

*«Είναι όλοι ίσοι ενώπιον του νόμου»;
Το {αντι}παράδειγμα των εγκλημάτων
των Ισχυρών.*

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΔΙΑΦΘΟΡΑΣ, ΤΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ (ΠΕΔ)

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

***«Είναι όλοι ίσοι ενώπιον του νόμου»;
Το {αντι}παράδειγμα των εγκλημάτων των Ισχυρών.***

ΑΣΠΑΣΙΑ ΒΑΡΔΑΚΟΥ

Διευθύντρια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών: Σοφία Βιδάλη

Α' Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ηλέκτρα Κουτσούκου

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ουίλιαμ Αλοσκόφης

ΑΘΗΝΑ, Ιούνιος 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας («Ασπασίας Βαρδάκου») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας της συγγραφέας/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση της συγγραφέας/δημιουργού. Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων

«Ἄνθρωπος τελειωθείς βέλτιστον των ζώων, χωρισθέν δέ νόμου και δίκης, χείριστον πάντων»,

-Πλάτων-

«Ο άνθρωπος αναζητώντας τη γνώση, συνεχώς εξελίσσεται, γεγονός που τον διακρίνει από τους λοιπούς ζώντες οργανισμούς, τη στιγμή όμως που απομακρυνθεί από το δίκαιο και τους νόμους, ηθικούς και θετούς, καταπίπτει στο χειρότερο είδος αυτών. Κάποιοι μάλιστα έχουν οριστεί ως θεματοφύλακες του σκοπού αυτού, της πορείας δηλαδή προς την τελείωση (θετική εξέλιξη), με την ευθύνη να «φυλάττουν του Νόμους». Τί γίνεται όμως όταν οι ίδιοι αυτοί θεματοφύλακες απομακρύνονται από τους Νόμους και τις θεμελιώδεις Αρχές του Κράτους Δικαίου»;

Περίληψη

Στην εν θέματι διπλωματική εργασία θα μας απασχολήσει η συνταγματικά κατοχυρωμένη *Αρχή της Ισονομίας*, της ισότητας δηλαδή των πολιτών απέναντι στους νόμους. Εν προκειμένω, ωστόσο θα εστιάσουμε στον ποινικό νόμο και εν γένει στο ποινικό σύστημα. Κατόπιν ενός σύντομου εννοιολογικού προσδιορισμού, θα αναφερθούμε στην τυποποίηση της αρχής αυτής στην εθνική και διεθνή έννομη τάξη. Στη συνέχεια και υπό το φως της εγκληματολογικής θεωρίας θα αναδείξουμε τις διαδικασίες της εγκληματοποίησης, που απαντούν στο πώς και το γιατί κάποιο άτομο αποκτά την ιδιότητα του εγκληματία και φέρεται ενώπιον της δικαιοσύνης. Με άλλα λόγια, ποιοι είναι εκείνοι οι παράγοντες, νομικοί και έξω-νομικοί, που κατευθύνουν την πορεία της διαδικασίας και συνεπώς επηρεάζουν το αποτέλεσμα μιας ποινικής διαδρομής. Στο σκοπό της παρούσας θα μας βοηθήσει μια αναφορά στον κοινωνικό έλεγχο, στα είδη του και στους φορείς του, προκειμένου να αποκομίσουμε μία πρώτη εντύπωση της προς έρευνα προβληματικής, δηλαδή κατά πόσον πρόκειται για μια δημοκρατική και φιλελεύθερη διαδικασία ή εμφιλοχωρούν στρεβλώσεις και συστημικές παθογένειες που εν ολίγοις προδικάζουν το αποτέλεσμα.

Ωστόσο, το κύριο μέλημα της παρούσης είναι να διαπιστωθεί κατά πόσο τα «Εγκλήματα των Ισχυρών» συνδέονται με την κάμψη της αρχής της ισότητας των πολιτών ενώπιον του νόμου και δη του ποινικού. Κατόπιν μίας συνοπτικής περιήγησης στην έννοια και στη διάκριση των εγκλημάτων αυτών, στις όψεις δηλαδή της συγκεκριμένης εγκληματικής δραστηριότητας, αλλά και στο προφίλ των δρώντων υποκειμένων, θα αναφερθούμε εκτενώς στη διαδικασία που τα συμφέροντα των ισχυρών ομάδων πίεσης αντανakλώνται στο ποινικό σύστημα. Αρχής γενομένης από την παραγωγή της νομοθεσίας, ακολούθως την ποινική προδικασία, την κύρια (ακροαματική) διαδικασία και την ποινική απόφαση, θα αναφερθούμε ακόμη και στην ιδιαίτερη μεταχείριση που τους επιφυλάσσει το σωφρονιστικό σύστημα. Θα αναδειχθεί εν προκειμένω το κύριο και απαραίτητο εργαλείο υλοποίησης της διακριτικής λειτουργίας του συστήματος, που δεν είναι άλλο από τη διαφθορά ως προς τις κύριες μορφές της, αυτής της δωροδοκίας και εκείνη της κατάχρησης εξουσίας. Ενώ παράλληλα θα ερευνήσουμε κατά πόσον αποτελεί εγγενές συστατικό και δομολειτουργικό στοιχείο του κοινωνικοοικονομικού

και ποινικού συστήματος. Τέλος στην προσπάθειά μας να αναδείξουμε το γεγονός ότι ίσως να μην διαβιούμε τελικά εντός μίας ευνομούμενης και δικαιοκρατικής πολιτείας, αλλά σε μια κοινωνία όπου επικρατεί «ο νόμος του ισχυρού», θα μας βοηθήσει η ανάλυση συγκεκριμένης υπόθεσης που έχει απασχολήσει τη δημοσιότητα.

Λέξεις – Κλειδιά

Ισονομία – Εγκληματοποίηση – Κοινωνικός Έλεγχος - Εγκλήματα των Ισχυρών – Διαφθορά – Κρατικό Εταιρικό Έγκλημα - Επιλεκτικότητα Ποινικού Συστήματος.

Abstract

In this diploma thesis, we will deal with the constitutionally enshrined *Principle of Equality*, i.e. the equality of citizens before the law. In this regard, however, we will focus on criminal law and the penal system in general. After a brief conceptual definition, we will refer to the standardisation of this principle in the national and international legal order. Then, and in the light of criminological theory, we will highlight its processes criminalization, which answer how and why a person acquires the status of a criminal and is brought to justice. In other words, what are those factors, legal and extra-legal, that direct the course of the process and therefore influence the outcome of a criminal path. For the purpose of this document, a reference to social control, its types and its agents will help us, in order to gain a first impression of the problem to be investigated, i.e. whether it is a democratic and liberal process or whether distortions and systemic pathologies exist that in short prejudice the outcome.

However, the main concern of this paper is to establish whether the "Crimes of the Powerful" are linked to the bending of the principle of equality of citizens before the law, especially the criminal one. After a brief tour of the concept and distinction of these crimes, i.e. the aspects of the specific criminal activity, but also the profile of the actors, we will refer extensively to the process where the interests of powerful pressure groups are reflected in the penal system. Starting with the production of legislation, then the criminal pre-trial, the main (hearing) proceedings and the criminal judgment, we will even refer to the special treatment that the prison system gives them. This will be the main and indispensable tool for implementing the discretionary operation of the system, which is none other than corruption in its main forms, that of bribery and that of abuse of power. At the same time, we will investigate whether it is an intrinsic component and structural element of the socio-economic and penal system. Finally, in our effort to highlight the fact that we may not ultimately live in a well-governed and juridical state, but in a society where "the law of the strong" prevails, the analysis of a specific case that has occupied the publicity will help us.

Keywords

**Egalitarianism – Criminalization – Social Control – Crimes of the Powerful –
Corruption – State Corporate Crime - Selectivity of the Penal System.**

Περιεχόμενα

Περίληψη	iii
Abstract	v
Περιεχόμενα.....	vii
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια.....	ix
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
1. Η Γενική Αρχή της Ισότητας	3
1.1 Έννοια και Νομική Φύση	3
Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
1. Εγκληματοποίηση: "Μια φιλελεύθερη διαδικασία";	6
1.1 Συγκρουσιακή Θεώρηση	7
1.1.1 "Οι σχέσεις εξουσίας και η εγκληματοποίηση" - G. Vold	7
1.1.2 Η "αναζήτηση μιας θεωρίας για την εγκληματοποίηση" - A. Turk	10
1.1.3 "Η κοινωνική πραγματικότητα του εγκλήματος" - R. Quinney	12
1.1.4 "Το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης" - W. Chambliss and R. Seidman	14
1.2 Συμβολική Αλληλεπίδραση	16
1.2.1 "Η Θεωρία της Ετικέτας" - H. Becker	16
1.2.1.1 Η Κατασκευή του Εγκλήματος	17
2. Κοινωνικός Έλεγχος και Επιλεκτικότητα	21
Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
1. Εγκλήματα των Ισχυρών - ένα <i>sui generis</i> έγκλημα	26
1.1 Η Φυσιογνωμία των "Ισχυρών"	27
1.1.1 Λευκά Κολάρα	27
1.1.2 Η Πολιτική Σκηνή	29
1.2 Η διαπλοκή οικονομίας και πολιτικής.....	29
2. Η Χειραγώγηση του Ποινικού Συστήματος	32
2.1 Κατασκευή και Καταστρατήγηση Νόμου	32
2.1.1 Ο Ν. 4022/2011 "ένας παραδικονομικός νόμος"	34
2.1.2 Ο Ν. 3126/2003 "Περί ευθύνης Υπουργών"	38
2.2 Η Ποινική Διαδικασία	40
2.3 Η Σωφρονιστική Μεταχείριση	44
3. Η Διαφθορά	47
3.1 Η Τυποποίηση στον ΠΚ	48
3.2 "Ο απόλυτος συνδετικός κρίκος"	51
Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
1. ΥΠΟΘΕΣΗ "NOVARTIS".....	54
1.1 Το χρονικό μιας υπόθεσης	54
1.2 Οι δικαστικές έρευνες	56
1.3 Η ιδιαιτερότητα της υπόθεσης - Κριτική Αποτίμηση	60
1.3.1 Ο παγκοσμιοποιημένος χαρακτήρας της	60
1.3.2 Οι ποικίλες μεθοδεύσεις	61
1.3.3 Η κοινωνική βλάβη	62
1.3.4 Η συμβιωτική σχέση οικονομίας και πολιτικής και η «αποποινικοποίηση»	63

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	65
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	71

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΔΣΑΠΔ	Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΚΠΔ	Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
ΜΟΔ	Μικτό Ορκωτό Δικαστήριο
Ν	Νόμος
ΠΚ	Ποινικός Κώδικας
Σ	Σύνταγμα της Ελλάδος
FCPA	Foreign Corrupt Practices Act

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αναμφισβήτητα η προβληματική της ποινικής μεταχείρισης, δηλαδή των όρων και των προϋποθέσεων, δυνάμει των οποίων ένα εγκληματικό υποκείμενο τίθεται ενώπιον των Αρχών και της Δικαιοσύνης, συνιστά ένα πολυδαίδαλο και ακανθώδες ζήτημα. Συχνά καταγράφονται περιπτώσεις όπου δεν τηρούνται ίσες αποστάσεις μεταξύ του ποινικού νόμου και των δρώντων υποκειμένων, αναδεικνύοντας μια επιλεκτικότητα και έναν υποκειμενισμό. Μάλιστα το φαινόμενο αυτό είναι συνυφασμένο με την κάμψη της ουδετερότητας του ποινικού συστήματος καθ'όλη τη λειτουργία του, από τη νομοθέτηση, την ποινική διαδικασία, έως την απονομή της δικαιοσύνης και τον σωφρονισμό. Όταν μάλιστα υπεισέρχονται παράγοντες που υποδηλώνουν οικονομική και ιδίως πολιτική ισχύ, η διακριτική μεταχείριση είναι ακόμη πιο έκδηλη και η όποια ουδετερότητα του ποινικού συστήματος τίθεται εν αμφιβόλω. Σε αυτή την περίπτωση οι στρεβλώσεις και οι παθογένειες του συστήματος εμφανίζονται ιδιαίτερα εκτεταμένες, συνεπάγονται μάλιστα τη νόθευση αξονικών λειτουργιών της πολιτείας, παράλληλα κλονίζουν την εμπιστοσύνη των πολιτών στη δικαιοσύνη, στο κράτος δικαίου και εν τέλει στην ίδια τη δημοκρατία.¹

Ωστόσο, ο όλος προβληματισμός εκκινεί από ένα άλλο, πρωτογενές επίπεδο, που αφορά στις διαδικασίες της εγκληματοποίησης, στους παράγοντες δηλαδή εκείνους που προκαθορίζουν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του υποκειμένου και της πράξης, των όρων δηλαδή που συντρέχουν, ώστε αφενός να προσλαμβάνεται η ιδιότητα του εγκληματία και αφετέρου να προσδιορίζεται η εγκληματική συμπεριφορά. Με άλλα λόγια προηγείται μια «διαδικασία χαρακτηρισμού» του προσώπου και της πράξης, τα οποία δύνανται να αποτελέσουν το αντικείμενο του ποινικού κολασμού. Εξίσου δέον να προηγηθεί και μια οριοθέτηση, μια «συμφωνία» δηλαδή ως προς το ποια αγαθά θα τύχουν της έννομης προστασίας. Παρόλα αυτά οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι τόσο ο νόμος, όσο και το έγκλημα είναι ρευστά και εύπλαστα, δεν πρόκειται δηλαδή για στατικά

¹ Κώστας Κοσμάτος, Χρήστος Λαμπάκης, «Εστίες διαφθοράς στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης» στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαραλάμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 185-209), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019, σ. 186.

φαινόμενα, κατά συνέπεια οι παράγοντες που οδηγούν στην ποινική τυποποίηση και συνεπώς στην εγκληματοποίηση δεν είναι οντολογικά προκαθορισμένοι.²

Η εγκληματολογική θεωρία, τόσο η παραδοσιακή όσο και η κριτική, απαντούν ικανοποιητικά στα ανακύπτοντα ζητήματα, τοποθετώντας το πρόβλημα στη γένεσή του και αναζητώντας τα αίτια του ποιος τελικά, για ποιο λόγο και σε ποιο βαθμό τιμωρείται από τον ποινικό νόμο και ποιος μένει στο ποινικό απυρόβλητο.

Ωστόσο, το πρόβλημα και τα αίτια των διαμορφούμενων ποινικών ανισοτήτων είναι μάλλον βαθύτερα και ξεφεύγουν από τα στενά πλαίσια ενός προκαθορισμού της εγκληματικής συμπεριφοράς και ενός προδραστικού χαρακτηρισμού του εγκληματία, που εξυπηρετεί μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Ίσως τελικά να είναι δομικά και αναπόσπαστα από το όλο κοινωνικό και πολιτικό οικοδόμημα, προτάσσοντας συγκεκριμένα συμφέροντα και εξυπηρετώντας ειδικές καταστάσεις, αλλά σε ένα μακροεπίπεδο και για αόριστο χρονικό διάστημα.

Εν προκειμένω θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τη διαδικασία με την οποία τα συμφέροντα των ισχυρών ομάδων αντανakλώνται στο θεσμικό πλαίσιο και τελικά κάποιες εγκληματικές συμπεριφορές είτε μένουν «σκοτεινός αριθμός», είτε απολαμβάνουν μία εν γένει προνομιακή μεταχείριση. Θα επιχειρήσουμε μάλιστα να εντοπίσουμε τις διαδικασίες επιλεκτικότητας, διατρέχοντας όλο το φάσμα του ποινικοκατασταλτικού συστήματος. Αναπόδραστα στη διαδρομή αναδύονται και εξω-θεσμικοί παράγοντες, με προεξέχουσα τη διαφθορά και μάλιστα στη διακεκριμένη της όψη, οι οποίοι αφενός ενισχύουν τις ανισότητες, τείνοντας να προκαθορίσουν το ποινικό αποτέλεσμα, αφετέρου θέτουν τον όλο προβληματισμό μας και σε μια άλλη διάσταση, αυτή της *κανονικοποίησης* της διαδικασίας μέσω της μεθόδευσης μιας (κατ'επίφαση) νομιμοποίησής της.³

² Σοφία Βιδάλη, Νικόλαος Κουλούρης, *Αποκλίνουσα Συμπεριφορά & Ποινικό Φαινόμενο*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 244.

³ Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, «Πολιτική διαφθορά και χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα» στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαλαράμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 157-183), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019, σ.σ. 182-183.

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Η Γενική Αρχή της Ισότητας

1.1 Έννοια και Νομική Φύση

Η αρχή της ισονομίας, ήτοι η αρχή της ισότητας ενώπιον των νόμων συνιστά τον ακρογωνιαίο λίθο του κράτους δικαίου και του δημοκρατικού πολιτεύματος. Πρόκειται για το γενικό κανόνα του άρθρου 4 του Συντάγματος, δυνάμει του οποίου διακηρύσσεται η ισότητα των Ελλήνων πολιτών απέναντι στους νόμους και εντάσσεται στον κατάλογο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Αν και η διατύπωση της διάταξης του Συντάγματος δημιουργεί την εσφαλμένη εντύπωση ότι πρόκειται για την ισότητα μόνο στο πλαίσιο της εφαρμογής του νόμου, δηλαδή ενώπιον της δικαστικής αρχής, ωστόσο πρόκειται για την ισότητα αφ'εαυτής της νομοθετικής ρύθμισης, δεσμεύοντας δηλαδή και τον νομοθέτη, ο οποίος ελέγχεται δικαστικά ως προς τη συμμόρφωσή του. Είναι πρόδηλο ότι κατοχυρώνεται μία αμφίδρομη, θα λέγαμε, αρχή της ισότητας, τόσο του πολίτη ενώπιον των νόμων, όσο και των νόμων απέναντι στον πολίτη.⁴

Ωστόσο, η έννοια της ισότητας, κατά την έννοια του άρθρου 4 παρ. 1 Σ δεν είναι τυπική ή αριθμητική, δεν συνεπάγεται την υποχρέωση του νομοθέτη στη ρύθμιση ανόμοιων περιπτώσεων με όμοιο τρόπο, αλλά ουσιαστική ή αναλογική, με την έννοια ότι επιβάλλεται η όμοια μεταχείριση των όμοιων καταστάσεων και η ανόμοια των ανόμοιων.⁵

Ούτε όμως και με αυτή την επιλογή μπορούμε να ελπίζουμε σε μία απόλυτα ίση μεταχείριση, καθόσον η πρώτη (αριθμητική) δύναται να μας οδηγήσει εξίσου σε λύσεις δίκαιες (π.χ. ίση στρατιωτική θητεία για όλους), ή και εντελώς παράλογες (ίδια ποινή για όλους ανεξαρτήτως εγκληματικής συμπεριφοράς). Ούτως, υπεισέρχεται η αναλογική ισότητα στη θέσπιση των νόμων, γεγονός που σημαίνει επιβολή του νόμου αναλογικά με το πόσο βλαπτική υπήρξε η εγκληματική

⁴ Κώστας Χρυσόγονος, Σπύρος Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 4^η Έκδοση, ΑΘΗΝΑ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 157.

⁵ Κώστας Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ΑΘΗΝΑ, ΝΟΜΙΚΗ Βιβλιοθήκη, 2006, σσ. 119-120.

συμπεριφορά. Ωστόσο, ούτε αυτή η μορφή ισότητας τείνει πάντοτε σε ακριβοδίκαιους χειρισμούς. Με αυτόν τον συλλογισμό, μάλλον τελικά ο νομοθέτης καλείται να επιλέξει πότε θα ακολουθήσει την πρώτη και πότε τη δεύτερη μορφή ισότητας, ακόμη πιο δύσκολο είναι το εγχείρημα, «σε κάθε συγκεκριμένο νομοθετικό κείμενο ποια δόση από κάθε μορφή ισότητας θα βάλει». Η επιλογή δεν είναι εύκολη και η απάντηση δεν είναι αυτονόητη, ακριβώς για αυτό το λόγο, οι λύσεις οφείλουν να αναθεωρούνται και ως εκ τούτου να διορθώνονται.⁶

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο η αρχή της ισότητας τυποποιείται στο άρθρο 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), όπως τροποποιήθηκε δυνάμει του 14^{ου} Πρωτοκόλλου αυτής και το οποίο τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιουνίου 2010. Σύμφωνα με αυτό «*Η χρήση των αναγνωριζομένων εν τη παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και ελευθεριών δέον να εξασφαλισθή ασχέτως διακρίσεως φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως*».⁷

Συναφής είναι και η διακήρυξη του υπ' αριθ. 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ), δυνάμει του οποίου «*Όλα τα πρόσωπα είναι ίσα ενώπιον του νόμου και έχουν δικαίωμα, χωρίς καμία διάκριση, σε ίση προστασία του νόμου. Ως προς αυτό το ζήτημα, ο νόμος πρέπει να απαγορεύει κάθε διάκριση και να εγγυάται σε όλα τα πρόσωπα ίση και αποτελεσματική προστασία...*». Η αναγνώριση και ο σεβασμός της εγγενούς αξιοπρέπειας και των ίσων και αναφαίρετων δικαιωμάτων εκάστου μέλους της κοινωνίας αποτελούν τη βάση της δικαιοσύνης, της ελευθερίας και κατ'επέκταση της ειρήνης στον κόσμο.⁸

Σύμφωνα δε με το άρθρο 20 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης η ισότητα όλων των ανθρώπων απέναντι στο νόμο

⁶ Ιωάννης Σαρμάς, «Είμαστε όλοι ίσοι ενώπιον του νόμου;», Syntagma Watch.gr, 2019, 12/04, «Είμαστε όλοι ίσοι ενώπιον του νόμου;», διαθέσιμο στο: [Είμαστε όλοι ίσοι ενώπιον του νόμου; - Syntagma Watch](#), ανακτήθηκε την 11/3/2024.

⁷ Lawspot.gr, «Άρθρο 14 - Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Απαγόρευση των διακρίσεων», διαθέσιμο στο: [Άρθρο 14 - Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Απαγόρευση των διακρίσεων | Νομοθεσία | Lawspot](#), ανακτήθηκε την: 14/03/2024.

⁸ Lawspot.gr, «Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και Προαιρετικά Πρωτόκολλα», διαθέσιμο στο: [Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και Προαιρετικά Πρωτόκολλα | Lawspot](#), ανακτήθηκε την: 14/03/2024.

αντιστοιχεί σε γενική αρχή δικαίου και βρίσκεται εγγεγραμμένη σε όλα τα ευρωπαϊκά συντάγματα. Μάλιστα, δυνάμει σχετικών αποφάσεων, το Δικαστήριο την ανήγαγε σε θεμελιώδη αρχή του κοινοτικού δικαίου.⁹

Ως προς την προέλευση και τη νομική φύση των γενικών αρχών και συνεπώς και της αρχής της ισότητας, επικρατεί διχογνωμία. Μέρος της θεωρίας υποστηρίζει ότι πηγάζουν από το θετό ή θετικό δίκαιο, είναι δηλαδή προϊόν της ανθρώπινης βούλησης, άλλοι πάλι κάνουν λόγο για μια ηθική επιταγή, απότοκη του φυσικού δικαίου. Ωστόσο, μικρή πρακτική αξία έχει η διάκριση, καθόσον οι περισσότερες γενικές αρχές έχουν πλέον κωδικοποιηθεί. Η δικαιιοπολιτική αρχή της ισότητας δεν έχει απλώς καταστεί θετικό δίκαιο, αλλά ανάγεται στον σκληρό πυρήνα του Συντάγματος.

Ειδικότερη εφαρμογή της ισότητας αυτής απαντάται στο χώρο του ποινικού δικαίου και πιο συγκεκριμένα της ποινικής δίκης, όπου καθιερώνεται η αρχή της ισότητας των όπλων. Βάσει της αρχής αυτής, όλοι οι διάδικοι της ποινικής δίκης απολαύουν τα ίδια ακριβώς δικαιώματα, διασφαλίζοντας το απροσωπόληπτο και αμερόληπτο της δικανικής κρίσης.¹⁰

⁹ FRA, European Union Agency for Fundamental Rights, Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαθέσιμο στο: [Αρθρο 20 - Ισότητα έναντι του νόμου | European Union Agency for Fundamental Rights \(europa.eu\)](https://fra.europa.eu/en/fundamental-rights/european-union-agency-fundamental-rights), ανακτήθηκε την 17/03/2024.

¹⁰ Αργύριος Καρράς, *Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο*, 3η Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 39.

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Εγκληματοποίηση: «Μια φιλελεύθερη διαδικασία»;

Αναμφίβολα ο ποινικός νόμος εν γένει και δη στο δικονομικό του πεδίο φέρει δικαιοκρατικό προσανατολισμό, τόσο αναφορικά με τον προσδιορισμό της εγκληματικής πράξης και της ιδιότητας του εγκληματία ανθρώπου, όσο και με την ποινική μεταχείριση του τελευταίου. Είναι μάλιστα ξεκάθαρος «όποιος δεν υπακούει στους νόμους είναι εγκληματίας και τιμωρείται». Ήδη με τη χρήση της λέξης «όποιος» στις κατ' ιδίαν νομοθετικές διατάξεις, τίθεται αμέσως το ουδέτερο αξιακό του πλαίσιο. Ο επιστημονικός κλάδος της Εγκληματολογίας, από την άλλη, διερευνά το ποιος και το γιατί οδηγείται στην παραβατικότητα και τι συμβαίνει με όσους παραβιάζουν τους νόμους.¹¹

Το μείζον ζήτημα εν προκειμένω είναι η ανεύρεση των συνθηκών εκείνων και των προϋποθέσεων που ένα άτομο λαμβάνει την ως άνω ιδιότητα, ενώ συναφής προβληματική αναπτύσσεται και σχετικά με τον χαρακτηρισμό της πράξης ως εγκληματικής. Με αυτό το συλλογισμό, πρέπει να εστιάσουμε στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, στις διαπροσωπικές σχέσεις και στον κοινωνικό έλεγχο, όπως αυτά μετασχηματίζονται στον χώρο και στον χρόνο ακολουθώντας τις εκάστοτε επιταγές. Οι ίδιες αυτές παράμετροι προσδιορίζουν, όχι απλώς τη φύση της εγκληματικής πράξης και του προστατευτέου εννόμου αγαθού, αλλά κυρίως τη διαδικασία χαρακτηρισμού τους ως τέτοιων. Στο σημείο ακριβώς αυτό αναφύεται η σύνδεση και η τομή με τη λειτουργία του ποινικού νόμου, που κατά λογική ακολουθία εμπλέκεται αναπόδραστα με ένα έτερο ζήτημα, *ποιος αποφασίζει το ποια πράξη θα χαρακτηριστεί ως έγκλημα και πώς η διαδικασία της απόφασης θα επιβληθεί στον νομοθέτη και κατ'επέκταση θα καταγραφεί στο νομοθέτημα*.¹² Μήπως αυτό που αποτυπώνεται στον ποινικό νόμο και φέρει το μανδύα του αμερόληπτου δεν είναι τελικά προϊόν μιας φιλελεύθερης διαδικασίας;

¹¹ Wayne Morrison, *Criminology: from modernity to post-modernity*, Great Britain, 1995, p. 5.

¹² Σοφία Βιβάλη, Νικόλαος Κουλούρης, ο.π. σσ. 243-244.

1.1 Η Συγκρουσιακή Θεώρηση

1.1.1 «Οι σχέσεις εξουσίας και η εγκληματοποίηση» - G. Vold

Η συγκρουσιακή θεωρητική προσέγγιση εντοπίζεται χρονικά στη δεκαετία του '50, ενώ μία δεκαετία αργότερα και συγκεκριμένα περί τα μέσα της δεκαετίας του '60 ανάγεται σε επιστημονικό ρεύμα της Εγκληματολογίας. Ο G. Vold, το 1958, εστιάζοντας στη σύγκρουση των ομάδων στο πλαίσιο θεώρησης της κοινωνίας, θα διατυπώσει τη θεωρία της σύγκρουσης, ως μία διαδικασία που ανιχνεύεται στη συμβίωση των κοινωνικών ομάδων, ωστόσο σε μια δυναμική ισορροπία που διέπεται από συγκρούσεις.¹³ Σύμφωνα με τον ίδιο, η κοινωνία δεν είναι ένα οργανικό σύνολο που τείνει στη συναίνεση, αλλά ένας ιστός του οποίου οι συγκρούσεις αποτελούν δομικό στοιχείο.¹⁴

Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του έργου του γίνεται λόγος για ένα “*consensus-conflict debate*”, η ιστορία του οποίου ανάγεται ήδη στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη.¹⁵ Διακρίνονται αρχικά δύο οπτικές, αυτή της συναίνεσης και εκείνη της σύγκρουσης. Σύμφωνα με την πρώτη, η κοινωνία είναι βασισμένη σε αξίες και αρχές, που αποτελούν προϊόν συναίνεσης των μελών της, αντίστοιχα το κράτος οργανώνεται με γνώμονα την προστασία του γενικού δημόσιου συμφέροντος. Στο βαθμό που οι κοινωνίες αποτελούνται από ομάδες με αντικρουόμενες αξίες και συμφέροντα, το οργανωμένο κράτος μεσολαβεί μεταξύ αυτών των συγκρουόμενων ομάδων και εκπροσωπεί το συμφέρον της κοινωνίας γενικότερα. Η δεύτερη οπτική, η συγκρουσιακή, έχοντας και αυτή μακρά ιστορία όσο και η συναινετική άποψη, βασίζεται επίσης στο επιχείρημα ότι οι κοινωνίες αποτελούνται από ομάδες με αντικρουόμενες επιθυμίες και επιδιώξεις, όμως στην προκειμένη περίπτωση το κράτος δεν προασπίζει το γενικότερο κοινωνικό συμφέρον, πολύ περισσότερο εκπροσωπεί τις αξίες και τα συμφέροντα των ομάδων εκείνων που έχουν επαρκή εξουσία, ώστε να ελέγχουν την ίδια τη λειτουργία του κράτους. Ο πιο εμβληματικός

¹³ Σοφία Βιδάλη, *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία. Εγκληματολογική Θεωρία και ιστορική συγκυρία, Βασικές έννοιες και θεμελιώδη προβλήματα, Εξέλιξη – Κριτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, ΑΘΗΝΑ, 2013, σσ. 171-172.

¹⁴ Σοφία Βιδάλη, Νικόλαος Κουλούρης, ο.π. σ. 244.

¹⁵ George Vold B., Thomas Bernard, J., *Theoretical Criminology*. Third Edition, New York Oxford: Oxford University Press, 1986, as f/n p. 269, με αναφορά στο: Thomas J. Bernard, *The Consensus-Conflict Debate: Form and Content in Social Theories*, Columbia University Press, New York, 1983.

θεωρητικός της συγκρουσιακής προσέγγισης είναι αναμφίβολα ο Marx, ο οποίος υποστήριξε ότι το οργανωμένο κράτος στις καπιταλιστικές κοινωνίες εκπροσωπεί τα οικονομικά συμφέροντα των ατόμων εκείνων που κατέχουν τα μέσα παραγωγής και ότι το κράτος προκειμένου να μπορέσει να εκπροσωπήσει το κοινό συμφέρον, όλων δηλαδή των ανθρώπων χωρίς διάκριση, θα πρέπει πρωτίστως να ανακτήσει τα μέσα παραγωγής.¹⁶

Πολλοί από τους υποστηρικτές της συγκρουσιακής θεώρησης προέρχονται από τη μαρξιστική παράδοση, ωστόσο η ίδια η συγκρουσιακή προσέγγιση δεν είναι ιδιαίτερα σοσιαλιστική ή μαρξιστική. Ενώ το μοντέλο της συναίνεσης τείνει να δίνει έμφαση στη σταθερότητα και την ομαλή πορεία της κοινωνίας, με την όποια ποικιλομορφία να προέρχεται από έναν προηγμένο καταμερισμό εργασίας, απότοκο της εκβιομηχάνισης, το μοντέλο της σύγκρουσης εστιάζει στη διαφορετικότητα και στη διάσπαση της κοινωνίας, στοιχεία στα οποία βασίζεται ο βιομηχανικός καπιταλισμός. Γεγονός, ωστόσο, που έχει αρκετές προϋποθέσεις, πρώτον, ότι κάθε κοινωνία υπόκειται σε ριζικές αλλαγές, δεύτερον, ότι αυτή η υποκείμενη φαινομενική συναίνεση είναι τελικά μια εν δυνάμει πιθανή σύγκρουση και τρίτον, ότι κάθε στοιχείο στην υποκείμενη αυτή σύγκρουση ή αντίφαση συμβάλλει στην αλλαγή, η όποια όμως κοινωνική σταθερότητα που καταγράφεται είναι έως έναν βαθμό πάντα προϊόν εξαναγκασμού ορισμένων μελών της κοινωνικής οργάνωσης από κάποια άλλα.¹⁷

Ο Vold εκκινώντας από την κοινωνική φύση των ατόμων, τα οποία τείνουν να ομαδοποιούνται και να αναπτύσσουν μεταξύ τους ισχυρούς δεσμούς, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι οι συγκρούσεις μεταξύ των ομάδων είναι αναπόφευκτες, δοθέντος ότι διαφοροποιούνται τα συμφέροντα και ως εκ τούτου οι επιδιώξεις τους και τούτο είναι μια κατάσταση αναμφίβολα φυσιολογική (normal) και εγγενές συστατικό της λειτουργίας της κοινωνίας. Η καταγραφή της εγκληματικότητας στο εσωτερικό της κοινωνίας είναι απόρροια της διεκδίκησης κάποιου οφέλους από τη μία ή την άλλη ομάδα και φύεται στο πλαίσιο των εκάστοτε κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών ανισοτήτων. Εισάγεται έτσι ο όρος *εγκληματοποίηση* και τίθεται για

¹⁶ Στο ίδιο, George Vold B., Thomas Bernard, J., ο.π. *Theoretical Criminology*, p.269.

¹⁷ Wayne Morrison, ο.π. *Criminology: from modernity to post-modernity*, p. 14.

πρώτη φορά συστηματικά η προβληματική αυτής της διαδικασίας.¹⁸ Αναφορικά με τη διαδικασία αυτή, ο Vold μελετώντας τη δυναμική των συγκρούσεων στο εσωτερικό των κοινωνικών ομάδων διαπίστωσε ότι η ιδιότητα του εγκληματία δεν αποδίδεται σε τέσσερις περιπτώσεις συγκρούσεων που αφορούν σε εγκλήματα σχετικά: α) με διαφορές στο εργασιακό περιβάλλον, β) με πολιτικές διαμαρτυρίες, γ) μεταξύ ανταγωνιστικών ενώσεων και δ) με φυλετικό και εθνοτικό χαρακτήρα. Με αφορμή αυτές τα παρατηρήσεις κατέληξε στο συμπέρασμα της άνισης τελικά κατανομής της ιδιότητας του εγκληματία μέσα στην κοινωνία, η δε αυτή ανισότητα έρχεται ως άμεση συνέπεια της ανισοκατανομής της εξουσίας.¹⁹

Οι σχέσεις αυτές εξουσίας δεν μπορεί παρά να μην επηρεάζουν αποφασιστικά τη διαδικασία της νομοθέτησης και συνακόλουθα την τυποποίηση μιας συμπεριφοράς, πράξης ή παράλειψης, ως εγκληματικής. Πράγματι η σύγκρουση μεταξύ ομάδων που επιδιώκουν να εξυπηρετήσουν ίδια συμφέροντα είναι ιδιαίτερα ορατή στο πλαίσιο της νομοθετικής πολιτικής, η οποία σε μεγάλο βαθμό γίνεται εστία διαμάχης αναζητώντας πρακτικές λύσεις συμβιβασμού μεταξύ των συγκρουόμενων ομάδων. Συνήθως οι όποιες αψιμαχίες λαμβάνουν χώρα πριν την οποιαδήποτε νομοθετική ρύθμιση, τότε η κάθε ομάδα πίεσης αναζητά τη βοήθεια του κρατικού μηχανισμού προκειμένου να υπερασπιστεί τα δικά της συμφέροντα και δικαιώματα. Αυτή η γενικευμένη κατάσταση που συνοψίζεται στη φράση “*There ought to be a law*” ουσιαστικά αποτελεί το αίτημα κάποιας από τις αντιμαχόμενες ομάδες να χρησιμοποιηθεί η κρατική ισχύς υπέρ των δικών της συμφερόντων και κατ’ επέκταση εις βάρος των συμφερόντων της άλλης. Όποια από τις ομάδες συμφερόντων καταφέρει να «στρατολογήσει» το νομοθετικό σύστημα, μπορεί να αναμένει την προβολή των δικών της συμφερόντων σε αυτό και την αντίστοιχη παρεμπόδιση των αντικρουόμενων.²⁰ Οι ομάδες εκείνες των οποίων οι επιδιώξεις δεν αντικατροπτίζονται στη νομοθεσία, αυτομάτως γίνεται κατανοητό ότι δεν συμμερίζονται τις διατάξεις της και δεν αντιμετωπίζουν προσηκόντως τις προσπάθειες επιβολής του νόμου, κατά συνέπεια έχουν αυξημένες πιθανότητες

¹⁸ Νικόλαος Κουλούρης, «Διαταξικές και ενδοταξικές διαστάσεις της κοινωνικής κατασκευής του εγκλήματος» στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαράλαμπος (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 15-39), Αθήνα, Ε.Α.Π., 2019, σ. 30.

¹⁹ Σοφία Βιδάλη, ο.π. *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*, σσ. 172-173.

²⁰ William J. Chambliss and Robert B. Seidman, *Law, Order and Power*, Addison-Wesley, Reading Mass., 1971, pp. 56-74.

παραβίασής του, εν αντιθέσει με τις ομάδες που ευνοούνται από τις νομοθετικές ρυθμίσεις, οι οποίες δείχνουν περισσή προθυμία υπακοής.²¹

1.1.2 Η «αναζήτηση μιας θεωρίας για την εγκληματοποίηση» - A. Turk

Με το πολιτικό θερμόμετρο στο κόκκινο, λόγω των βίαιων συγκρούσεων στις ΗΠΑ του 1969, ως συνέπεια του εκτεταμένου αντιπολεμικού κινήματος και των διαδηλώσεων για το Βιετνάμ και την υπεράσπιση των πολιτικών δικαιωμάτων, το ενδιαφέρον των εγκληματολόγων της εποχής στράφηκε και πάλι στους παράγοντες που οδηγούν στην επιλεκτική λειτουργία του ποινικού συστήματος. Ο A. Turk εστίασε στην τάση του ποινικού νόμου να υποστηρίζει και να προστατεύει συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες εις βάρος κάποιων άλλων και η θέση του αυτή επηρεάστηκε αναμφίβολα από το ως άνω πολιτικό σκηνικό. Η συνολική του θεώρηση εντάσσεται στην αναζήτηση μιας θεωρίας για την εγκληματοποίηση, δηλαδή για τους παράγοντες που συμβάλλουν ώστε μία διαφορά να εξελιχθεί σε σύγκρουση και για τις προϋποθέσεις που μέσω αυτής της σύγκρουσης προωθείται η διαδικασία εγκληματοποίησης.²²

Αν και οι θεωρητικοί της συναίνεσης υποστήριζαν ότι η κοινωνική διάταξη προέκυψε από την εσωτερίκευση των κανόνων που ενσωματώνονται στον νόμο, ο Turk υποστήριξε ότι αυτή βασίζεται σε μια ισορροπία συναίνεσης-εξαναγκασμού. Η ισορροπία αυτή οφείλει να διατηρείται από τις αρχές, οι οποίες προσπαθούν να αποτρέψουν τη μετατόπιση είτε σε μια υπερβολικά καταναγκαστική σχέση εξουσίας είτε σε μια υπερβολικά συναινετική, ισότιμη σχέση. Στο βαθμό που κρατούνται αυτές οι ισορροπίες, τα άτομα συνηθίζουν να ζουν με τους κοινωνικούς ρόλους που τους προσδίδονται, ούτως ώστε κανείς να μην τους αμφισβητεί στο τέλος. Αυτή ακριβώς η οριοθέτηση αποτελεί τη βάση για την κοινωνική κατάταξη σε όλες τις κοινωνίες. Μέσα από αυτή την οπτική, ο Turk παρουσίασε μια «θεωρία για την εγκληματοποίηση» που προσδιόριζε τις συνθήκες υπό τις οποίες οι πολιτιστικές και κοινωνικές διαφορές μεταξύ των αρχών και των μελών της κοινωνίας θα οδηγήσουν

²¹ George Vold B., Thomas Bernard, J., ο.π. *Theoretical Criminology*, p. 273.

²² Σοφία Βιδάλη, ο.π. *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*, σσ. 173-174.

σε μία πιθανή σύγκρουση, στο πλαίσιο της οποίας είναι δυνατόν να δημιουργηθούν οι κατάλληλοι όροι και προϋποθέσεις εγκληματοποίησης. Οι όροι αυτοί καθορίζονται δυνάμει τριών παραγόντων, ο πρώτος αφορά στη βαρύτητα που δίνουν οι αρχές επιβολής του νόμου της πρώτης γραμμής, όπως η αστυνομία, στην εγκληματική πράξη και στο βαθμό που τα υψηλότερα στελέχη επιβολής του νόμου, όπως οι δικαστές και οι εισαγγελείς, συμφωνούν ως προς αυτό με την αστυνομία. Εάν υπάρχει σύμπτωση απόψεων ως προς την εκτίμηση της βαρύτητας της πράξης, τότε οδηγούμαστε σε υψηλά ποσοστά συλλήψεων και καταδικαστικών αποφάσεων αντίστοιχα, σε περίπτωση ωστόσο που δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς την εκτίμηση του βαθμού προσβολής, τότε μοιραία οδηγούμαστε σε μια αναντιστοιχία συλλήψεων, καταδικαστικών αποφάσεων και αυστηρότητας των επιβαλλόμενων ποινών, με την πλάστιγγα να γέρνει άλλοτε σε εκτεταμένες συλλήψεις, άλλοτε σε αυστηρές καταδίκες και ποινές. Ο δεύτερος παράγοντας εγκληματοποίησης επηρεάζεται από το επίπεδο ισχύος των φορέων επιβολής του νόμου και των ατόμων στα οποία ο νόμος εφαρμόζεται, έτσι όταν οι αρχές διαθέτουν εξουσία δυσανάλογα μεγάλη σε σχέση με τα άτομα, τότε τα ποσοστά εγκληματοποίησης και ποινικοποίησης που καταγράφονται είναι αναμφίβολα υψηλά, στην αντίθετη περίπτωση που υπάρχει ισορροπία δυνάμεων, η διαδικασία εγκληματοποίησης συναρτάται από το πιθανό κόστος που συνεπάγεται, αν τέλος η δύναμη συσσωρεύεται στα χέρια ισχυρών ατόμων, συνήθως αλλάζει ο ίδιος ο νόμος. Ο τρίτος παράγοντας είναι αυτό που ο Turk αποκαλεί «ρεαλισμό των κινήτρων σύγκρουσης», δηλαδή ποιος είναι ρεαλιστικά ο βαθμός επιτυχίας, είτε των μέτρων επιβολής του νόμου, είτε της δράσης των ατόμων αντιστοίχως, υποστηρίζοντας ότι τα μη ρεαλιστικά κίνητρα τείνουν να αυξάνουν την εγκληματοποίηση, γεγονός που τελικά οδηγεί στην απροκάλυπτη και χωρίς ουσιαστικό υπόβαθρο σύγκρουση.²³ Ο Turk καταλήγει ότι η ιδιότητα του εγκληματία προσδίδεται τελικά όχι με άξονα αναφοράς τη συμπεριφορά του, αλλά την ποιότητα της σχέσης του με τις αρχές, στον χαρακτηρισμό του δηλαδή συμβάλλει όχι το τι πραγματικά έκανε, αλλά το ποιος είναι ή το ποιος εμφανίζεται πως είναι. Μάλιστα αυτός ο χαρακτηρισμός είναι πιθανό να θεμελιώνεται τόσο σε πραγματικά γεγονότα και περιστατικά, είτε

²³ George Vold B., Thomas Bernard, J., ο.π. *Theoretical Criminology*, pp. 280-283.

αναφορικά με την ιδιότητα του ατόμου, είτε με την φερόμενη πράξη του, όσο και υποθετικά, ακόμη και «κατασκευασμένα».²⁴

1.1.3 «Η κοινωνική πραγματικότητα του εγκλήματος» - R. Quinney

Ένας άλλος εμβληματικός εκπρόσωπος της κριτικής εγκληματολογίας και θιασώτης της αμερικανικής ριζοσπαστικής θεωρίας, είναι ο εγκληματολόγος R. Quinney, ο οποίος εξέφρασε απόψεις από το ευρύτερο φάσμα της συγκρουσιακής και μαρξιστικής θεώρησης και συνακόλουθα της *Ειρηνοποιού Εγκληματολογίας*, που ερευνά τη διαδικασία του «σχετίζεσθαι». ²⁵ Στο πλαίσιο του έργου του και υπό το φως της σύγχρονης εγκληματολογίας, εστίασε στον έλεγχο της εγκληματικής συμπεριφοράς στην αμερικανική κοινωνία. Με οδηγό συγκεκριμένα ερευνητικά δεδομένα προσπαθεί να αναδείξει τα μιλιταριστικά χαρακτηριστικά της οργανωτικής δομής της ποινικής καταστολής και να αποδείξει τη διασύνδεσή της με την κυρίαρχη τάξη.²⁶ Αναμφίβολα, επηρεασμένος από τη μαρξιστική προσέγγιση, υποστηρίζει ότι η εγκληματικότητα έρχεται ως αυτόματη συνέπεια της οικονομίας που βρίσκεται στο στάδιο του ύστερου καπιταλισμού. Το κράτος είναι ταγμένο στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της άρχουσας οικονομικής τάξης, η οποία διαχειρίζεται και εργαλειοποιεί το ποινικό δίκαιο και την εφαρμογή του. ²⁷

Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του ομώνυμου συγγραφικού του έργου, θα διατυπώσει το 1970 την περίφημη «κοινωνική πραγματικότητα του εγκλήματος».²⁸ Εκεί ανέπτυξε τους όρους, βάσει των οποίων, δημιουργούνται οι ποινικοί κανόνες δικαίου και τις προϋποθέσεις που αυτοί εφαρμόζονται. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τόσο η παρασκευή της νομοθεσίας, όσο και η εφαρμογή της από το ποινικοκατασταλτικό σύστημα δεν είναι διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα σε ένα ουδέτερο αξιακό περιβάλλον, πολύ περισσότερο εντάσσονται σε ένα καθορισμένο πολιτικό πλαίσιο, το οποίο θυμίζει πεδίο μάχης διεκδικούμενων συμφερόντων. Η

²⁴ Σοφία Βιδάλη, ο.π. *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*, σ. 174.

²⁵ Νικόλαος Κουλούρης, ο.π. «Διαταξικές και ενδοταξικές διαστάσεις της κοινωνικής κατασκευής του εγκλήματος», σ. 31.

²⁶ Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη, *ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, 2^η ανανεωμένη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σ. 92.

²⁷ Στο ίδιο, Καλλιόπη Σπινέλλη, σ. 233.

²⁸ Richard Quinney, *The Social Reality of Crime*, Little, Brown, Boston, 1970, pp. 15-23.

ικανοποίηση των τελευταίων εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τη συγκέντρωση της δύναμης σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες ή μεμονωμένα άτομα και την οργάνωσή τους.²⁹

Η ως άνω θεωρία του στηρίζεται σε 6 θέσεις και έχει ως αφετηρία τον (καθ)ορισμό της έννοιας του εγκλήματος από θεσμικούς φορείς σε μια πολιτικά οργανωμένη κοινωνία, καθώς και την αποτύπωση της διαδικασίας της ποινικής οριοθέτησης μιας συμπεριφοράς ως εγκληματικής, όταν δηλαδή συγκεκριμένη συμπεριφορά βρίσκεται σε σχέση σύγκρουσης με το μέρος εκείνο της κοινωνίας που διαθέτει τη δύναμη να διαμορφώνει τη δημόσια πολιτική, αυτομάτως αναγορεύεται σε έγκλημα. Ακολουθεί η εφαρμογή της ως άνω ποινικοποίησης της συμπεριφοράς από το τμήμα της κοινωνίας που έχει τη δύναμη να διαμορφώνει την επιβολή του ποινικού δικαίου. Το επόμενο βήμα είναι η ανάπτυξη των προτύπων συμπεριφοράς που τυποποιούνται ως εγκληματικές και αφορούν σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες που εμπλέκονται σε πράξεις με αυξημένες πιθανότητες καθορισμού τους ως εγκληματικές. Σειρά έχει η κατασκευή του εγκλήματος και η πρόσληψή του ως τέτοιο από το ευρύ κοινωνικό σύνολο με τη βοήθεια των μαζικών μέσων επικοινωνίας. Τέλος, η κοινωνική πραγματικότητα του εγκλήματος, που συνοψίζει όλες τις ανωτέρω διαδικασίες και καταλήγει ότι η εγκληματική συμπεριφορά είναι μια «κατασκευή», που ξεκινάει από τη διατύπωση του ποινικού ορισμού της και ακολουθεί η εφαρμογή, η ανάπτυξη των προτύπων συμπεριφοράς που σχετίζονται με τον εγκληματικό ορισμό και η δημιουργία μιας ευρείας κοινωνικής αντίληψης για το ποια συμπεριφορά είναι τελικά εγκληματική.³⁰

Όπως γλαφυρά τονίζει στα συμπεράσματά του ο Quinney, η αντίληψη για το τι είναι έγκλημα είναι μια κατασκευή και όχι με πρόθεση να ικανοποιήσει απλώς τη φαντασία μας. Καταλήγουμε όμως με μια πραγματικότητα που δε δημιουργείται για κάποιον καλό κοινό σκοπό, αλλά επειδή κάποιος επιδιώκει να προστατεύσει κάτι, πολύ συγκεκριμένο. Η προστασία αυτή μπορεί να επιτευχθεί με τη δημιουργία και διαιώνιση μιας συγκεκριμένης άποψης για την πραγματικότητα, η οποία όμως αποδεικνύεται ως η πιο ισχυρή και δόλια μορφή κοινωνικού ελέγχου. Αυτό συμβαίνει επειδή κατασκευάζεται για όλους εμάς από εκείνους που βρίσκονται σε θέση

²⁹ Σοφία Βιδάλη, ο.π. *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*, σ. 175.

³⁰ George Vold B., Thomas Bernard, J., ο.π. *Theoretical Criminology*, p. 277.

εξουσίας, όμως τείνουμε τελικά να την αποδεχόμαστε ως δική μας. Με αυτόν τον τρόπο, δίνουμε στους κυβερνώντες την εξουσία να προβαίνουν σε ενέργειες που προωθούν καλύτερα τα συμφέροντά τους. Αυτές είναι οι *πολιτικές της πραγματικότητας*. Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας του εγκλήματος, που βρίσκεται ριζωμένη στην πολιτικά οργανωμένη κοινωνία, προωθείται τελικά ως μια πολιτική διαδικασία.³¹

1.1.4 "Το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης" - W. Chambliss and R. Seidman

Στα χρόνια που προηγήθηκαν, ένας μεγάλος αριθμός εγκληματολόγων ασχολήθηκε με την ανάλυση της λειτουργίας του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, όμως η πιο ακριβής και επαρκής μελέτη φέρει τη σφραγίδα των W. Chambliss και R. Seidman στο έργο τους *Law, Order and Power* (1971). Στο πλαίσιο της έρευνάς τους, μελέτησαν την καθημερινή λειτουργία του συστήματος με στόχο να κατανοήσουν εάν το κράτος χρησιμοποιεί τη δύναμή του για την ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων, σύμφωνα με τη θεωρία της συναίνεσης ή εάν η εξουσία του ίδιου του κράτους είναι τελικά το έπαθλο που απονέμεται στις ισχυρότερες ανταγωνιστικές ομάδες συμφερόντων της κοινωνίας.³²

Η λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης εκκινεί με τη νομοθετική διαδικασία, την οποία η θεωρία της συναίνεσης θα περιέγραφε ως «μια διαβουλευτική συνέλευση ενός έθνους, με ένα μόνο συμφέρον, αυτό του συνόλου, όπου, ούτε οι μεμονωμένες επιδιώξεις, ούτε οι επιμέρους προκαταλήψεις, θα έπρεπε να καθοδηγούν, αλλά το δημόσιο συμφέρον, όπως αυτό καθορίζεται από το σύνολο». Αν ρίξουμε μια προσεκτική ματιά στη διαδικασία παραγωγής των νομικών κανόνων είναι πρόδηλη η καθοριστικής σημασίας δραστηριότητα των ισχυρών ομάδων και όχι η υπαγόρευση του δημόσιου συμφέροντος, ως κρίσιμης μεταβλητής για τον καθορισμό του περιεχομένου της νομοθεσίας. Επιπλέον, όταν ο νόμος εκφράζει τις ηθικές αξίες και όχι τα οικονομικά συμφέροντα, πρόκειται τελικά για της αξίες

³¹ Στο ίδιο, George Vold, Thomas Bernard, p. 280.

³² William J. Chambliss, Robert B. Seidman, *Law, Order and Power*, Addison-Wesley, Reading Mass., 1971, p.4.

ορισμένων ομάδων και όχι του συνόλου. Επισημαίνουν μάλιστα οι Chambliss και Seidman ότι «όσο υψηλότερη είναι η πολιτική και οικονομική θέση μιας κοινωνικής ομάδας, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα οι απόψεις της να αντικατοπτρίζονται στους νόμους». ³³

Με αυτή την θεωρητική αφετηρία η διερεύνηση της λειτουργίας των αρχών επιβολής του νόμου εστιάζει στη γραφειοκρατική φύση των οργανισμών αυτών και στις διασυνδέσεις τους με την πολιτική δομή. Τα κύρια σημεία αυτής της θεωρητικής προσέγγισης συνοψίζονται στα εξής ερευνητικά πορίσματα, ότι οι αρχές επιβολής του νόμου δεν είναι τίποτε άλλο από γραφειοκρατικοί οργανισμοί, ότι οι οργανισμοί αυτοί και τα μέλη τους τείνουν να υποκαθιστούν τους επίσημους στόχους και τους κανόνες τους με πολιτικές που θα μεγιστοποιήσουν την ανταμοιβή τους και θα ελαχιστοποιήσουν την πίεση απέναντί τους, ότι στην προσπάθειά τους αυτή εξαρτώνται από τις πολιτικές οργανώσεις, με την έννοια ότι οι τελευταίες συμβάλλουν στην αύξηση του οφέλους και αντιστρόφως στη μείωση της πίεσης, αναλόγως με το βαθμό επιείκειας που θα επιδείξουν απέναντι στους πολιτικά ισχυρούς και του αντίστοιχου βαθμού αυστηρότητας στους πολιτικά αδύναμους, τέλος ότι ο βαθμός αυτός πρέπει να είναι εξαιρετικά δυσανάλογος, επιτυγχάνεται δε με εκτεταμένες συλλήψεις των αδύναμων σε αντίστιξη με την αγνόηση των παραβιάσεων των ισχυρών. ³⁴

Στο ίδιο πλαίσιο ο W. Chambliss καταλήγει στο ότι η σύγκρουση είναι βασική διαδικασία των καπιταλιστικών κοινωνιών και εγγενές συστατικό της δομής τους, καθορίζει μάλιστα απόλυτα και καταλυτικά τη λειτουργία του ποινικού συστήματος. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της διαδικασίας της κοινωνικής κατασκευής των νόμων, μέσω της δημιουργίας μιας τριγωνικής σχέσης «εξουσία – πολιτική – έγκλημα» και τελικά μέσω της συμβίωσης της νομιμότητας με την παρανομία.³⁵ Ερευνώντας μάλιστα τον τρόπο που ο ίδιος ο νόμος εφαρμόζεται κάτω από διαφορετικές συνθήκες και τη διαδικασία που η δικανική πεποίθηση αποβαίνει καθοριστική για την ορθή εφαρμογή του νόμου, ανέδειξε «τα εύπλαστα όρια» της εφαρμογής αυτής,

³³ George Vold, Thomas Bernard, ο.π. pp. 283, 284.

³⁴ Pamela Black, "Conflict Theories of Crime", in *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice, Chapter: Conflict Theories of Crime*, Publisher: Wiley Blackwell, Editors: J Mitchell Miller, January 2014.

³⁵ W. Chambliss, "On the symbiosis between Criminal Law and criminal behavior", *Criminology* 42 (p. 241-251), 2004.

που συνίσταται είτε σε ρυθμιστικές καινοτομίες, είτε σε βολικές αχρησίες ρυθμίσεων και επανενεργοποίηση αυτών όταν οι συνθήκες το επιβάλλουν.³⁶

1.2 Η Συμβολική Αλληλεπίδραση

1.2.1 «Η Θεωρία της Ετικέτας» - Η. Becker

Η θεωρητική σχολή που σχηματοποιεί και αναπτύσσει την προβληματική της εγκληματοποίησης είναι η Σχολή της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης ή της Κοινωνικής Αλληλόδρασης, στο πλαίσιο της οποίας διατυπώθηκε η Θεωρία της Ετικέτας.³⁷ Κύριος εκφραστής αυτού του προσανατολισμού υπήρξε ο Η. Becker, η προσέγγιση του οποίου εντάσσεται κατά βάση στις θεωρίες του χαρακτηρισμού, ωστόσο, βρίσκεται και στο σημείο τομής με τις θεωρίες της σύγκρουσης, δοθέντος ότι δεν ασχολήθηκε μόνο με την εμπλοκή κάποιου στην παρανομία, αλλά και την πορεία της δημιουργίας του κανόνα δικαίου που τυποποιεί τελικά μία συμπεριφορά ως έγκλημα, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης πολιτικής διαδικασίας.³⁸ Μετατοπίζοντας το ερευνητικό ενδιαφέρον του από τον εγκληματία άνθρωπο στην εγκληματική πράξη, ανέδειξε το σύνολο των διαδικασιών εμπλοκής με την έκνομη ή έστω αποκλίνουσα συμπεριφορά, την εξέλιξη της εμπλοκής αυτής και τέλος τη διαμόρφωση της κοινωνικής απάντησης μέσω της δημιουργίας του κυρωτικού κανόνα.

Στο έργο του “*Outsiders*”, που αποτέλεσε ίσως τη βασικότερη συμβολή αυτής της τάσης, συνοψίζεται και συστηματοποιείται η θεωρητική του σκέψη, που μεταξύ άλλων αναλύει τον κόσμο της ελάσσονος εγκληματικότητας και συμπεραίνει ότι μία πράξη δεν είναι εκ προοιμίου παράνομη, καταλήγει όμως να τυποποιείται και ως εκ τούτου να προσλαμβάνεται ως τέτοια, επειδή αυτός ο χαρακτηρισμός της αποδίδεται. Δικαίως αναρωτιέται, αν και ρητορικά, ο Becker «γιατί κάποιες φορές η ίδια ακριβώς πράξη χαρακτηρίζεται ως παραβατική, ενώ κάποιες άλλες όχι»; Η απάντηση έρχεται σχεδόν αβίαστα, μόνο κατά ένα μέρος εξαρτάται από την ίδια τη φύση της, κυρίως όμως η απόδοση του χαρακτηρισμού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό

³⁶ Νικόλαος Κουλούρης, ο.π. «Διαταξικές και ενδοταξικές διαστάσεις της κοινωνικής κατασκευής του εγκλήματος», σσ. 32-33.

³⁷ Σοφία Βιδάλη, Νικόλαος Κουλούρης, ο.π. *Αποκλίνουσα Συμπεριφορά και Ποινικό Φαινόμενο*, σσ. 245

³⁸ Σοφία Βιδάλη, *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*, σ. 165.

από το ποιος τελεί την πράξη και τι κάνουν οι άλλοι για αυτό, ποιες δηλαδή ιδιότητες φέρει το εγκληματικό υποκείμενο, ώστε να του αποδίδεται ή μη η ετικέτα του εγκληματία και ποια είναι η επίσημη αντίδραση της κοινωνίας σε κάθε μία από τις περιπτώσεις. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, οι κοινωνικές ομάδες είναι αυτές που δημιουργούν αποκλίνουσες συμπεριφορές, θεσπίζοντας τους αντίστοιχους κανόνες και εφαρμόζοντάς τους σε συγκεκριμένους ανθρώπους, χαρακτηρίζοντάς τους μάλιστα ως «περιθωριοποιημένους». Από την άποψη αυτή, η παρέκκλιση από το νόμο δεν έχει να κάνει με την πράξη αυτή καθαυτή, αλλά πολύ περισσότερο έρχεται ως συνέπεια της εφαρμογής των κανόνων και ως εκ τούτου των κυρώσεων από τους άλλους σε έναν «δράστη». Έτσι ο αποκλίνων είναι αυτός στον οποίο έχει αποδοθεί επιτυχώς αυτός ο χαρακτηρισμός, η δε αποκλίνουσα συμπεριφορά είναι αυτή που οι λοιποί έχουν χαρακτηρίσει έτσι.³⁹

1.2.1.1 Η Κατασκευή του Εγκλήματος

Ο χαρακτηρισμός αποτελεί ολόκληρη θεωρητική διαδικασία, κατά την οποία η απόκλιση δεν θεωρείται μια στατική οντότητα, αλλά μάλλον ένα συνεχώς διαμορφούμενο και αναδιαμορφούμενο αποτέλεσμα μιας δυναμικής διαδικασίας στον πυρήνα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.⁴⁰ Η διαδικασία του χαρακτηρισμού περιλαμβάνει τρία στάδια: της δημιουργίας του κανόνα, της επιβολής του ως τέτοιου στο κοινωνικό σύνολο και της επιλογής των ατόμων στα οποία θα εφαρμοστεί.

Προκειμένου να δημιουργηθεί ένας κανόνας, υποστηρίζει ο Becker, είναι αναγκαίο πρωτίστως αυτός να θεμελιώνεται σε μία κυρίαρχη αξία που εκφράζει μία ομάδα ή ένα κοινωνικό σύνολο. Αναπόδραστα επέρχεται μία σύγκρουση με άλλους κανόνες που ταυτίζονται με διαφορετικές αξίες και που θεωρούνται σημαντικές. Κύρια μέριμνα των «κατασκευαστών» του νόμου είναι να προκαθορίζεται το εύρος των αξιών αυτών σε ικανό βαθμό, ώστε να αποφεύγεται η οποιαδήποτε πιθανή σύγχυση μεταξύ τους.⁴¹ Με τον όρο αξίες νοούνται οι βαθύτερες επιθυμίες μιας κοινωνίας, οι οποίες είναι καθοριστικές ως προς την επιλογή των μέσων και των

³⁹ Howard Becker S., *Outsiders, Studies in the Sociology of Deviance*, The free press, New York, Collier-Macmillan Limited, London, 1963, pp. 9, 14.

⁴⁰ Wayne Morrison, ο.π. p. 322.

⁴¹ Σοφία Βιδάλη, Νικόλαος Κουλούρης, ο.π. σ. 247.

προτύπων δράσης, ως εκ τούτου διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στο σύστημα πεποιθήσεων των ατόμων και των ομάδων, λειτουργώντας μάλιστα ως κατευθυντήριες γραμμές για την αξιολόγηση του εαυτού μας και των άλλων.⁴²

Στην πορεία της δημιουργίας του κανόνα, μίας διαδικασίας κάθε άλλο παρά απλής τεχνικής ή διεκπεραιωτικής, είναι απαραίτητο να εμπλέκονται μεμονωμένα άτομα ή ομάδες ατόμων που αναλαμβάνουν να πείσουν τους λοιπούς για την αναγκαιότητα του κανόνα και ως εκ τούτου να εξασφαλίσουν τη συναίνεσή τους, ώστε να καμφθούν πιθανές αντιστάσεις. Ο Becker κάνει λόγο για μια επιχείρηση ηθικής, τους σταυροφόρους ή εργολάβους ηθικής και τη λειτουργία τους, καθώς επίσης και για τη διαδικασία επιβολής του κανόνα που ακολουθεί τη δημιουργία του. Επιστρατεύεται λοιπόν, με το αφήγημα της προστασίας του γενικού συμφέροντος, μία τολμηρή κοινωνική ομάδα, που με αφετηρία μια γενικά αποδεκτή αξία, αναλαμβάνει να εκθέσει το «πρόβλημα», με τη βοήθεια της διασποράς *ηθικών πανικών*.⁴³ Η ομάδα αυτή κινείται με γνώμονα την προάσπιση των δικών της ζωτικών συμφερόντων, επιχειρώντας να επιβάλει τη δική της ηθική στους άλλους, φροντίζει, ωστόσο, παράλληλα να πείσει τους λοιπούς για το αντίθετο. Προς επίρρωση μάλιστα του έργου της *σταυροφορίας* αυτής γίνεται επίκληση των κατάλληλων ειδικών, ενδεικτικά ιατρών, πραγματογνωμόνων, που αναλαμβάνουν να πείσουν με επιστημονικούς όρους για την αναγκαιότητα του εγχειρήματος. Ωστόσο, για τη θετική έκβαση του τελευταίου απαιτείται η συνδρομή ομάδων με κοινά συμφέροντα, καθώς και η εργαλειοποίηση των ΜΜΕ για τη δημόσια προβολή και ανάδειξη του θέματος. Η κινητοποίηση αυτή συνίσταται ουσιαστικά στην άσκηση πίεσης προς τους θεσμικούς φορείς αναφορικά με το κατεπείγον μιας κατάστασης, προκειμένου να σπεύσουν να ρυθμίσουν νομοθετικά την περίπτωση.⁴⁴

⁴² Ιωάννα Τσίγκανου, Έμμου Φρονίμου, «Αξιολογική ουδετερότητα και μεθοδολογική αμεροληψία στην επιστημονική έρευνα: σκέψεις και προβληματισμοί», Κεφάλαιο Ι: Ι. Εγκληματολογική θεωρία, έρευνα και εξουσία, στο Β. Αρτινοπούλου, Σ. Βιδάλη, Σ. Γεωργούλας, Ο. Θεμελή, Ν. Κουλούρης, Γ. Παπανικολάου (Επιμ), *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος: 50 χρόνια Howard Becker "Whose side are we on?" Συμβολές στο 1^ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου*, (Αθήνα, 24–27 Μαΐου 2016) (σελ. 100-108). Αθήνα, Ελληνική Εταιρία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε), 2018, σ. 101.

⁴³ Βασίλης Χ. Καρύδης, *Όψεις Κοινωνικού Ελέγχου στην Ελλάδα. Ηθικοί Πανικοί. Ποινική Δικαιοσύνη*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2010, σσ. 48-49.

⁴⁴ Σοφία Βιδάλη, Νικόλαος Κουλούρης, ο.π. σσ. 247-248.

Ακολουθεί το στάδιο της επιβολής του κανόνα μέσω της εμπέδωσής του από το ευρύ κοινωνικό σύνολο. Στο σημείο αυτό προεξέχοντα ρόλο παίζει ο διωκτικός μηχανισμός και συγκεκριμένα η αστυνομία, η οποία αναλαμβάνει ως εφαρμοστής του νόμου, να φροντίσει ως προς τη συμμόρφωση του κοινού στον κανόνα. Όπως επισημαίνει, ωστόσο, ο Becker, ο ρόλος της αστυνομίας και η ίδια της η ύπαρξη επιβεβαιώνεται αν υπάρχει κάποιος που πάντα τον παραβιάζει. Με τον τρόπο αυτό αφενός προβάλλεται η ανάγκη ύπαρξής της, αφετέρου συνδέεται η επιτυχία της επιβολής του νομού με τις δικές της πρωτοβουλίες και ενέργειες.⁴⁵

Τέλος ακολουθεί η επιλογή, η διαδικασία δηλαδή ανεύρεσης του ασφαλούς χρονικού σημείου επιβολής, ώστε να υπάρξουν οι λιγότερες κατά το δυνατόν αντιδράσεις, καθώς και του κύκλου των ατόμων στα οποία θα εφαρμοστεί πρώτα, δηλαδή ποια άτομα θα χαρακτηριστούν ως αποκλίνοντα και πρέπει να συμμορφωθούν. Είναι πρόδηλο ότι ο (προ)καθορισμός αυτός τελεί σε άμεση συνάρτηση με εξωνομικούς παράγοντες, κύριο εργαλείο μάλιστα ως προς το ποιοι φωτογραφίζονται στον νόμο και ποιοι μένουν στο απυρόβλητο είναι η δωροδοκία, που αργότερα συνδέθηκε με την αόριστη και ασαφή έννοια της διαφθοράς. Ο Becker χρησιμοποίησε τον όρο *fix* αναφερόμενος στην υπόσχεση και αντιστοίχως λήψη χρηματικού ποσού από εκείνον που θα δρομολογήσει τη θετική έκβαση μιας υπόθεσης.⁴⁶

Κριτική αποτίμηση των διαδικασιών εγκληματοποίησης

Από την ανωτέρω ανάλυση των διαδικασιών της εγκληματοποίησης εξάγονται μερικά πολύ βασικά συμπεράσματα, που αναμφισβήτητα συνιστούν ερμηνευτικό κλειδί και της σύγχρονης πραγματικότητας. Για τη συγκρουσιακή εγκληματολογία η αντιπαλότητα διέπει κάθε κοινωνία, η τελευταία απαρτίζεται από αντιμαχόμενες ομάδες με αντικρουόμενα συμφέροντα. Επομένως, η συναίνεση, που αναμφισβήτητα και αυτή παρατηρείται, περιορίζεται μόνο σε λίγες, βασικές αξίες και κατά συνέπεια απολείπεται ευρύ πεδίο στη σύγκρουση. Συνεπώς, χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών είναι αναμφίβολα η αντιπαλότητα και η διαμάχη και όχι η σταθερότητα και η συναντίληψη. Άμεση συνέπεια των

⁴⁵ Στο ίδιο, σσ. 248-249

⁴⁶ Howard Becker, ο.π. p. 160.

συγκρούσεων αυτών είναι η διαιώνιση των ανισοτήτων σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο που με τη σειρά τους οδηγούν στη συγκέντρωση της δύναμης και της εξουσίας στα χέρια ολίγων, των ισχυρών. Απαραίτητη προϋπόθεση, προκειμένου οι τελευταίοι να επιβάλουν τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις τους στους λοιπούς, είναι η εργαλειοποίηση του ποινικού συστήματος.⁴⁷

Πράγματι, το ποινικό δίκαιο, για την κριτική εγκληματολογία, δεν είναι προϊόν συναίνεσης (consensus) ή έστω συμφωνίας μεταξύ των κοινωνικών ομάδων με αντιμαχόμενα συμφέροντα, αλλά πολύ περισσότερο αποτέλεσμα σύγκρουσης, ή καλύτερα επίλυσης συγκρούσεων και διλημμάτων που παράγονται από εγγενείς αντιφάσεις στη δομή των κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών σχέσεων, ως εκ τούτου αποτελεί δημιούργημα της άρχουσας τάξης.⁴⁸ Μάλιστα συγκεκριμένες συμπεριφορές χαρακτηρίζονται ως εγκληματικές στο μέτρο που απειλείται από αυτές το καπιταλιστικό σύστημα, χωρίς ωστόσο να θίγεται πραγματικά η συλλογική συνειδηση.⁴⁹ Συνακόλουθα σε ορισμένα άτομα αποδίδεται η ιδιότητα του εγκληματία, επειδή αυτός ο στιγματισμός εξυπηρετεί τα προωθούμενα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, επιτρέποντάς της να ασκεί μεγαλύτερο έλεγχο στο προλεταριάτο και όχι επειδή η ελεγχόμενη συμπεριφορά έχει πράγματι υπερβεί τα όρια της κοινωνικής ανοχής. Όσο οδεύουμε προς μία απόλυτη εκβιομηχάνιση των καπιταλιστικών κοινωνιών, τόσο αυξάνονται οι ταξικές διακρίσεις και συνεπώς τόσο ανακύπτει μεγαλύτερη ανάγκη της εγκληματοποίησης μορφών συμπεριφοράς, ώστε να συντηρείται η κοινωνική σταθερότητα και να αποφεύγεται η σύγκρουση.⁵⁰ Η ταξική αυτή λειτουργία διατρέχει το ποινικοκατασταλτικό σύστημα σε όλα τα επίπεδα της ποινικής δικαιοσύνης, από την παραγωγή του νομοθετικού πλαισίου και το δικαιοδοτικό έργο έως τον σωφρονισμό.⁵¹ Σύμφωνα με την Valeria Vegh Weis οι ανισότητες, σε επίπεδο πρωτογενούς εγκληματοποίησης, εκδηλώνονται με την άνιση μεταχείριση των πολιτών ήδη κατά την ποινική νομοθέτηση, ενώ σε

⁴⁷ Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη, *ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, 2^η ανανεωμένη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σσ. 41-42.

⁴⁸ William J. Chambliss, *On the Take: From pretty Crooks to Presidents*, Indiana University Press second edition, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1988, p. 216.

⁴⁹ White Friedmann, *Law in Changing Society*, England 1964, p. 143.

⁵⁰ Καλλιόπη, Σπινέλλη, ο.π. σσ. 43-44.

⁵¹ Νικόλαος Κουλούρης, ο.π. «Διαταξικές και ενδοταξικές διαστάσεις της κοινωνικής κατασκευής του εγκλήματος», σ. 33.

επίπεδο δευτερογενούς εγκληματοποίησης, αποτυπώνεται στη μεροληπτική εφαρμογή των ποινικών νόμων,⁵² ωστόσο η καθολική ορθή εφαρμογή των νόμων δεν είναι ούτε εφικτή ούτε επιθυμητή από τον ποινικό μηχανισμό. Πλήθος ερευνών τεκμηριώνουν την υπόθεση ότι οι ύποπτοι που ανταποκρίνονται στα στερεότυπα του εγκληματία ως προς την κοινωνική τάξη, την εθνο-φυλετική καταγωγή, το φύλο και την ηλικία συλλαμβάνονται, προφυλακίζονται και καταδικάζονται σε στερητικές της ελευθερίας ποινές συχνότερα.

Σημαντικό ρόλο στις μεθοδεύσεις αυτές και στη θετική έκβαση του εγχειρήματος αποτελεί αναπόδραστα το σύστημα του κοινωνικού ελέγχου, δοθέντος ότι αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο στην επιβολή του νόμου στα άτομα και στην άρση των υποκείμενων συγκρούσεων και συνακόλουθα την υπαγωγή όλων ανεξαιρέτως στα κοινώς αποδεκτά πρότυπα συμπεριφοράς.

2. Κοινωνικός Έλεγχος και Επιλεκτικότητα

Στο χώρο των κοινωνικών επιστημών ο όρος καθιερώθηκε από τον Ε.Α. Ross το 1901 στο πλαίσιο της «λειτουργιστικής», κοινωνικά αναγκαίας, χρήσιμης και ευπρόσδεκτης έννοιας της κοινωνικής συμμόρφωσης. Η λειτουργιστική όψη του κοινωνικού ελέγχου αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως οργανικό σύνολο, το οποίο λειτουργεί ως μία ενότητα που προϋποθέτει την εξασφάλιση της ευρείας κοινωνικής συναίνεσης αναφορικά με τις κυρίαρχες αξίες και τα κοινά αποδεκτά πρότυπα. Υπό το πρίσμα αυτό αποτελεί τη διαδικασία εκείνη μέσω της οποίας αμβλύνονται οι κοινωνικές αντιθέσεις και αποκαθίσταται η κοινωνική ειρήνη και η συνοχή. Αυτό επιτυγχάνεται με την απαραίτητη ένταξη σε έναν κώδικα αξιών και συμπεριφορών όλων των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων, ιδίως όσων εμφανίζουν κοινωνικές δυσλειτουργίες.⁵³ Με αυτή τη συλλογιστική ο κοινωνικός έλεγχος συνιστά μια αξονική έννοια που ξεφεύγει από τα στενά ανθρωποκεντρικά όρια αναφορικά με τα

⁵² Ουίλιαμ Αλοσκόφης, «Ποινική επιλεκτικότητα: μία μακρο-ιστορική θεώρηση από τη Valeria Vegh Weis», *Crime Times*, τ. 03/24, διαθέσιμο στο: [Ποινική επιλεκτικότητα: μία μακρο-ιστορική θεώρηση από τη Valeria Vegh Weis – Crime Times](#), ανακτήθηκε την 29/04/2024.

⁵³ Βασίλης Καρύδης, ο.π. σ. 32.

αίτια του εγκλήματος και θέτει στο προσκήνιο το ρόλο του κρατικού μηχανισμού στην εγκληματοποίηση.⁵⁴

Περαιτέρω, η έννοια του κοινωνικού ελέγχου συνδέεται άρρηκτα με την εξέλιξη του κρατικού φαινομένου, του καπιταλισμού και της μαζικής δημοκρατίας. Με άλλα λόγια η σύλληψη της έννοιάς του είναι συνυφασμένη με τις συγκυρίες που επικράτησαν σε συγκεκριμένα στάδια της εξέλιξης της οικονομίας και με τις ανάγκες που ανέκυψαν σε τέτοιο περιβάλλον. Σήμερα ορίζεται ως το σύνολο των λειτουργιών, των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων και της εξαναγκαστικής κρατικής πολιτικής, γύρω από τα οποία οργανώνεται μία κοινωνία. Στόχος της διαδικασίας αυτής είναι η κοινωνική προσαρμογή και η αφομοίωση των πληθυσμιακών ομάδων, με τη συνακόλουθη υπαγωγή τους στο πνεύμα και το γράμμα του νόμου, προς το σκοπό αναπαραγωγής ενός προτύπου κοινωνικής τάξης που κατατείνει στην προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος.⁵⁵

Ωστόσο, προκειμένου να διατηρηθεί η ως άνω ευταξία, η πολιτεία οφείλει να προάγει τη συλλογική συνείδηση και να καθοδηγεί τα άτομα ώστε να απέχουν από συμπεριφορές επιβλαβείς για το κοινωνικό σύνολο. Αυτό επιτυγχάνεται σε πρώτο επίπεδο στο πλαίσιο ενός άτυπου κοινωνικού ελέγχου, μέσω κοινωνικών κανόνων προερχόμενων από καθοδηγητικούς φορείς όπως ενδεικτικά η οικογένεια, το σχολείο, ή η εκκλησία, εντεταλμένοι να διαμορφώνουν ολοκληρωμένες προσωπικότητες και ακέραιους χαρακτήρες από τα πρώιμα κιόλας στάδια της ηλικιακής ανάπτυξης. Η παρέκκλιση από τους μη θεσμοθετημένους αυτούς κανόνες ή η άρνηση υπαγωγής επιφέρει μεν κάποιες κυρώσεις, όχι όμως καθολικής ισχύος, τα δε κριτήρια επιβολής τους αποτελούν προϊόν μιας άτυπης και εθιμοτυπικής διαδικασίας.⁵⁶ Ωστόσο όταν η διαδικασία συμμόρφωσης αποτύχει, τότε βάσιμα αναμένονται εγκληματικές συμπεριφορές και αυτό επειδή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο T. Hirschi, «γεννιόμαστε με μια φυσική ροπή να παραβιάζουμε τους κανόνες της κοινωνίας, επομένως η παραβατικότητα είναι μια λογική συνέπεια της

⁵⁴ Σοφία Βιδάλη, *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*. Νομική Βιβλιοθήκη, ΑΘΗΝΑ, 2017, σ. 61.

⁵⁵ Σοφία Βιδάλη, Νικόλαος Κουλούρης, ο.π. σ. 151.

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 152.

αποτυχίας κάποιου να αναπτύξει «εσωτερικευμένες» απαγορεύσεις κατά της παραβατικής συμπεριφοράς». ⁵⁷

Στην περίπτωση αποτυχίας του άτυπου κοινωνικού ελέγχου να διαμορφώσει μια ενιαία κοινωνική συνείδηση, τον εξισορροπητικό αυτό ρόλο αναλαμβάνει ο εξαναγκαστικός μηχανισμός του κράτους, μέσω της επιβολής του νόμου. Η πολιτική αυτή παραπέμπει σε πολύ συγκεκριμένα συστήματα κρατικής επέμβασης και ορθολογικής βίας, μιας βίας με κανόνες και κοινά αποδεκτά κριτήρια, η οποία ασκείται με τη συναίνεση των πολιτών, γεγονός που συνιστά τη νομιμοποιητική βάση της κρατικής βίας. Αυτή η μορφή βίας είναι θεσμοθετημένη (τυπικός κοινωνικός έλεγχος) και εκπορεύεται από τους επίσημους φορείς του διωκτικού μηχανισμού, αφενός της αστυνομίας στο πλαίσιο της άμεσης καταστολής και αφετέρου του κύριου ποινικοκατασταλτικού συστήματος, ήτοι της ποινικής δικαιοσύνης, τέλος ασκείται μέσω του σωφρονισμού του εγκληματία ατόμου. ⁵⁸

Περαιτέρω, ο κοινωνικός έλεγχος ασκείται και με πιο έμμεσους και «υπόγειους» τρόπους, επίσης ικανούς να υπαγορεύουν πρότυπα συμπεριφοράς. Σημαντικό ρόλο εν προκειμένω παίζει η γενικότερη κουλτούρα του καταναλωτισμού, όπως επί παραδείγματι ο ρόλος των ΜΜΕ και η διάχυση μιας ιδεολογίας ισότητας σε ένα κατ' εξοχήν άνισο κοινωνικό περιβάλλον. Το κύρος, η εξουσία, η επιτυχία και η ισχύς δεν αντανakλούν τους στόχους συγκεκριμένων κοινωνικών στρωμάτων, αλλά προβάλλονται ως κατάκτηση οποιουδήποτε επιδείξει ακόρεστη επιθυμία, εργατικότητα και συμμόρφωση σε κοινωνικές νόρμες. ⁵⁹

Εγείρεται όμως ο εξής προβληματισμός, ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος συμβάλλει πράγματι στην ομαλή κοινωνικοποίηση των ατόμων και την αλληλέγγυα συνεργασία προς το σκοπό της συνολικής ευημερίας ή μήπως επί της ουσίας διατηρεί και αναπαράγει την κυρίαρχη κουλτούρα και ιδεολογία, διαμορφώνοντας τελικά μια ψευδή κοινωνική συνείδηση, αρμόζουσα και συναινετική προς το οικονομικό και κοινωνικό σύστημα; Επίσης η αντεγκληματική πολιτική που ασκείται

⁵⁷ Wayne Morrison, ο.π. p. 183.

⁵⁸ Σοφία Βιδάλη, Νικόλαος Κουλούρης, ο.π. σ. 152.

⁵⁹ Αφροδίτη Κουκουτσάκη, *Κοινωνικός έλεγχος: Κοινωνιολογικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις των τιμωρητικών συστημάτων*, διαθέσιμο στο: [Κοινωνικός έλεγχος. Κοινωνιολογικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις των τιμωρητικών συστημάτων \(πανεπιστημιακές σημειώσεις\) | Afroditi Koukoutsaki - Academia.edu](https://www.academia.edu/48111111/Κοινωνικός_έλεγχος_Κοινωνιολογικές_και_πολιτισμικές_προσεγγίσεις_των_τιμωρητικών_συστημάτων_(πανεπιστημιακές_σημειώσεις)_|_Afroditi_Koukoutsaki_-_Academia.edu), ανακτήθηκε την: 15/04/2024, σ. 8.

μέσω του επίσημου διωκτικού μηχανισμού, ασκείται υπέρ του κοινωνικού συνόλου, προστατεύοντας ιδίως τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες ή τελικά με το αφήγημα του δημοσίου συμφέροντος σκοπεύει στη χειραγωγή του πληθυσμού και την εξουδετέρωση των ανίσχυρων «επικίνδυνων» ομάδων; Η απάντηση στον προβληματισμό εξαρτάται εν πολλοίς από την παραδοχή ή μη της ανταγωνιστικής φύσης του πολιτικού συστήματος και συνακόλουθα της επιλεκτικής ή μη λειτουργίας του κοινωνικού ελέγχου.⁶⁰

Αφικνούμενοι από τη γενική και αξιωματική πρόταση ότι κοινωνικά και οικονομικά δεν είναι όλοι οι άνθρωποι ίσοι, θα πρέπει να απαντήσουμε στο ερώτημα, αν η ανισότητα αυτή θα πρέπει να συνεπάγεται και μια ποινική επιλεκτικότητα. Είναι πρόδηλη η θεσμική κατοχύρωση της ισότητας ενώπιον του ποινικού νόμου στο πλαίσιο ενός φιλελεύθερου ποινικού δικαίου, επομένως κάθε ενστικτώδης αντίδραση του ποινικού συστήματος δεν θα πρέπει να υπαγορεύεται από κοινωνικοοικονομικά κριτήρια, ούτε να σχετίζεται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εγκληματία, αλλά με την κρίση για την ίδια την εγκληματική συμπεριφορά και το βαθμό προσβολής που αυτή συνεπάγεται. Ωστόσο, ανακύπτει η προβληματική της διακριτικής ευχέρειας που εκ των πραγμάτων απολαμβάνουν οι λειτουργοί του ποινικοκατασταλτικού συστήματος και κατά πόσον δεν πρέπει αυτή να καταλήγει σε αυθαιρεσία ή κατάχρηση εξουσίας. Όσο η διακριτική αυτή ευχέρεια χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της άμβλυνσης της αυστηρότητας του νόμου λαμβάνοντας υπ' όψη την ατομική περίπτωση εκάστου προσώπου, τότε αποτελεί εχέγγυο δικαιοκρισίας, η κακή της χρήση όμως αποτελεί από μόνη της έγκλημα.⁶¹

Στο κομβικό αυτό ακριβώς σημείο των όρων διαμόρφωσης της κρίσης εκάστου θεσμικού φορέα υπεισέρχονται οι εξω-νομικοί εκείνοι παράγοντες που κατευθύνονται από κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και συμπαρασύρουν τελικά στην ποινική επιλεκτικότητα του συστήματος, υπέρ των ισχυρών κοινωνικών ομάδων και εις βάρος των αδύνατων και ανίσχυρων. Αποκαλύπτεται έτσι ο μονόπλευρος προσανατολισμός του ποινικού συστήματος στον κολασμό συμπεριφορών που απαντώνται σε αυτό που ονομάζεται «κοινωνικό περιθώριο» σε αντιδιαστολή με τη συστηματική παραμέληση της πολλαπλώς επιβλαβούς

⁶⁰ Βασίλης Καρύδης, ο.π. σσ. 30-31.

⁶¹ Σοφία Βιδάλη, *Πέρα από τα Όρια*. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, ο.π. σ. 62

κοινωνικά δράσης των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων που διαθέτουν και ασκούν οικονομική και πολιτική εξουσία ή έχουν προνομιακή πρόσβαση σε αυτή.⁶²

Ο J. Reiman είναι εύστοχος στον παραλληλισμό του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης με παραμορφωτικό καθρέφτη, ο οποίος διαστρεβλώνει την εικόνα της πραγματικά βλαπτικής συμπεριφοράς και της αληθινής έκτασης αυτής της απειλής, δεδομένου του ότι μεγεθύνει την επικινδυνότητα των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, σμικρύνοντας ταυτόχρονα την επικινδυνότητα των ισχυρών.⁶³

Στο γενικότερο πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου η Valeria Vegh Weis υπογραμμίζει τελικά τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος *υπερ-εγκληματοποίησης* (over-criminalization) της πρακτικής επιβίωσης των κοινωνικών ομάδων του «περιθωρίου», πέραν της εγκληματοποίησης του κοινού εγκλήματος και αντιστρόφως της *υπο-εγκληματοποίησης* (under-criminalization) της κοινωνικής βλάβης που προξενεί η κάστα των ισχυρών, παρόλο που η τελευταία αποβαίνει εξαιρετικά επιζήμια.⁶⁴

⁶² Αθανάσιος Χουλιάρης, «Εγκληματικότητα των ισχυρών: Εγκληματολογική θεωρία και ποινική προβληματική» στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαλαράμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 63-85), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019, σ. 66.

⁶³ Jeffrey Reiman, *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison, Ideology, Class and Criminal Justice*, 7th ed., Pearson, Boston, 2004 (1979), pp. 55-95.

⁶⁴ Ουίλιαμ Αλοσκόφης, ο.π. «Ποινική επιλεκτικότητα: μία μακρο-ιστορική θεώρηση από τη Valeria Vegh Weis».

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Εγκλήματα των Ισχυρών, ένα *sui generis* έγκλημα

Ο όρος «εγκλήματα των ισχυρών» καθιερώθηκε από τον F. Pearce και περιλαμβάνει τις αξιόποινες και κοινωνικά επιβλαβείς δράσεις ατόμων με θεσμικό ρόλο στην κοινωνία, με εξουσία στις κρατικές δομές και στους υπερεθνικούς οργανισμούς και με μία μορφή ισχύος στο οικονομικό πεδίο. Οι συμπεριφορές αυτές αναμφίβολα λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο μιας γενικότερης επιδίωξης ιδίου οφέλους ή προκειμένου να εξυπηρετηθούν οργανωτικοί σκοποί.⁶⁵ Παράλληλα πεδίο εφαρμογής δεν είναι τα στενά γεωγραφικά όρια ενός έθνους ή κράτους, αλλά πολύ περισσότερο η δράση των προσώπων αυτών εκτείνεται σε παγκόσμιο επίπεδο, καταλαμβάνοντας ένα ευρύ δίκτυο οικονομικών δραστηριοτήτων. Απότοκο της ιδιομορφίας του συγκεκριμένου εγκληματικού είδους είναι η αδυναμία ύπαρξης και διατύπωσης ενός νομοτυπικού ορισμού.⁶⁶ Μάλλον πρόκειται τελικά για ένα *sui generis* έγκλημα, δεδομένου ότι αν και δεν περιγράφεται στον νόμο ως τέτοιο, συνεπάγεται μια άκρως βλαπτική μεταβολή για την κοινωνία προσβάλλοντας ατομικά και υπερατομικά αγαθά, κοινωνικές ελευθερίες και θεμελιώδη δικαιώματα. Ως εκ τούτου τα εγκλήματα αυτά έχουν μεγάλη σημασιολογική βαρύτητα, τόσο ως συμπεριφορά, όσο και από άποψη υποκειμένου του εγκλήματος, δεδομένου ότι καταλαμβάνουν μία ευρεία γκάμα αδικημάτων τελούμενα από ισχυρούς δράστες, τα οποία υπό άλλες συνθήκες θα παρέμεναν στην αφάνεια, απαρατήρητα και γνωστικά απροσπέλαστα. Πρόκειται στην ουσία για μια συνοχή εννοιών που ανήκουν στο αυτό σημασιολογικό πεδίο με τη συμπερίληψη οικονομικών εγκλημάτων, εταιρικών, κρατικών, κρατικο-εταιρικών και παγκοσμιοποίησης.⁶⁷

⁶⁵ Ουίλιαμ Αλοσκόφης, «Η κοινωνική έρευνα τη εγκληματικότητας των ισχυρών», στο: Βιδάλη, Σ., Κουλούρης, Ν., Παπαχαλαράμπους, Χ. (επιμ.), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ.87-110), εκδόσεις ΕΑΠ, Αθήνα, 2019, σ. 91.

⁶⁶ David O. Friedrichs, "White-collar crime in a postmodern, globalized world", in H. Pontell, G. Geis (ed.), *International Handbook of White-collar and Corporate Crime*, Springer, Boston, 2007, p. 164.

⁶⁷ Ουίλιαμ Αλοσκόφης, ο.π. σ. 92.

Παράλληλα αμφισβητείται και η χρήση του όρου έγκλημα για να περιγράψει την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά των ισχυρών ατόμων, που καταγράφεται άλλοτε ως πολιτικοοικονομικό σκάνδαλο και χρήση αθέμιτων πρακτικών, άλλοτε ως παράβαση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και των κανονισμών ασφάλειας, κυρίως όμως ως καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των οποίων θίγεται η αξιοπρέπεια, η υγεία, η ελευθερία και η ιδιωτική ζωή. Κατ'επέκταση διατυπώνονται ενστάσεις και για την αντίστοιχη απόδοση του χαρακτηρισμού του εγκληματία στο υποκείμενο των ως άνω συμπεριφορών, το οποίο είναι συνήθως κάποιος επιχειρηματίας ή πολιτικός, που χάριν των εκάστοτε προσωπικών επιδιώξεων, δεν διστάζει να προκαλέσει την οποιαδήποτε κοινωνική βλάβη και μάλιστα σε βάθος χρόνου. Βέβαια ούτε τα ίδια αυτά άτομα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως εγκληματία, ούτε είναι εδραιωμένη στην κοινή συνείδηση η ταυτότητα του εγκληματία για τα συγκεκριμένα άτομα, διότι λογικά ο χαρακτηρισμός αυτός είναι ασυμβίβαστος με τον ευυπόληπτο επιχειρηματία ή τον εκλεγμένο, με δημοκρατικές διαδικασίες, πολιτικό.⁶⁸

Πέραν τούτων, τη διάπραξη των εγκλημάτων αυτών ενισχύουν καταλυτικά οι προσφερόμενες ευκαιρίες, η έντονη πεπιοίηση περί μη αποκάλυψης ή ατιμωρησίας, η ανυπαρξία σαφών πεδίων εγκληματικότητας και νομιμότητας, οι αναφυόμενες κάθε φορά τεχνικές εξουδετέρωσης του διωκτικού μηχανισμού (με προσχηματικές ως επί το πλείστον διαδικασίες) και εν γένει η φθοροποιός επίδραση της όποιας εξουσίας.⁶⁹

1.1 Η Φυσιογνωμία των "Ισχυρών"

1.1.1 Λευκά Κολάρα

Βασική κατηγορία των ονομαζόμενων *ισχυρών* είναι οι εκπρόσωποι του «λευκού κολάρου ή λευκού περιλαιμίου». Ο όρος ανήκει στον E. Sutherland και αφορά σε αξιολογούμενα μέλη των ανώτερων κοινωνικών τάξεων (ελίτ), τα οποία στο πλαίσιο των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων (κυρίως επιχειρηματίες) προβαίνουν σε παράτυπες ή και παράνομες, πάντως επιβλαβείς ενέργειες,

⁶⁸ Στο ίδιο, σσ. 93-94.

⁶⁹ Διονύσιος Σπινέλλης, «Η εγκληματικότητα των πολιτικών στην εξουσία (η εγκληματικότητα του ψηλού καπέλου)», *Ποινικά Χρονικά*, ΗΓ', 1/2013, (σελ. 4-14), 2013, σ. 4.

προκειμένου να προωθήσουν τα συμφέροντά τους. Ο ορισμός αυτός για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου είναι ο πιο διαδεδομένος, ωστόσο ο D. Friedrichs το τοποθετεί στα πολυσύνθετα και πολυσυλλεκτικά εγκληματικά φαινόμενα, τα οποία είναι δύσκολο να ενταχθούν στα στενά εννοιολογικά όρια ενός μόνο εννοιολογικού προσδιορισμού. Το παρουσιάζει μάλιστα σαν κινέζικο παζλ, αναλόγως της κατεύθυνσης που θα του δώσει κανείς, νέες δυσκολίες θα εμφανιστούν, θεωρεί λοιπόν ότι είναι πιο εύκολο να οριστεί με αρνητικούς όρους, με την έννοια ότι δεν πρόκειται ούτε για έγκλημα του δρόμου, ούτε για κοινό έγκλημα. Περισσότερο αποτελεί μια έννοια γένους, η οποία περιλαμβάνει ένα φάσμα παράνομων, απαγορευμένων και επιβλαβών δραστηριοτήτων που βάζουν κατά της ιδιωτικής και δημόσιας εμπιστοσύνης, με στόχο το οικονομικό όφελος, την εξουσία και την προνομιακή μεταχείριση.⁷⁰ Κεντρικό χαρακτηριστικό του εγκληματικού αυτού είδους είναι αναμφισβήτητη η ελλειμματική ηθική ακεραιότητα των ευυπόληπτων κατά τα λοιπά ατόμων τόσο σε επίπεδο φαίνεσθαι όσο και επίπεδο ουσίας. Για τον Friedrichs το υψηλό κοινωνικό status των εκπροσώπων του λευκού κολάρου δεν είναι ένα τυχαίο προσόν αλλά το λειτουργικό συστατικό του να προσλαμβάνεται κάποιος ως ευυπόληπτος και συνακόλουθα άξιος εμπιστοσύνης, κατά συνέπεια μειώνονται δραματικά οι πιθανότητες να θεωρηθεί ένοχος σοβαρής εγκληματικής δραστηριότητας. Μεταξύ των προνομίων που παρέχει το «κοινωνικό προφίλ», σε συνδυασμό και με τον βαθμό εξουσίας με τον οποίο συνήθως αυτό συνδέεται, συγκαταλέγεται και η ιδιαίτερη μεταχείριση που του παρέχει το νομικό σύστημα.⁷¹

Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και ο Ruggiero, υπό το πρίσμα των σύγχρονων επιστημονικών ερευνών αναφορικά με το έγκλημα και του εγκληματίες, ανέδειξε το προφίλ των οικονομικά ισχυρών, μεταξύ των οποίων ξεκάθαρα συμπεριλαμβάνει τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και τους τραπεζίτες, ως τους πλέον διεφθαρμένους. Έτσι σηματοδοτήθηκαν οι πρώτες σύγχρονες προσπάθειες διατύπωσης ενός ορισμού του εγκλήματος του λευκού κολάρου, το οποίο συνδέθηκε με οικονομικές και κοινωνικές αξίες επικεντρωμένες σε μια εγωιστική συμπεριφορά, η οποία ενθαρρύνεται και ανταμείβεται στις κυρίαρχες τάξεις. Στο πλαίσιο αυτό ευνοείται

⁷⁰ Βίκυ Βασιλαντωνοπούλου, «Λευκά Κολάρα» και Οικονομικό Έγκλημα. Κοινωνική Βλάβη και Αντεγκληματική Πολιτική. Δίκαιο και Οικονομία. Αθήνα, Π.Ν. Σάκκουλας, 2014, σ. 177.

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 173.

ιδιαίτερα η παραβίαση των νόμων, όπου προτάσσονται τα ιδιωτικά συμφέροντα, υποδηλώνοντας έτσι μια μορφή δομικής ανηθικότητας.⁷²

1.1.2 Η Πολιτική Σκηνή

Παρά τις διάφορες μορφές εγκληματικότητας που ενδύεται το έγκλημα των ισχυρών, ο ίδιος ο όρος «ισχυρός» είναι στην κοινωνική συνείδηση ταυτόσημος με τα πολιτικά πρόσωπα, ήτοι αυτά που διαθέτουν πολιτική εξουσία, είναι τοποθετημένα σε νευραλγικούς τομείς του δημόσιου βίου και έχουν ευρεία ευχέρεια λήψης αποφάσεων.⁷³ Εν αντιθέσει με τους εκπροσώπους του λευκού κολάρου διαφοροποιούνται αναφορικά α) με την αμεσότητα της βλαπτικής δραστηριότητας, καθόσον δεν μεσολαβεί κάποια εταιρεία, β) με τον χαρακτήρα και τη φύση της εγκληματικής συμπεριφοράς, δοθέντος ότι δεν είναι πάντα οικονομική, γ) με την έκθεσή τους στον δημόσιο έλεγχο, ο οποίος είναι μηδαμινός για τους ισχυρούς του κεφαλαίου και δ) με την ευχέρεια απονομιμοποίησης της στοχοποίησής τους από την εφαρμογή του ποινικού νόμου, ευχέρεια σαφώς ευρύτερη από τους δράστες του λευκού κολάρου.⁷⁴ Πέραν της εμπλοκής των εκπροσώπων του «ψηλού καπέλου» στο κοινό έγκλημα, πεδίο με τυχαία ή συγκυριακή συμμετοχή τους, η εγκληματική δράση των πολιτικών συνίσταται αφενός στην προσβολή κανόνων που διέπουν το αξιακό πλαίσιο και τη συνταγματική τάξη, καθώς και την προσβολή πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, ως ειδικότερη έκφανση, αφετέρου σε πράξεις διαφθοράς, διαπλοκές και οικονομικά «σκάνδαλα».⁷⁵

1.2 Η διαπλοκή οικονομίας και πολιτικής

Κύριο μέλημα των εκπροσώπων του λευκού περιλαιμίου είναι αφενός η εδραίωση της επιχειρηματικής τους δράσης στον χώρο της αγοράς, με τη

⁷² Vincenzo Ruggiero, *Dirty Money, On Financial Delinquency*, Oxford University Press: Oxford, 2017, p. 226.

⁷³ Χάρης Παπαχαράλαμπος, «Η εγκληματικότητα των ισχυρών και ο λόγος του ποινικού δικαίου», στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαράλαμπος (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 139-153), Αθήνα, Ε.Α.Π., 2019, σ. 139.

⁷⁴ Διονύσιος Σπινέλλης, ο.π., σσ.7-8.

⁷⁵ Χάρης Παπαχαράλαμπος, ο.π., «Η εγκληματικότητα των ισχυρών και ο λόγος του ποινικού δικαίου», σ. 142.

συνακόλουθη εκτόπιση των ανταγωνιστών τους και αφετέρου η διόγκωση των κεφαλαίων τους.⁷⁶ Για την επίτευξη του στόχου αυτού απαιτείται η προώθηση σταθερών συνεργατικών επαφών με τον κρατικό μηχανισμό και τους θεσμικούς φορείς, καθώς και η δημιουργία ενός ευνοϊκού κλίματος συνοχής και συλλειτουργικότητας. Μέσα σε τέτοιο γόνιμο περιβάλλον εγκαθιδρύεται η αμφίδρομη εκείνη σχέση, η οποία οδηγεί στην αλληλεξάρτηση των μερών, με όρους αμοιβαίων εξυπηρετήσεων και αλληλοϋποστήριξης. Η διαδικασία αυτή δεν είναι μια *a priori* έκνομη διαδικασία, ωστόσο για την ανάπτυξη του διπολικού αυτού σχήματος, με κύριο ζητούμενο την προώθηση ίδιων συμφερόντων, αναδεικνύεται αναπόδραστα και μία σχέση συγκάλυψης σε παράνομες συμπεριφορές και αθέμιτους τακτικισμούς. Η ιδιότυπη αυτή σχέση πολιτικής και οικονομίας ορίζεται ως «διαπλοκή συμφερόντων» και επιφέρει ισχυρή αλληλοσυμπληρούμενη δράση σε δομικό πλέον επίπεδο.⁷⁷

Αναπόδραστα, η διαδικασία αυτή συνεπάγεται μια εγκληματική δραστηριότητα που οι Kramer και Michalowski, εστιάζοντας στο σημείο τομής των σχέσεων ιδιωτικού και δημοσίου τομέα και διασταύρωσης των συμφερόντων πολιτικής και οικονομίας, ονομάζουν *κρατικό εταιρικό έγκλημα*.⁷⁸ Βασικό στοιχείο της έννοιας αυτού είναι το γεγονός ότι στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες η λειτουργία των κυβερνήσεων από τη μια και των επιχειρήσεων από την άλλη αποτελούν στην ουσία συγκοινωνούντα δοχεία, το ίδιο δηλαδή ανεξάρτητα όσο και ανταγωνιστικά, ωστόσο αλληλένδετα υπό την έννοια του κοινού στόχου, ο οποίος επιτυγχάνεται μόνο σε καθεστώς συνεργασίας και αλληλοϋποστήριξης.⁷⁹ Μέσα σε ένα τέτοιο δυναμικό περιβάλλον αναπτόνται αναδύονται παράνομες και κοινωνικά επιβλαβείς πράξεις που έρχονται ως αποτέλεσμα αυτής της αλληλεπίδρασης. Μάλιστα, κατόπιν μεταγενέστερου ορισμού από τους Auletto και

⁷⁶ Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, ο.π. «Πολιτική διαφθορά και χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα», σσ. 172-173.

⁷⁷ Tihomir Bezlov, Philippe Goynev, "Organised Crime, corruption and public bodies". In Guney, Ph., Ruggiero, V. (2012). *Corruption and organised Crime in Europe. Illegal Partnership* (pp. 32-54). London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2012, pp. 33-35.

⁷⁸ Ronald Kramer C., Raymond Michalowski J., David Kauzlarich, The origins and development of the concept and theory of state-corporate crime. *Crime and Delinquency*. 48 (2) (pp. 263-282). Sage Publications, 2002, p. 270.

⁷⁹ Στράτος Γεωργούλας, «Από το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου στο κρατικο-επιχειρηματικό έγκλημα» στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαλαράμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 41-61), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019, σσ. 47-48.

Michalowski, οι εγκληματικές αυτές δοσοληψίες δεν συνίστανται σε μεμονωμένα περιστατικά και τυχαίες συμπαιγνίες, αλλά πολύ περισσότερο αποκαλύπτουν μια πρακτική με διάρκεια και συνεχή ανατροφοδότηση.⁸⁰ Λειτουργώντας από κοινού, επιχειρηματικοί και κυβερνητικοί παράγοντες, δεν προκαλούν στιγμιαία και ευκαιριακή εγκληματικότητα μόνο, αλλά παράγουν συστηματικά σοβαρή εγκληματικότητα που προξενεί εκτενή κοινωνική βλάβη.⁸¹

Η διάδραση αυτή απαντάται υπό δύο μορφές, αυτή κατά την οποία το ίδιο το κράτος υποκινεί το εταιρικό έγκλημα και εκείνη που το διευκολύνει. Στην πρώτη των περιπτώσεων οι εκπρόσωποι του λευκού κολάρου «επιστρατεύονται» από τους κυβερνώντες προκειμένου να αναπτύξουν μια παρεκκλίνουσα δραστηριότητα υπό την καθοδήγηση ή σιωπηρή έγκριση των τελευταίων, στη δεύτερη άλλοτε παραλείπεται η διαμόρφωση του αναγκαίου θεσμικού πλαισίου τιμώρησης της παρεκκλίνουσας αυτής οικονομικής δραστηριότητας, που φτάνει μέχρι και την «νομιμοποίησή» του, άλλοτε πάλι οι φορείς κοινωνικού ελέγχου είναι οι ίδιοι που την υποθάλπουν και την αποσιωπούν. Οι μεθοδεύσεις αυτές συνιστούν αναγκαία προϋπόθεση προκειμένου η πολιτική και η οικονομία να προωθήσουν τελικά την αλληλοεξυπηρέτηση των συμφερόντων τους.⁸² Όπως χαρακτηριστικά τονίζεται, η σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα βρίθει εγκλημάτων που απορρέουν από τις αποφάσεις, τις επιλογές και τις μεθοδεύσεις της οικονομικής και πολιτικής ελίτ.⁸³

Αξονικής σημασίας στη διμερή αυτή σχέση διαπλοκής είναι και η στάση των ΜΜΕ, τα οποία παγίως προσφέρουν έναν μανδύα προστασίας.⁸⁴ Η άτυπη εξουσία των ΜΜΕ έχει την ικανότητα να διαμορφώνει απόψεις, ό,τι αποσιωπάται από τα μίντια δεν απασχολεί ως δημόσιο πρόβλημα, δεν υφίσταται καν ως οντότητα. Τα ΜΜΕ είναι το κυρίως μέσο από εκείνα που ο Becker όρισε ως «εργολάβους ηθικής», ακριβώς γιατί συχνά μέσα από μια τάση υπερβολής, βασικά όμως παραμόρφωσης της κατάστασης ανάγουν ένα πρόβλημα σε μείζον ζήτημα,

⁸⁰ Σοφία Βιδάλη, ο.π., *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*, σσ. 136-137.

⁸¹ Βίκυ Βασιλαντωνοπούλου, ο.π. σ. 235.

⁸² Αθανάσιος Χουλιάρας, ο.π., «Εγκληματικότητα των ισχυρών: Εγκληματολογική θεωρία και ποινική προβληματική», σ. 78.

⁸³ Raymond, J., Michalowski, Ronald, C., Kramer, "State-corporate crime and criminological inquiry", in H. Pontell, G. Geis (ed.), *International Handbook of White-collar and Corporate Crime*, Springer, (pp. 200 - 219), Boston, 2007, p. 200.

⁸⁴ Penny Green, Tony Ward, "Corruption as State Crime". In P. Green, & T. Ward, (Eds), *State Crime. Governments, Violence and Corruption*, Pluto Press, Virginia, 2004, p. 3.

δημιουργώντας «ηθικούς πανικούς». Συμβάλλουν έτσι κομβικά στην εγκληματοποίησή του, προκειμένου να ασκήσουν πίεση στη νομοθετική εξουσία και κατ'επέκταση να προσανατολίσουν την εφαρμογή του νόμου προς συγκεκριμένη κατεύθυνση. Το ζήτημα εν προκειμένω είναι ότι η λειτουργία τους να διαμορφώνουν την κοινή γνώμη και να προσαρμόζουν το κοινωνικό αίσθημα γίνεται χωρίς κανόνες και εντάσσεται στον γενικότερο συνδυασμό οικονομικής και πολιτικής διαπλοκής. Με τέτοιους όρους η σχέση πολιτικής εξουσίας και ΜΜΕ γίνεται προβληματική και ενίοτε παράνομη.⁸⁵

2. Η Χειραγώγηση του Ποινικού Συστήματος

2.1 Κατασκευή και Καταστρατήγηση Νόμου

Αναμφίβολα ο συγκερασμός των δυνάμεων πολιτικής και οικονομίας παράγει εγκληματογόνο δράση, ωστόσο, προκειμένου να αποφευχθεί ο όποιος ποινικός έλεγχος ή τιμωρία, προβάλλει ως αδήριτη ανάγκη η εργαλειοποίηση του ποινικού συστήματος στο σύνολό του, από τη βάση του έως τις απολήξεις του. Έτσι, πρωτίστως η σύζευξη πολιτικής εξουσίας και οικονομικού κεφαλαίου αποτυπώνεται στο πεδίο της νομοθέτησης, τόσο αναφορικά με την παραγωγή ευνοϊκών ρυθμίσεων, προκειμένου να αντικατοπτρίζονται σε αυτές τα συμφέροντα πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, όσο και σιωπηρής κατάργησης αυτών. Προβλέπεται, δηλαδή, η τυποποίηση συγκεκριμένης εγκληματικής συμπεριφοράς, ωστόσο παράλληλα εξασφαλίζεται η δυνατότητα να μη διωχθεί ποινικά. Περαιτέρω η ως άνω σχέση διαπλοκής παράγει νομοθετικές μεταβολές, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν την απονομή της δικαιοσύνης, με συνέπεια την αποποινικοποίηση εν τέλει συγκεκριμένων συμπεριφορών ή έστω την ηπιότερη αντιμετώπιση κάποιων κατηγορουμένων δυνάμει της αρχής εφαρμογής του ηπιότερου νόμου.⁸⁶

Το φαινόμενο επιρροής της παραγωγής της νομοθεσίας και κατ' επέκταση της εφαρμογής της αναδύεται κυρίως στον χώρο των πολυεθνικών εταιρειών, οι οποίες παγίως συνιστούν ομάδες πίεσης προς την κατεύθυνση των συμφερόντων τους, εκμεταλλευόμενες νομοθετικές μεταβολές και νομοθετικά κενά. Η

⁸⁵ Σοφία Βιδάλη, «Σοφία Βιδάλη: Μιλώντας για το έγκλημα, ερευνώντας το ποινικό φαινόμενο», Η Εποχή, 24/05/2016, διαθέσιμο στο: [Σοφία Βιδάλη: Μιλώντας για το έγκλημα, ερευνώντας το ποινικό φαινόμενο | Εφημερίδα η Εποχή \(epohi.gr\)](https://www.epohi.gr/2016/05/24/sofia-bidali-milontas-gia-to-egklima-ereynontas-to-poiniko-phenomeno/), ανακτήθηκε την 17/05/2024.

⁸⁶ Κώστας Κοσμάτος, Χρήστος Λαμπάκης, ο.π., σσ. 191 – 192.

οργανωμένη αυτή άσκηση πίεσης είναι παγκοσμίως γνωστή με τον όρο «lobbying»⁸⁷ και στοχεύει στον επηρεασμό της εθνικής πολιτικής και κατά συνέπεια στη διαδικασία της νομοθέτησης προς συγκεκριμένη κατεύθυνση. Κύριος τρόπος της μεθόδευσης της διαδικασίας αυτής αποτελεί το «background legislative lobbying», το οποίο περιλαμβάνει επαφές με την πολιτική ηγεσία ή με μέλη της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής, ούτως ώστε το νομοθέτημα να λάβει συγκεκριμένο προσανατολισμό. Δεν λείπουν μάλιστα και οι περιπτώσεις όπου στις ομάδες πίεσης υπάρχει συμμετοχή των ίδιων των μελών της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής με γνώμονα την προώθηση προνομιακών ρυθμίσεων για την ομάδα συμφερόντων.⁸⁸

Να τονιστεί εν προκειμένω ότι η πολυσχιδής νομοθεσία, άλλως η πολυνομία που εύκολα εκλαμβάνεται και ως κακονομία, με τα διάφορα νομοθετικά κενά και τις αλληλοαναιρούμενες διατάξεις, το δίχως άλλο λειτουργούν ενισχυτικά στη δράση και στις επιδιώξεις των ισχυρών ομάδων πίεσης. Παρέχεται με τον τρόπο αυτό η ευκαιρία κατασκευής, κατάργησης και εν γένει καταστρατήγησης, γεγονός που ουσιαστικά ακυρώνει τις νομοθετικές επιλογές, αν υποθεθεί ότι αυτές έχουν φιλελεύθερο και ουδέτερο προσανατολισμό.⁸⁹

Γίνεται λόγος για κατασκευή κανόνα δικαίου, όταν εισάγεται και μάλιστα πολλές φορές αιφνιδιαστικά, διάταξη που τιμωρεί ηπιότερα ή και αποποινικοποιεί μια ελεγχόμενη συμπεριφορά, ενώ για καταστρατήγηση νόμου όταν το θεσμικό πλαίσιο παρακάμπτεται, ώστε να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για παράτυπες συμπεριφορές.

Ένα τυπικό παράδειγμα κατασκευής νόμου που διευκόλυνε την καταστρατήγηση αποτελεί η περίπτωση της ματαίωσης έρευνας που αφορά τη διαδικασία επισφαλών δανειοδοτήσεων προς πολιτικά κόμματα και ΜΜΕ από τις συστημικές τράπεζες. Σχετική έρευνα της Βουλής κατέστη ουσιαστικά άνευ αντικειμένου λόγω της σχετικά θεσπισθείσας διάταξης του άρ. 5 του Ν. 4637/2019, βάσει της οποίας το αδίκημα της απιστίας κατά χρηματοπιστωτικού ιδρύματος ή επιχείρησης του αυτού τομέα μετατρέπεται σε κατ' έγκληση διωκόμενο (άρ. 405

⁸⁷ Γιάννης Πανούσης, «Διαφθορά – Διαπλοκή και πολιτική μηχανή», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 8-9, 2006, σ. 1015.

⁸⁸ Κώστας Κοσμάτος, Χρήστος Λαμπάκης, ο.π., σ. 192.

⁸⁹ Κώστας Κοσμάτος, Χρήστος Λαμπάκης, ο.π., σσ. 192-193.

παρ. 1 εδ. β' ΠΚ). Η ρύθμιση αυτή σε συνδυασμό με την απροθυμία των διοικούντων των Τραπεζών να υποβάλουν στην ασφυκτική προθεσμία του νόμου τη σχετική έγκληση κατά των προηγούμενων ομολόγων τους, δηλαδή των στελεχών που είχαν προβεί στην έγκριση των πιστώσεων αυτών, στην πράξη οδήγησε στο να διαφύγει η συμπεριφορά αυτή του ποινικού ελέγχου.

Πράγματι, το ποινικό σύστημα εμπλέκεται πρωτίστως σε επίπεδο νομοθέτησης ευνοϊκών ρυθμίσεων για τους εκπροσώπους της πολιτικής και οικονομικής ελίτ. Η εργαλειοποίηση του νομικού πλαισίου προωθεί ευθέως κανόνες που συνεπάγονται ήπια ποινική μεταχείριση, ακόμη και αποποινικοποίηση εγκληματικών κατά τα λοιπά συμπεριφορών. Τα ισχυρά πρόσωπα έχουν τη δύναμη να παρεμβαίνουν στην παρασκευή της νομοθεσίας και να προβάλλουν σε αυτήν τα συμφέροντά τους, γεγονός που αντανakλάται σε φωτογραφικές ρυθμίσεις, εσκεμμένα νομοθετικά κενά και αλληλοαναιρούμενες διατάξεις,⁹⁰ με συνέπεια να αλλοιώνεται η διαδικασία, να χειραγωγείται το κράτος δικαίου και να νοθεύονται θεμελιώδεις δημοκρατικές διαδικασίες.⁹¹

Η νομοθετική πρωτοβουλία με κατεύθυνση τη διανομή ποινικών ασυλιών δύναται να λάβει διάφορες μορφές, μεταξύ αυτών περιλαμβάνεται ο εκ προοιμίου αποκλεισμός της ποινικής δίωξης για πρόσωπα που εμπλέκονται σε σχέσεις εξουσίας και χρήματος, καθώς και η κατασταλτική νομοθετική παρέμβαση σε εκκρεμείς δίκες που στοχεύει στη σύντομη παραγραφή, στην αναστολή ή στην αμνήστευση.⁹²

2.1.1 Ο Ν. 4022/2011 «ένας παραδικονομικός νόμος»

Ένα τυπικό παράδειγμα των όσων ως άνω διαμείβονται αποτελεί η περίπτωση του Ν. 4022/2011, που φέρει βασικά χαρακτηριστικά ενός «παραδικονομικού» νόμου, δεδομένου ότι εισάγει απόκλιση από την ισχύουσα ποινική δικονομία, παρακάμπτοντας τις διατάξεις που ισχύουν για τους λοιπούς

⁹⁰ Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, ο.π., σσ. 191-194.

⁹¹ Βίκυ Βασιλαντωνοπούλου, ο.π., σσ. 70,71.

⁹² Στράτος Γεωργούλας, «Κρατικό - Εταιρικό Έγκλημα: παραδείγματα στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα». Στο Β. Αρτινοπούλου, Σ. Βιδάλη, Σ. Γεωργούλας, Ο. Θεμελή, Ν. Κουλούρης, Γ. Παπανικολάου (Επιμ), *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος: 50 χρόνια Howard Becker "Whose side are we on?" Συμβολές στο 1^ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου*, (Αθήνα, 24-27 Μαΐου 2016) (σ. 295-305). Αθήνα, Ελληνική Εταιρίας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε), 2018, σ. 300.

πολίτες. Ο νόμος αυτός έλαβε χώρα προκειμένου να ρυθμιστούν περιπτώσεις υποθέσεων ιδιαίτερης σημασίας και βαρύτητας που συνίστανται σε πράξεις διαφθοράς των πολιτικών προσώπων και των κρατικών αξιωματούχων.⁹³ Είναι γεγονός ότι η συμπεριφορά αυτή των συγκεκριμένων προσώπων, λόγω του θεσμικού τους ρόλου, εγείρει έντονους προβληματισμούς, δοθέντος ότι αφενός πλήττεται βάνανυσα το δημόσιο συμφέρον, αφετέρου συνεπάγεται μεγάλο κοινωνικό ενδιαφέρον, ως εκ τούτου τα εγκλήματα των ατόμων αυτών χρήζουν άμεσης εκδίκασης. Χαρακτηριστικά, μάλιστα, αποτυπώνεται στην αιτιολογική έκθεση του νόμου, ότι προωθούνται *δίκες «εξπρές»*, με σκοπό να προταχθούν οι υποθέσεις εξαιρετικής σημασίας.⁹⁴

Το συγκεκριμένο νομοθέτημα έλαβε χώρα όταν μία σειρά πολιτικών σκανδάλων απασχόλησε έντονα τον δημόσιο βίο, ως εκ τούτου ήταν επιτακτικό να δοθεί μία άμεση απάντηση σε νομοθετικό επίπεδο, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο της υψηλής διαφθοράς, αφενός για λόγους κατ' επείγοντος, κυρίως όμως για επικοινωνιακούς σκοπούς. Αν μη τι άλλο, με τη σχετική δημοσίευση του νόμου αναμενόταν να κατευαστεί το αίσθημα της αρνητικής κριτικής και της αμφισβήτησης που συνόδευε την όλη κατάσταση. Ήταν λοιπόν αναγκαίο να εισαχθεί μια δικονομική απόκλιση, με το αφήγημα της επιτάχυνσης της διαδικασίας, θεσπίζοντας, ωστόσο, ουσιαστικά έναν παραδικονομικό νόμο.⁹⁵

Να σημειωθεί εν προκειμένω ότι πρόκειται για έναν ακραιφνώς δικονομικό νόμο, ήτοι στο πραγματικό του οποίου δεν περιλαμβάνονται διατάξεις που περιγράφουν τα συστατικά στοιχεία της υπόστασης του εγκλήματος, στο πλαίσιο αυτό δεν αποτυπώνεται ένας εννοιολογικός προσδιορισμός της διαφθοράς. Το πεδίο εφαρμογής του καθορίζεται από την ιδιότητα του κατηγορουμένου, σε συνδυασμό με την καθ' ύλην αρμοδιότητα του Τριμελούς Εφετείου. Το γεγονός αυτό έχει ως πρακτική συνέπεια την υπερεφαρμογή του νόμου, καθόσον καταλήγουν να υπάγονται σε αυτόν ακόμη και περιπτώσεις που κανονικά δεν θα τυποποιούντο ως εγκλήματα διαφθοράς. Εν συνεχεία, δυνάμει του ν. 4139/2013 περιελήφθησαν και

⁹³ Αθανάσιος Ζαχαριάδης. «Ζητήματα Εφαρμογής του Ν. 4022/2011», Τιμητικός Τόμος Χριστόφορου Αργυρόπουλου, (σελ. 1001-1020), Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σ. 1001.

⁹⁴ Αιτιολογική Έκθεση. Στο σχέδιο νόμου «Εκδίκαση πράξεων διαφθοράς Πολιτικών και Κρατικών Αξιωματούχων, υποθέσεων μεγάλου κοινωνικού ενδιαφέροντος και μείζονος Δημοσίου Συμφέροντος» του ν. 4022/2011, σ.1.

⁹⁵ Αθανάσιος Ζαχαριάδης, ο.π. 1001-1002.

τα κακουργήματα των δημοσίων υπαλλήλων των άρθρων 13^α και 263^α ΠΚ, δεδομένου ότι και αυτά ανήκουν στο ίδιο καθ'ύλην αρμόδιο δικαστήριο.⁹⁶

Άμεση συνέπεια των ως άνω ήταν η μη εφαρμογή του νόμου τελικά σε συγκεκριμένες εξαιρετικού χαρακτήρα υποθέσεις, σύμφωνα με τον αρχικό προσανατολισμό του, αλλά κατέληξε να καταλαμβάνει μία ευρεία δικαστική ύλη, με σχετική αναφορά μάλιστα στην ίδια την αιτιολογική έκθεση του ν. 4139/2013.⁹⁷ Επιπλέον έλαβε χώρα η αναλογική εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων και στα εγκλήματα τα υπαγόμενα στο άρθρο 29 ΚΠΔ, δοθέντος ότι υπερισχύει ως ειδικός νόμος, με αποτέλεσμα να διευρυνθεί περισσότερο το εφαρμοστέο πεδίο. Σε αντίστιξη με τα ως άνω διαλαμβανόμενα, η κατάχρηση εξουσίας του άρθρου 239 ΠΚ δεν εμπίπτει στην εφαρμογή του νόμου, δεδομένου ότι υπάγεται στην καθ'ύλην αρμοδιότητα του ΜΟΔ, έτσι ενισχύεται το αφήγημα περί επικοινωνιακού σκοπού του νομοθετήματος, χωρίς ουσιαστικό υπόβαθρο, αφήνοντας ταυτόχρονα αιχμές και για μία μορφή επιλεκτικότητας του θεσμικού πλαισίου.

Η ανεξέλεγκτη επέκταση της εφαρμογής των διατάξεων οδήγησε σε υπερδιόγκωση της ανακριτικής ύλης, η οποία ήταν ανέφικτο να περαιωθεί και μάλιστα άμεσα, έτσι ο σκοπός της συγκεκριμένης νομοθέτησης, περί επιτάχυνσης της διαδικασίας, κατέληξε ατελέσφορος. Πράγματι, οι ασφυκτικές προθεσμίες του νόμου σε συνδυασμό με την πολυπλοκότητα των εν λόγω υποθέσεων κατέστησαν τελικά την εφαρμογή του χωρίς πρακτικό αντίκρισμα, με αποτέλεσμα τα διωκόμενα πρόσωπα να εκφεύγουν του ποινικού ελέγχου. Αν αναλογιστούμε μάλιστα ότι τα πολιτικά πρόσωπα τελούν σε σχέση αλληλεξάρτησης με εκπροσώπους της οικονομικής ελίτ, τελικά μένει στο ποινικό απυρόβλητο ένα σημαντικό μέρος των «ισχυρών».

Οι ως άνω αβελτηρίες δεν μπορούν παρά να μην επηρεάζουν και τον χώρο της ποινικής δίωξης, πεδίο κατά το οποίο αναδύεται και ένας επιπλέον προβληματισμός. Συγκεκριμένα, η κατ' άρθρον 43 ΚΠΔ προκαταρκτική εξέταση έχει εν γένει υποχρεωτικό χαρακτήρα, ωστόσο η διατύπωση της επίμαχης κατ' άρθρον 2 του Ν. 4022/2011 διάταξης, φαίνεται να αφήνει στη διακριτική ευχέρεια του οικείου εισαγγελέα πλημμελειοδικών την προκαταρκτική εξέταση για τα κακουργήματα των

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 1002.

⁹⁷ Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Νόμος περί Ναρκωτικών και άλλες διατάξεις», του Ν.4139/2013, σ.18.

προσώπων αυτών, εισάγοντας έτσι σαφή απόκλιση του αρ. 43 ΚΠΔ, αφού η διεξαγωγή της προκαταρκτικής εξέτασης αποκτά πρακτικά δυνητικό χαρακτήρα. Επισημαίνεται η αστοχία της εν λόγω απόκλισης, δοθέντος ότι οδηγεί σε επιπόλαιη έναρξη της ποινικής δίωξης και μάλιστα για εγκλήματα που φέρουν εξορισμού αποδεικτικές δυσχέρειες, δοθέντος ότι αφενός στερείται ο ύποπτος του δικαιώματος ακρόασης, αφετέρου οδηγούν σε λανθασμένη οριοθέτηση του αντικειμένου, η οποία δύσκολα θεραπεύεται στην πορεία. Κατά συνέπεια κάμπτεται η αρχή της αναλογικότητας, δεδομένου ότι το όφελος από την ταχεία απονομή της δικαιοσύνης δεν είναι ικανό να δικαιολογήσει την περιστολή των ατομικών δικαιωμάτων. Το δικονομικό αυτό ατόπημα διορθώθηκε βέβαια με σχετική τροποποίηση του ν. 4139/2013.⁹⁸

Σαφείς αποκλίσεις καταγράφονται και στον χώρο της κύριας ανάκρισης, αναφορικά με τη δυνατότητα της επιστροφής της δικογραφίας στον ανακριτή από τον εισαγγελέα εφετών με αίτημα τη συμπλήρωσή της. Η ευχέρεια αυτή δεν παρέχεται στο πλαίσιο αυτού του νόμου, γεγονός που φαίνεται λογικό, δεδομένου ότι επιδιώκεται η επιτάχυνση της διαδικασίας. Ωστόσο, στην περίπτωση που η κύρια ανάκριση χρήζει όντως συμπλήρωσης λόγω ελλείψεων, καταλήγουμε ή στην ενεργοποίηση της διάταξης του άρθρου 312 ΚΠΔ, δυνάμει της οποίας η πρόταση διέρχεται από το Συμβούλιο Εφετών, οπότε καθυστερεί περαιτέρω η διαδικασία, ή στο να εισαχθεί στην ακροαματική διαδικασία μια ανώριμη τελικά δικογραφία, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ορθότητα της δικανικής κρίσης.⁹⁹ Εφόσον είτε θα οδηγήσει σε βεβαιασμένη αθωωτική απόφαση, δεδομένου ότι εύλογα η κατηγορία θα εκπέσει, είτε σε καταδίκη, χωρίς όμως ουσιαστική στοιχειοθέτηση, πάντως σε κάθε περίπτωση στην ταλαιπωρία και στον στιγματισμό του κατηγορουμένου.

Αν αναλογιστούμε μάλιστα τις ιδιάζουσες συνθήκες και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα την περίοδο θέσπισης του εν λόγω νομοθετήματος, εν μέσω δηλαδή δύο μνημονίων οικονομικής λιτότητας και πολιτικών σκανδάλων, καταλήγουμε στο εξής συμπέρασμα, ότι αυτοί οι παραδικονομικοί νόμοι, οι κατ'ουσίαν ανεφάρμοστοι για πολλούς εκπροσώπους του πολιτικού κόσμου, ψάχνουν παράλληλα ένα εξιλαστήριο θύμα, ώστε να εκπληρώσουν έναν διττό σκοπό, αφενός να διαφύγει

⁹⁸ Αθανάσιος Ζαχαριάδης, ο.π. σσ. 1007-1008.

⁹⁹ Στο ίδιο, σσ. 1016-1017.

τελικά του διωκτικού μηχανισμού το μεγαλύτερο μέρος των εκπροσώπων των ισχυρών και αφετέρου να ικανοποιηθεί, αν και προσωρινά, η κοινή γνώμη με μία κατ'επίφαση απόδοση ευθυνών. Έτσι όμως αφενός βάλλεται το δημόσιο συμφέρον, αφετέρου πλήττονται κατάφωρα θεμελιώδεις ελευθερίες, αξιακά κεκτημένα και ανθρώπινα δικαιώματα.

Προκειμένου λοιπόν να εξασφαλιστεί στην πράξη και με γνήσια βούληση η αντιμετώπιση πράξεων υψηλής διαφθοράς, απαιτείται η διαμόρφωση ενός ευρύτερου θεσμικού πλαισίου, ικανού να προωθεί σε δικαιοκρατικό επίπεδο ισόρροπα την αξίωση αποτελεσματικής προστασίας του δημοσίου συμφέροντος και του ιδιωτικού. Η εναρμόνιση αυτή υπόσχεται να οδηγήσει σε μια πιο δίκαιη διαδικασία, αποτρέποντας την όποια ασυμβατότητα με τα αξιακά στοιχεία μιας ελέγξιμης και κατευθυνόμενης ποινικής δίκης.¹⁰⁰

2.1.2 Ο Ν. 3126/2003 «Περί ευθύνης Υπουργών»

Ο ως άνω Ν. 4022/2011, παρά τις όποιες παθογένειες που συνδέθηκαν με την εφαρμογή του, αποτέλεσε ένα νομικό ανάχωμα στις ειδικές διατάξεις για την ποινική ευθύνη των Υπουργών που εισάγονται με τον Ν. 3126/2003. Ο εκτελεστικός αυτός του Συντάγματος νόμος ορίζει στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 1 ότι τα αδικήματα (πλημμελήματα και κακουργήματα) των Υπουργών, που τελούνται κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, υπάγονται στις διατάξεις αυτού δυνάμει του αρ. 86 Σ από το Ειδικό Δικαστήριο, επίσης στο αρ. 3 καθιερώνεται η πενταετής παραγραφή των αδικημάτων αυτών και μια σύντομη αποσβεστική προθεσμία, τέλος σύμφωνα με το αρ. 4 δεν επιτρέπεται η διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης, η άσκηση της ποινικής δίωξης, καθώς και οι πράξεις της προανάκρισης ή ανάκρισης, χωρίς προηγούμενη απόφαση της Ολομέλειας της Βουλής. Από το γράμμα του νόμου καταλαβαίνει κανείς ότι ο νομοθέτης έσπευσε να επιφυλάξει σύντομη παραγραφή και αποσβεστική προθεσμία για τα αδικήματα των συγκεκριμένων προσώπων, με αποτέλεσμα να δημιουργείται τουλάχιστον μια αμφίθυμη στάση από τους απλούς πολίτες, οι οποίοι δεν είναι εύκολο να αποδεχθούν το γεγονός ότι η εύνοια αυτή αποτυπώνεται και στον ανώτατης τυπικής

¹⁰⁰ Θεοχάρης Δαλακούρας, «Η ανακριτική διαδικασία στα εγκλήματα διαφθοράς. Όρια επέμβασης στα δικαιώματα του ατόμου υπό το φως της ΕΣΔΑ», *Ποινική Δικαιοσύνη*, (σε. 1105-1012) *ετ. 19^ο Αρ. Τ 203*, 12 2016, σ. 1105 .

ισχύος νόμο του κράτους, το Σύνταγμα.¹⁰¹ Πράγματι βάσει του άρ. 86 Σ και του ισχύοντος ως άνω εκτελεστικού νόμου, όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 3961/2011, εισήχθη ένα ειδικό καθεστώς αναφορικά με την ποινική ευθύνη των Υπουργών, βασικό χαρακτηριστικό του οποίου αποτελεί η ανάθεση της αρμοδιότητας για την άσκηση της ποινικής δίωξης στη Βουλή και η εκδίκαση της υπόθεσης από το Ειδικό Δικαστήριο.¹⁰² Οι διαφοροποιημένες αυτές ρυθμίσεις, που εισάγουν έναν βαθμό παρέκκλισης από την συνταγματικώς κατοχυρωμένη αρχή της διάκρισης των λειτουργιών, συχνά έχουν το χαρακτήρα θεσμικών εγγυήσεων και ως γνωστόν οι θεσμικές αυτές εγγυήσεις παρέχουν σε συγκεκριμένα πρόσωπα μια ιδιαίτερη, ως επί το πλείστον προνομιακή μεταχείριση. Αυτό συμβαίνει όχι επειδή ο νομοθέτης επιδιώκει να προστατέψει τους ίδιους τους φορείς των δικαιωμάτων, αλλά λόγω της ιδιότητας που φέρουν και του θεσμικού ρόλου που ενσαρκώνουν, εξ αυτού του λόγου διαφοροποιούνται ως προς τα ατομικά δικαιώματα.¹⁰³

Ωστόσο η οπτική αυτή έχει και ισχυρό αντίλογο, καθόσον παρά τη νομιμοποιητική βάση της συγκεκριμένης ρύθμισης, εγείρονται έντονες επικρίσεις. Συγκεκριμένα, διατυπώνεται η άποψη ότι, δεδομένων των πολιτικών συσχετισμών, καθίσταται σχεδόν αδύνατη τοις πράγμασι η δίωξη και η παραπομπή των προσώπων αυτών στην περίπτωση που προέρχεται από το πολιτικό κόμμα που έχει κερδίσει εκ νέου την εκλογική μάχη, κατά συνέπεια η ευθύνη των κυβερνητικών στελεχών καταλήγει σε ποινική ευθύνη της αντιπολίτευσης για πράξεις ή παραλείψεις των πρώτων.¹⁰⁴ Αν μάλιστα συνεχίσουμε τον συλλογισμό μας γίνεται κατανοητό ότι πρακτικά δεν πρόκειται να καταλογιστούν ευθύνες ούτε στην αντιπολίτευση, δοθέντος ότι συχνά γινόμαστε μάρτυρες μιας κακώς εννοούμενης αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης μεταξύ των πολιτικών κομμάτων. Υπό αυτό το πρίσμα είναι διάχυτο το αίσθημα ότι το εν λόγω συνταγματικό καθεστώς αφενός οδηγεί στην ατιμωρησία των υπευθύνων, αφετέρου υποθάλπει τη διαφθορά στον πολιτικό βίο της χώρας.¹⁰⁵

¹⁰¹ Ελισάβετ Συμεωνίδου – Καστανίδου, «Τα όρια εφαρμογής των ειδικών διατάξεων για την ποινική ευθύνη των Υπουργών», (σελ. 496-501), *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.4, 2011, σ. 496.

¹⁰² Γεώργιος Γεωργόπουλος, «Η ποινική ευθύνη των Υπουργών: Θεσμική εγγύηση ή «ανευθυνότητα»; Διαθέσιμο στο: [Η ποινική ευθύνη των Υπουργών: Θεσμική εγγύηση ή ανευθυνότητα; | Georgios Georgopoulos - Academia.edu](https://www.academia.edu/44444444/Georgios_Georgopoulos_-_Academia.edu), ανακτήθηκε την 21/05/2024, σ. 1.

¹⁰³ Στο ίδιο, Γεώργιος Γεωργόπουλος, σ. 3.

¹⁰⁴ Ιωάννης Βαρβιτσιώτης, *Η αναγκαία αναθεώρηση*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2006, σσ. 65 -66.

¹⁰⁵ Γεώργιος Γεωργόπουλος, ο.π. σσ. 4-5.

Δεν μπορούμε να παραλείψουμε και τις φωνές εκείνες που συγκαταλέγουν τη διάταξη μεταξύ εκείνων που έρχονται σε ευθεία σύγκρουση με την έτερη συνταγματική αρχή της ισότητας των πολιτών ενώπιον του νόμου, με την έννοια ότι τα πρόσωπα αυτά εξασφαλίζουν προνομιακή μεταχείριση, χωρίς όμως να δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος, δηλαδή χωρίς να υπάρχει κάποια νομιμοποιητική και δικαιοπολιτική βάση, έτσι δημιουργείται το εξής οξύμωρο, να κατοχυρώνεται συνταγματικά μία «αντισυνταγματική διάταξη».¹⁰⁶

Ακόμη όμως και αν δεν τίθεται ζήτημα οιονεί «αντισυνταγματικότητας», η φαινόμενη σύγκρουση των δύο συνταγματικών διατάξεων θα πρέπει να διέρχεται κάθε φορά της δικαστικής εξουσίας, ώστε να σταθμίζονται οι όποιες συγκρούσεις, με βάση τη θεωρία του ισοδύναμου των συνταγματικών διατάξεων, που σημαίνει ότι καμία συνταγματική διάταξη δεν κατischύει έναντι άλλης. Από την άλλη βέβαια δικαιοπολιτικά δεν είναι δυνατόν να αγνοήσουμε τον θεμελιώδη χαρακτήρα κάποιων διατάξεων που ανάγονται σε βασικές αρχές, όπως αυτές της ισότητας, της νομιμότητας και της αναλογικότητας, οι οποίες χαρακτηρίζουν γενικά το δικαϊκό σύστημα και οι οποίες είναι ανυπέρβλητες στην κοινή συνείδηση,¹⁰⁷ για αυτόν ακριβώς τον λόγο θα έπρεπε να προτάσσονται και στον νομοθέτη.

2.2 Η Ποινική Διαδικασία

Ο επιλεκτικός χαρακτήρας του συστήματος επιβολής του νόμου δεν θα μπορούσε να μην εντοπίζεται και στο επίπεδο της δίωξης και της απονομής δικαιοσύνης. Για να λειτουργήσει η τελευταία προϋποθέτει την αντιμετώπιση της εγκληματικής συμπεριφοράς από τους επίσημους φορείς κοινωνικού ελέγχου, αρχικά δε της αστυνομίας. Στο πρώιμο αυτό στάδιο της διαδικασίας έχουν βαρύνουσα σημασία τα κριτήρια διαμόρφωσης του «εγκληματία προσώπου» και της «παράτυπης συμπεριφοράς» από τους φορείς του τυπικού κοινωνικού ελέγχου. Με μια πρώτη ματιά στα στατιστικά στοιχεία φαίνεται να υπερεκπροσωπούνται τα κοινά εγκλήματα στις επίσημες καταγραφές και να υποεκπροσωπούνται τα

¹⁰⁶ Δημήτριος Κουκιώτης, «Ποινική Ευθύνη των Υπουργών και άρθρο 86: μια «αντισυνταγματική» διάταξη του Συντάγματος», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τεύχος 8-9/2010, σσ. 1048-1050.

¹⁰⁷ SKIADOPOULOS LAW, «Η διαδικασία παραπομπής Υπουργών κατά το Σύνταγμα (άρθ. 86 Σ)», διαθέσιμο στο [Η διαδικασία παραπομπής Υπουργών κατά το Σύνταγμα \(άρθ. 86 Σ\) - Δικηγορικό Γραφείο Κέρκυρας Σ. Σκιαδόπουλου \(skiadopouloslaw.gr\)](https://www.skiadopouloslaw.gr), 2018, ανακτήθηκε την 21/05/2024.

εγκλήματα των ισχυρών.¹⁰⁸ Ο προβληματισμός εν προκειμένω ανάγεται στο πόσο ορατά είναι τα πρώτα και πόσο αόρατα γίνονται τα δεύτερα ως οντότητες.¹⁰⁹ Σε αυτό το πλαίσιο τα επίσημα στατιστικά πορίσματα επηρεάζονται από τις καταγγελίες στις αρχές, από την προθυμία ή μη κινητοποίησης του διωκτικού μηχανισμού και την αποτελεσματικότητά του σχετικά με τη διερεύνηση, τον εντοπισμό και τη σύλληψη του δράστη. Η ποιότητα της έρευνας και του ελέγχου είναι που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό και κρίσιμο χρονικό σημείο το αποτέλεσμα της φανεράς εγκληματικότητας, στοιχεία που αναμφίβολα μας κάνουν να μιλάμε για μια *επιλογή* στη δίωξη.¹¹⁰ Πράγματι η επιλεκτική λειτουργία των αστυνομικών αρχών στο πλαίσιο ελέγχων, έρευνας και προσαγωγών βασίζεται πολλές φορές σε εξωνομικά κριτήρια και σίγουρα εκτός των ορίων της σύννομης διακριτικής ευχέρειας. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια διάσταση της λειτουργίας αυτής, η οποία οφείλεται σε μία ευρύτερη κουλτούρα που καλλιεργείται από το συνδυασμό στοιχείων, ήτοι της προσωπικότητας του αστυνομικού, των εκάστοτε στερεοτυπικών αντιλήψεων, τον άτυπο κώδικα συμπεριφοράς μεταξύ των αρχών, καθώς και συγκεκριμένων δομικών κοινωνικών παραγόντων.¹¹¹

Η ποινική έκβαση της υπόθεσης καθορίζεται αποφασιστικά από τις εκάστοτε πρωτοβουλίες του διώκοντος και την ποιότητα της ανακριτικής διαδικασίας, με τυπικό παράδειγμα την απόκρυψη στοιχείων.¹¹² Τα εγκλήματα των ισχυρών, γνωστά και ως «εγκλήματα της σουίτας» μένουν ως επί το πλείστον στη γκρίζα ζώνη του ποινικού ελέγχου και δεν βλέπουν το φως της δημοσιότητας. Ιδίως ο χρηματισμός και οι συναλλαγές προσώπων σε θέσεις θεσμικής ευθύνης που αφορούν σε εγκλήματα προσώπων του πολιτικού χώρου, παραμένουν στην πλειοψηφία τους «σκοτεινός αριθμός».¹¹³ Με όση κρυψίνοια διαπράττονται, με άλλη τόση σιωπή προστατεύονται από το ποινικό σύστημα.

¹⁰⁸ Έφη Λαμπροπούλου, *Κοινωνιολογία Ποινικού Δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, σσ. 135-136.

¹⁰⁹ Ηλίας Δασκαλάκης, ο.π., σσ. 85-86, 91.

¹¹⁰ Σοφία Βιδάλη, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική*, τόμος Β', Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σσ. 830-831.

¹¹¹ Σοφία Βιδάλη, ο.π., *Πέρα από τα όρια*, σ. 79.

¹¹² Κώστας Κοσμάτος, Χρήστος Λαμπάκης, ο.π. σ. 199.

¹¹³ Ηλίας Δασκαλάκης, «Η εγκληματολογική σημασία του σκοτεινού αριθμού της εγκληματικότητας», *The Greek Review of Social Research*, 25, 370–384, 1975, διαθέσιμο στο: [Η εγκληματολογική σημασία του σκοτεινού αριθμού της εγκληματικότητας | The Greek Review of Social Research \(ekt.gr\)](https://www.ekt.gr/ekr/ekr-2024-05-27/2705/2024), ανακτήθηκε την 27/05/2024.

Συγκεκριμένα, ο διωκτικός μηχανισμός αναλαμβάνει ανακριτικά καθήκοντα, υποδεικνύοντας τα αποδεικτικά μέσα και συμμετέχοντας στο σύνολο της διαδικασίας, παράλληλα τα στελέχη του αξιοποιούνται ως μάρτυρες. Κατά συνέπεια είναι κάτι περισσότερο από εμφανές ότι οι διωκτικές αρχές έχουν τη δυνατότητα να κατευθύνουν και να προσανατολίζουν την έρευνα σε συγκεκριμένη κατεύθυνση. Όψεις της τακτικής αυτής είναι κυρίως η διαφοροποιημένη αντιμετώπιση των ποινικών δικογραφιών, με συνέπεια η προσωπική κρίση να οδηγεί τελικά όμοιες υποθέσεις σε διαφορετικό αποτέλεσμα. Βασικό στάδιο είναι και το στάδιο της διαβίβασης της δικογραφίας στον οικείο εισαγγελέα, από την κρίση του οποίου θα εξαρτηθεί η άσκηση ή μη της ποινικής δίωξης. Η διαδικασία αυτή αποτελεί ίσως το Α και το Ω της όλης ποινικής διαδικασίας, καθόσον οι διατυπωθείσες κρίσεις και αξιολογήσεις περί της πράξης και της προσωπικότητας του δράστη, είναι που τελικά θα «σχεδιάσουν» την όλη έκβαση. Περαιτέρω καταλυτική παραμένει και η διαδικασία της εμφάνισης ή αποσιώπησης στοιχείων που σχετίζονται άλλες φορές με το ποινικό παρελθόν του δράστη, άλλες φορές με το ίδιο το θύμα, άλλες πάλι φορές με το υπό κρίση συμβάν και τις ενδείξεις ενοχής. Ενισχυτικός παράγοντας της μεροληπτικής συμπεριφοράς αποτελεί το δίχως άλλο και η ποιότητα των μαρτυρικών καταθέσεων, δεδομένου ότι μπορούν υπό την κατεύθυνση των ερωτήσεων είτε να διαφωτίσουν, είτε να συσκοτίσουν την υπόθεση.¹¹⁴ Όλοι οι ανωτέρω χειρισμοί συμβάλλουν στην τελική κρίση του αν μια υπόθεση θα καταλήξει στις ποινικές αίθουσες ή θα μείνει στο ποινικό απυρόβλητο και σίγουρα δεν πρόκειται για μια διαδικασία αμεροληψίας και ευθυκρισίας, αλλά μιας διαδικασίας που αναμφίβολα επηρεάζεται από εξωνομικούς παράγοντες.¹¹⁵

Ο Ε. Sutherland στο εμβληματικό του έργο του “Is White Collar Crime, Crime?”, κατέληξε στο γεγονός ότι από τα εγκλήματα των ισχυρών, μόνο ένα ποσοστό της τάξης του 3% έφτανε στο ποινικό ακροατήριο, στις περισσότερες των περιπτώσεων παρακαμπτόταν η προβλεπόμενη ποινική διαδικασία και οι υποθέσεις αυτές παραπέμπονταν προς εκδίκαση στα πολιτικά δικαστήρια. Με τον

¹¹⁴ Κώστας Κοσμάτος, Χρήστος Λαμπάκης, ο.π. σσ. 199-200.

¹¹⁵ Σοφία Βιδάλη, «Όψεις της ανάκρισης σε υποθέσεις εγκλημάτων των ισχυρών και οργανωμένου εγκλήματος», στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαραλάμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 307-331), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019, σ. 327.

τρόπο αυτό οι δράστες απέφευγαν εν τέλει τον ποινικό κολασμό και κατ'επέκταση τον στιγματισμό.¹¹⁶

Εάν, ωστόσο, απασχολήσουν τον δημόσιο βίο και αναζητηθούν ευθύνες, πρόκειται για μια βραχύβια και προσχηματική διαδικασία, προκειμένου να ικανοποιηθεί η κοινή γνώμη και να κατευναστεί το κοινό περί δικαίου αίσθημα.¹¹⁷ Το ίδιο δυσθεώρητο παραμένει και το ποσοστό των ζημιωθέντων ατόμων, τα οποία είναι εκ των πραγμάτων διάχυτα και μη αναγνωρίσιμα,¹¹⁸ γεγονός που αναμφίβολα υποβοηθά την όλη διαδικασία συγκάλυψης.

Στην περαιτέρω εμπλοκή του ατόμου στο σύστημα απονομής της δικαιοσύνης και συγκεκριμένα στο στάδιο της ποινικής απόφασης, η επιλεκτικότητα είναι ακόμη πιο εξόφθαλμη, με συνέπεια να κάμπτεται η ουδετερότητα του ποινικού δικαίου και να ενισχύονται οι ανισότητες.¹¹⁹ Βασική έκφραση της μεθόδευσης αυτή συνιστούν η «ποινική ασυλία» και οι ελαστικές ποινές. Εν προκειμένω οι ανισότητες ενώπιον του νόμου εκδηλώνονται με μεροληπτική πρακτική χορήγησης και ανάκλησης αναστολής εκτέλεσης της ποινής και υφ' όρον απόλυσης από τα δικαστικά συμβούλια. Περαιτέρω οι ανισότητες αφορούν στην επιβολή των παρεπόμενων ποινών και λοιπών «παράπλευρων» συνεπειών μιας καταδίκης, όπως επί παραδείγματι θεσμικοί περιορισμοί στην άσκηση επαγγέλματος, δημοσιοποίηση του ποινικού μητρώου, στέρξη των πολιτικών δικαιωμάτων, απώλεια της γονικής μέριμνας, αποκλεισμός από την παροχή κοινωνικών επιδομάτων και άλλα βασικά για την κοινωνική επανένταξη θέματα.¹²⁰

Βασικό εύρημα σχετικής έρευνας για το ζήτημα των ανισοτήτων, είναι ότι η ποινική απόφαση καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες του δράστη, γεγονός το οποίο εξηγεί το γιατί οι προερχόμενοι από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα καταδικάζονται συχνότερα από ό,τι οι εκπρόσωποι των ανώτερων κοινωνικά τάξεων. Πράγματι η λειτουργία αυτή της

¹¹⁶ Edwin Sutherland, "Is "White collar Crime" Crime? American Sociological Review". Annual Meeting Papers, 10(2), 1945, pp. 136-139.

¹¹⁷ Ουίλιαμ Αλοσκόφης, ο.π., σ. 89.

¹¹⁸ John Braithwaite, "Challenging Just Deserts: Punishing White-Collar Criminals", Journal of Criminal law and Criminology, (pp. 723-763), Vol. 73, Issue 2, 1982, p. 747.

¹¹⁹ Σοφία Βιδάλη, *Αντεγκληματική πολιτική. Από τη μικροεγκληματικότητα στο οργανωμένο έγκλημα*, Νομική Βιβλιοθήκη, ΑΘΗΝΑ, 2014, σ. 67.

¹²⁰ Ουίλιαμ Αλοσκόφης, ο.π., Ποινική επιλεκτικότητα: μία μακρο-ιστορική θεώρηση από τη Valeria Vegh Weis.

ποινικής δικαιοσύνης αναμφισβήτητα συντείνει στον μετασχηματισμό των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων σε ανισότητα ενώπιον του νόμου.¹²¹

Στον αντίποδα, δεν λείπουν και οι περιπτώσεις της «προσωποπαγούς ενοχοποίησης», διαδικασίας κατά την οποία απασχολεί τη δικαιοσύνη ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, γνωστό ως «*αποδιοπομπαίος τράγος*», ώστε με το αφήγημα της ικανοποίησης της κοινωνικής γνώμης, στην ουσία να εκφεύγουν του ποινικού ελέγχου υψηλόβαθμα στελέχη. Η διαδικασία αυτή είναι κάτι περισσότερο από προφανές ότι θίγει μία επίσης μεγάλη δέσμη δικαιωμάτων και ελευθεριών.¹²² Καθόσον πλήττεται η αρχή της δίκαιης δίκης και όλα όσα αυτή περικλείει, όπως μεταξύ άλλων το τεκμήριο της αθωότητας, τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου, αγαθά που βρίσκονται στον πυρήνα των δημοκρατιών διαδικασιών και θα έπρεπε να είναι αδιαπραγμάτευτα.

2.3 Η Σωφρονιστική Μεταχείριση

Αναμφίβολα, η μεροληψία και η άνιση μεταχείριση εκδηλώνονται και στο πλαίσιο της σωφρονιστικής διαδικασίας. Η Valeria Vegh Weis ονομάζει τη διαδικασία αυτή τρίτο στάδιο εγκληματοποίησης και αναφέρεται στην αντιμετώπιση των καταδικασμένων κατά την έκτιση της ποινής (differential punishment). Εκδηλώνεται με την άνιση μεταχείριση των κρατουμένων από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης, τις ευκαιρίες εκπαίδευσης και απασχόλησης εντός των φυλακών, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, το επισκεπτήριο, τη χορήγηση αδειών, τις πειθαρχικές ποινές.¹²³

Συγκεκριμένα, στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα η ύφεση της οικονομίας των τελευταίων ετών οδήγησε στην αυξημένη εγκληματικότητα των εκπροσώπων του λευκού κολάρου, σε συνδυασμό μάλιστα με την εν γένει απαξίωση του πολιτικού συστήματος, ήρθαν στην επιφάνεια σκανδαλώδεις υποθέσεις διαφθοράς πολιτικών προσώπων. Η κατάσταση αυτή αναμφισβήτητα μετασχηματίζει το περιβάλλον των κέντρων κράτησης και των σωφρονιστικών

¹²¹ Σοφία Βιδάλη, ο.π. *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*, σ. 83.

¹²² Βασίλης Καρύδης. Όψεις Κοινωνικού Ελέγχου στην Ελλάδα. Ηθικοί Πανικοί. Ποινική Δικαιοσύνη. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2010, σσ.196-198.

¹²³ Ουίλιαμ Αλοσκόφης, ο.π., Ποινική επιλεκτικότητα: μία μακρο-ιστορική θεώρηση από τη Valeria Vegh Weis.

ιδρυμάτων, σχετικά με το πρόσωπο των εγκλειστών, ωστόσο το ποσοστό των εκπροσώπων των ισχυρών σε αυτά καταγράφεται εξαιρετικά χαμηλό.¹²⁴

Έρευνα σχετική με την απονομή της δικαιοσύνης ανέδειξε τη διστακτικότητα των φορέων επιβολής του νόμου ως προς την κατάγνωση στερητικών της ελευθερίας ποινών στα υποκείμενα των εγκλημάτων αυτής της κατηγορίας, με το σκεπτικό ότι ο εγκλεισμός θα αποβεί αρκετά πιο δυσβάστακτος και ο διασυρμός πιο οδυνηρός σε αυτούς, λόγω της θέσης τους και της προσωπικότητάς τους. Με αφετηρία τον συλλογισμό της «special sensitivity», επιβλήθηκαν τελικά ποινές εγκλεισμού στους δράστες αυτούς με μεγάλη φειδώ, σε αντιδιαστολή με την ευρύτερη χρήση τους σε άλλες κατηγορίες κατηγορουμένων.¹²⁵

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι ίδιοι οι δράστες διακατέχονταν από την έντονη πεποίθηση ότι δεν θα αποκαλυφθούν, μάλιστα η βεβαιότητά τους αυτή βασίζεται σε μια διάχυτη ατμόσφαιρα ατιμωρησίας που καλύπτει αυτές τις κατηγορίες εγκλημάτων. Παράλληλα απεκδύονται τον εγκληματικό χαρακτήρα της πράξης τους, διαχωρίζοντας τον εαυτό τους από τους λοιπούς εγκληματίες, θεωρώντας εαυτούς μη-εγκληματίες.¹²⁶ Σε αυτό συνηγορεί και το ότι στο ελληνικό νομικό πλαίσιο τα οικονομικά εγκλήματα απειλούνται με κάθειρξη, ωστόσο, ο πραγματικός χρόνος έκτισης της ποινής ανέρχεται σε 3 έτη κατά προσέγγιση.¹²⁷

Η διακριτική αντιμετώπιση λαμβάνει χώρα ήδη κατά την είσοδο των προσώπων αυτών στη φυλακή, καθόσον οι ακολουθούμενες τυπικές διαδικασίες, όπως επί παραδείγματι ο σωματικός έλεγχος, διαφοροποιούνται ανάλογα με το

¹²⁴ Άννα Κασάπογλου, «Οικονομική κρίση και κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα και εγκλήματα του «λευκού κολάρου». Οι επιδράσεις του εγκλεισμού στην κοινωνική τους ταυτότητα», Θεματική Ενότητα: Χώροι Κράτησης, Κρατούμενοι και Ανθρωπιστική Κρίση, crime in crisis, Τιμητικός Τόμος Νέστορα Κουράκη, διαθέσιμο στο: [Οικονομική κρίση και κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα και εγκλήματα του «λευκού κολάρου» Οι επιδράσεις του εγκλεισμού στην κοινωνική τους ταυτότητα - Crime in Crisis \(crime-in-crisis.com\)](https://www.crime-in-crisis.com), 2016, σ. 2559, ανακτήθηκε την 30/11/2023.

¹²⁵ Άννα Κασάπογλου, «Κοινωνική ιεραρχία και φυλακή: η περίπτωση των κρατουμένων του λευκού κολάρου». Κεφάλαιο Χ. Φυλακή - Επανάταξη. Στο Β. Αρτινοπούλου, Σ. Βιδάλη, Σ. Γεωργούλας, Ο. Θεμελή, Ν. Κουλούρης, Γ. Παπανικολάου (Επιμ), *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος: 50 χρόνια Howard Becker "Whose side are we on?" Συμβολές στο 1^ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου*, (Αθήνα, 24–27 Μαΐου 2016) (σελ. 687-705). Αθήνα, Ελληνική Εταιρία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε), 2018, σσ. 688-689.

¹²⁶ Michael Benson, Francis Cullen, "THE SPECIAL SENSITIVITY OF WHITE-COLLAR OFFENDERS TO PRISON: A CRITIQUE AND RESEARCH AGENDA", *Journal of Criminal Justice* Vol. 16, (pp. 207-215), 1988, p. 211.

¹²⁷ Άννα Κασάπογλου, ο.π., «Κοινωνική ιεραρχία και φυλακή: η περίπτωση των κρατουμένων του λευκού κολάρου». σ. 695.

πρόσωπο, τόσο του σωφρονιστικού υπαλλήλου, όσο και του κρατουμένου,¹²⁸ καθόσον σε άλλους διεκπεραιώνεται με σεβασμό και επιμέλεια, σε άλλους πάλι όχι, παρά τις αντίθετες επιταγές του σωφρονιστικού κώδικα, που επιτάσσει την ίση μεταχείριση των κρατουμένων.

Ανισότητες επικρατούν και αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης και διαβίωσης μέσα στις φυλακές. Οι γενικές αρχές σωφρονισμού είναι ξεκάθαρες ως προς την υποχρεωτική παροχή αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης του συνόλου των κρατουμένων χωρίς διακρίσεις,¹²⁹ ωστόσο φαίνεται ότι οι αρχές αυτές ακολουθούνται στην περίπτωση των εκπροσώπων των ισχυρών, κάτι που δεν συμβαίνει και για τους κοινούς εγκληματίες. Στην κατάσταση αυτή βοηθάει, αναμφίβολα, η απουσία ενός ουσιαστικού συστήματος λογοδοσίας αναφορικά με τη διοίκηση και τη λειτουργία των φυλακών, διαδικασία η οποία προσανατολίζεται αποκλειστικά στην διατήρηση της πειθαρχίας και της τάξης και όχι στη μεταχείριση του ανθρώπου, αφήνοντας ουσιαστικά τον σωφρονιστικό κώδικα ένα γράμμα κενό.¹³⁰ Αποτέλεσμα της τήρησης των κανόνων σωφρονισμού από το προσωπικό και της αντίστοιχης πειθαρχημένης συμπεριφοράς των ίδιων είναι να τελούν οι σχέσεις τους σε πολύ καλό επίπεδο, γεγονός που ενισχύεται από την ανάληψη θέσεων εργασίας και μάλιστα σε προνομιούχα πόστα (πχ διαχείριση χρημάτων), στα οποία προτιμώνται λόγω εμπειρίας και γνώσεων αλλά και αυξημένης εμπιστοσύνης προς το πρόσωπό τους.¹³¹ Η εργασία στις φυλακές, πόσο μάλλον σε θέση ευθύνης, αποτελεί μείζον ζήτημα για τους κρατουμένους, τόσο αναφορικά με την αυτοεκτίμησή τους, όσο και για την καλή ψυχολογία τους, έχει μάλιστα ως συνέπεια τη στενότερη συνεργασία με το σωφρονιστικό προσωπικό και τη συνακόλουθη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης.¹³² Οι συγκεκριμένοι έγκλειστοι βιώνουν μια σχετική ασφάλεια, καθόσον οι «άγραφοι κανόνες» της φυλακής, σε

¹²⁸ Άννα Κασάπογλου, ο.π. «Οικονομική κρίση και κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα και εγκλήματα του «λευκού κολάρου», σ. 2570.

¹²⁹ Andrew Coyle, *Η διοίκηση των φυλακών. Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Εγχειρίδιο για το σωφρονιστικό προσωπικό* (μτφρ. και γλωσσική επιμέλεια: Ν. Βαρβατάκος, επιστημονική επιμέλεια: Ν. Κουλούρης), International Centre for Prison Studies, London, 2012, σ. 145.

¹³⁰ Σοφία Βιδάλη, ο.π., *Αντεγκληματική πολιτική. Από τη μικροεγκληματικότητα στο οργανωμένο έγκλημα*, σ. 87.

¹³¹ Άννα Κασάπογλου ο.π. «Οικονομική κρίση και κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα και εγκλήματα του λευκού κολάρου», σ. 2573.

¹³² Άννα Κασάπογλου, ο.π., «Κοινωνική ιεραρχία και φυλακή: η περίπτωση των κρατουμένων του λευκού κολάρου». Κεφάλαιο Χ. Φυλακή – Επανάταξη, σ. 699.

συνδυασμό με τους γνωστούς κινδύνους που εγκυμονούν σε περιβάλλον φυλακής, δεν φαίνονται να τους αγγίζουν. Μάλιστα υπάρχει η τάση να υποτιμούν και να απαξιώνουν τη δύναμη άλλων κρατουμένων, προφανώς λόγω της δικής τους υπεροχής.

Οι δυσλειτουργίες και οι παθογένειες του σωφρονιστικού συστήματος δεν τους επηρεάζουν, εφόσον είναι σχεδόν βέβαιο ότι δε θα υπάρξει για αυτούς πρόβλημα κοινωνικής επανένταξης, κατ' επέκταση είναι αρκετά μειωμένη και η πιθανότητα στιγματισμού τους, καθόσον δεν χάνουν την κοινωνική τους ταυτότητα, ούτε προσλαμβάνουν την «ετικέτα» του εγκληματία, η οποία με ευκολία επικολλάται στους υπόλοιπους. Τέλος ο εγκλεισμός είναι σίγουρα μια δυσάρεστη εμπειρία, όμως τελικά δεν τους καταβάλλει ούτε τους πλήττει στο βαθμό που δοκιμάζονται οι κοινοί ποινικοί, δεδομένου ότι οι συνέπειες του δεν είναι τόσο καθοριστικές για το μέλλον τους.¹³³ Η επιτυχία ή όχι της επανένταξης στον κοινωνικό ιστό εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την κοινωνική και οικονομική θέση των κρατουμένων, έτσι η ενσωμάτωση στην κοινωνία μετά το πέρας της εκτέλεσης της ποινής για αυτή την κατηγορία προσώπων σίγουρα δεν θα είναι πρόβλημα, εν αντιθέσει με τους υπόλοιπους αποφυλακισθέντες που θα δοκιμάσουν την κοινωνική αποστέρηση και την υποτροπή.¹³⁴

3. Η Διαφθορά

Αναμφίβολα όλες οι ως άνω στρεβλώσεις του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης δεν εντοπίζονται μόνο στις αβελτηρίες και στις δυσλειτουργίες του ίδιου του ποινικοκατασταλτικού συστήματος, που ως ένα βαθμό μπορεί να αποτελούν ανθρώπινη αμέλεια ή απλή αβλεψία, αλλά και σε εξωθεσμικούς παράγοντες που «εγγυώνται» με έναν αρνητικό τρόπο, ευθείες παρεμβάσεις στους θεσμούς και στην ίδια τη δομή του ποινικού οικοδομήματος, ώστε τελικά να γίνεται λόγος για μια συστημική και δομολειτουργική παρέκβαση. Η διαδικασία αυτή στηρίζεται πρωτίστως και κατά βάση σε εξωνομικές συναινέσεις και παραχωρήσεις

¹³³ Στο ίδιο, σσ. 700-701.

¹³⁴ Σοφία Βιδάλη, ο.π., *Αντεγκληματική πολιτική. Από τη μικροεγκληματικότητα στο οργανωμένο έγκλημα*, σ. 85

στο πλαίσιο μιας ευρείας και μεγάλου βεληνεκούς δοσοληψίας που συνοψίζεται στον όρο διαφθορά.

3.1 Η τυποποίηση στον ΠΚ

Παρόλο ότι δεν υφίσταται ένας σαφής εννοιολογικός προσδιορισμός της διαφθοράς και το περιεχόμενό της παραμένει δυσδιάκριτο, μπορούμε να συμφωνήσουμε σε τούτο, ότι η πλειονότητα των περιπτώσεων διαφθοράς ταυτίζονται αναμφισβήτητα με πράξεις δωροδοκίας.¹³⁵ Το φαινόμενο αυτό δεν αποτελεί σημείο των καιρών μας, αλλά ανάγεται ήδη στην Αρχαιότητα, ο Αριστοτέλης στο έργο του «Αθηναίων Πολιτεία», περιγράφει την ακολουθούμενη στο αττικό δίκαιο διαδικασία, γνωστή ως «γραφή δώρων», προκειμένου να προσαχθούν σε δίκη τόσο ο λήπτης του δώρου, όσο και ο δωροδόκος.¹³⁶ Ωστόσο, οι δημόσιοι φορείς στην Αρχαία Ελλάδα δεν απολάμβαναν το προνόμιο της ποινικής ασυλίας κατά τη διάρκεια της άσκησης των καθηκόντων τους, όπως συμβαίνει σήμερα.

Έτσι λοιπόν βλέπουμε ότι η δωροδοκία απασχολούσε πάντα το ποινικό δίκαιο, τόσο στην ενεργητική, όσο και στην παθητική της όψη, ήδη δε της δωροδοκίας και της δωροληψίας, αντιστοίχως, όπως καθιερώθηκε ορολογικά δυνάμει του Ν. 4254/2014. Σε συνδυασμό με το πλαίσιο του Ν. 4619/2019, κατόπιν και των σχετικών τροποποιήσεων του Ν. 4855/2021, επιφύλαξαν αλλαγές βαρύνουσας σημασίας στην ποινική αντιμετώπιση του φαινομένου της διαφθοράς και αφορούν τόσο στον δημόσιο, όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Θα επικεντρωθούμε ωστόσο στην αναφορά των διακεκριμένων μορφών της, μια αν μη τι άλλο θετική καινοτομία του ν. 4254/2014, καθόσον τα αδικήματα που τυποποιούνται ως διαφθορά προσβάλλουν το έννομο αγαθό της εμπιστοσύνης του πολίτη στη χρηστή λειτουργία και διαφάνεια της κρατικής εξουσίας, η οποία, μέσω τέτοιων

¹³⁵ Κώστας Χατζηκώστας, «Διατάξεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς στον ελληνικό δημόσιο τομέα με μέσα του ποινικού δικαίου». Στο Μ. Καϊάφα – Γκμπάντι (Επιμ.), *Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα. Αξιολόγηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου* (σελ. 583-677). Αθήνα, ΕΚΔΟΣΕΙΣ Π.Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, 2014, σ. 585.

¹³⁶ Claire Taylor, «Bribery in Athenian Politics Part II: Ancient Reaction and Perceptions» *Greece & Rome* 48(2), 2001b, p. 154.

συμπεριφορών, ευτελίζεται, υποβιβάζεται και εν τέλει περιπίπτει σε μέσο τέλεσης εγκλημάτων.¹³⁷

Το αδίκημα της ενεργητικής και παθητικής δωροδοκίας τιμωρείται στα άρθρα 159 και 159^A ΠΚ αντιστοίχως και περιλαμβάνει πράξεις, επιγενόμενες ή τετελεσμένες, των φορέων της νομοθετικής, της εκτελεστικής ή αυτοδιοικητικής λειτουργίας. Οι πράξεις ή παραλείψεις των προσώπων αυτών είτε ανάγονται στα καθήκοντά τους, είτε αντίκεινται σε αυτά. Έτσι εγκαθιδρύεται διακεκριμένη μορφή του βασικού εγκλήματος του άρθρου 235 ΠΚ, η οποία επισύρει στερητική της ελευθερίας ποινή, την κάθειρξη, σε σύμπνοια προφανώς με την ευρύτερη κοινωνική απαξία που συνεπάγεται η παραβατική συμπεριφορά ατόμων με θεσμικό και εγγυητικό ρόλο.¹³⁸

Διακεκριμένη είναι και η ποινική μεταχείριση για τους δικαστικούς λειτουργούς του άρθρου 237 ΠΚ, οι οποίοι στην κοινή συνείδηση ταυτίζονται με τους *θεματοφύλακες των νόμων*, υπό αυτή την έννοια οφείλουν να προβάλλουν σθεναρή αντίσταση στο οποιοδήποτε δέλεαρ. Σε αντίθετη περίπτωση διασαλεύεται η πίστη του πολίτη στο ανεπηρέαστο της δικανικής κρίσης και στην αμεροληψία του ποινικοκατασταλτικού συστήματος.¹³⁹

Στη βασική τους μορφή οι πράξεις δωροδοκίας τιμωρούνται στα άρθρα 235 παρ.1 και 236 παρ. 1 του ΠΚ και αφορούν στα αντίστοιχα αδικήματα των δημοσίων υπαλλήλων, που συνιστούν, πράξεις ή παραλήψεις που τελούνται σε συνάφεια με την υπηρεσία τους και κατά τη άσκηση των καθηκόντων τους. Έτσι περιλαμβάνονται παράτυπες χρηματικές συναλλαγές, αθέμιτα ανταλλάγματα και λοιπές «εξυπηρετήσεις». Ωστόσο, το ωφέλημα αυτό πρέπει να είναι ικανό να κάμψει τη βούληση του ενεχόμενου προσώπου. Με το δεύτερο εδάφιο της εν λόγω διάταξης απειλείται βαρύτερα η κατ' επάγγελμα λήψη δώρου.

Ιδιαίτερη όψη της δωροληψίας συναντούμε στην παράγραφο 3 του άρθρου 235 ΠΚ, βάσει της οποίας τυποποιείται η «*καλλιέργεια κλίματος*», η διαδικασία

¹³⁷ Μιχαήλ Μαργαρίτης, Άντα Μαργαρίτη, *Ποινικός Κώδικας. Ερμηνεία – Εφαρμογή*. Αθήνα, ΕΚΔΟΣΕΙΣ Π.Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, 2020, σ. 658.

¹³⁸ Κώστας Χατζηκώστας, Η καταπολέμηση της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα με τα μέσα του ποινικού δικαίου, με έμφαση στη δωροδοκία ως κύρια μορφή διαφθοράς στην Ελλάδα. Ποινική Δικαιοσύνη, 5(197), (σελ. 374-375), 2016, σ. 587.

¹³⁹ Στο ίδιο, Κώστας Χατζηκώστας, 2016, σ. 375.

δηλαδή κατά την οποία λαμβάνεται κάποιο περιουσιακό αντάλλαγμα, όχι για συγκεκριμένη ενέργεια που επίκειται άμεσα, αλλά ώστε ο υπάλληλος να προλειάνει το έδαφος για μελλοντικές «εξυπηρετήσεις».¹⁴⁰

Τέλος, προκειμένου να εναρμονιστεί η ελληνική έννομη τάξη με τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης, αναφορικά με τη διαχείριση και αντιμετώπιση του φαινομένου, τυποποιήθηκε στο άρθρο 237^A ΠΚ, η μεθόδευση δια της οποίας πρόσωπο με αληθινή ή εικονική δυνατότητα επιρροής σε υπάλληλο, «πωλεί» τη δυνατότητά του αυτή σε τρίτο ενδιαφερόμενο πρόσωπο. Σκοπός στην προκειμένη περίπτωση είναι να ασκηθεί η σχετική επιρροή στον αρμόδιο υπάλληλο (πάντως η πράξη αυτή πρέπει βρίσκεται στον κύκλο των καθηκόντων του).¹⁴¹

Ο χώρος του ιδιωτικού τομέα και της επιχειρηματικής δραστηριότητας δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστος από τα φαινόμενα διαφθοράς. Ο συγκεκριμένος μάλιστα τομέας βρίθει περιπτώσεων διαφθοράς σε μεγάλη έκταση και με σημαντικές αρνητικές προεκτάσεις, κατόπιν τούτου ανέκυψε αδήριτη ανάγκη ποινικοποίησης του φαινομένου.¹⁴² Στο ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο οι περιπτώσεις αυτές τυποποιούνται στο άρθρο 396 ΠΚ και περιλαμβάνουν ενέργειες κατά τις οποίες ζητείται ή λαμβάνεται οποιασδήποτε φύσης αθέμιτο ωφέλημα από πρόσωπο που ενεργεί στο πλαίσιο της επιχειρηματικής του δραστηριότητας, ως αντάλλαγμα για πράξη ή παράλειψη που αντίκειται στα καθήκοντά του, στην παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου τυποποιείται αντιστοίχως το αδίκημα της ενεργητικής δωροδοκίας.

Η ανάγκη ποινικής αποτύπωσης των πράξεων διαφθοράς σε ένα ευρύ νομικό πεδίο, περιγράφοντας μάλιστα μια πλειάδα σχετικών συμπεριφορών ως μορφή του φαινομένου και σε συνδυασμό με τη διαβάθμιση της αυστηρότητας του νόμου σε ορισμένες των περιπτώσεων, μας αποκαλύπτουν αν μη τι άλλο την έκταση και την έντονη δυναμική του φαινομένου, κυρίως όμως του δομολειτουργικού του υπόβαθρου, δεδομένου ότι καταλαμβάνει ένα ευρύ τμήμα του κοινωνικοπολιτικού συστήματος.

¹⁴⁰ Στο ίδιο, Κώστας Χατζηκώστας, 2016, σ. 374.

¹⁴¹ Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Κύρωση του Ποινικού Κώδικα» του Ν. 4619/2019.

¹⁴² Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου, «Η δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα: Νεότερες εξελίξεις στην ΕΕ», *Ποινική Δικαιοσύνη*, (1/2012), (σελ. 38-43), 2012, σ. 39.

3.2 "Ο απόλυτος συνδετικός κρίκος"

Αναμφισβήτητα, η επίκληση της διαφθοράς αποτελεί μόνιμο στοιχείο του πολιτικού βίου, η συνεχής, μάλιστα, αναφορά στο πρόσωπο των διεφθαρμένων πολιτικών και στις εκάστοτε συμπαιγνίες με τους εκπροσώπους του κεφαλαίου αποτελούν σταθερό ζήτημα του πολιτικού λόγου.¹⁴³ Δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός και σαφής ορισμός της διαφθοράς, μπορεί όμως να προσδιοριστεί με άξονα αναφοράς το υποκείμενο της συμπεριφοράς, την έκταση της προσβολής και τη ζημία που συνεπάγεται για το κοινωνικό σύνολο.¹⁴⁴ Οι εκπρόσωποι του πολιτικού χώρου εμπλέκονται σε σχέσεις εξυπηρέτησεων συμφερόντων με το κεφάλαιο, έναντι αδρού ανταλλάγματος.¹⁴⁵ Το φαινόμενο, ωστόσο, δεν εστιάζεται σε μεμονωμένες ευκαιριακές συναλλαγές, αλλά επεκτείνεται σε ένα δίκτυο αλληλοεξυπηρέτησεων και αλληλοεπικαλύψεων και μάλιστα για αόριστο χρονικό διάστημα. Θεμελιώδους σημασίας είναι η περίπτωση της υψηλής διαφθοράς, σύστοιχης της παράνομης πρακτικής που μετέρχονται συχνά τα κυβερνητικά κλιμάκια, το κοινοβούλιο και η κεντρική λειτουργία του κράτους. Καταγράφεται ως η επαχθέστερη όλων διότι διαθέτει έρεισμα στο αξιακό σύστημα και έχει διαβρωτικές επιδράσεις στην κοινωνία, με συνέπεια να πλήττεται το πολιτειακό οικοδόμημα και οι βασικοί πυλώνες του κράτους δικαίου.¹⁴⁶ Η διαφθορά αυτή προσεγγίζεται άλλοτε με τη στενή έννοια του όρου, στον πυρήνα της οποίας βρίσκονται πράξεις δωροδοκίας και χρηματισμοί, άλλοτε με την ευρεία έννοια ταυτιζόμενη με την κατάχρηση εξουσίας. Αυτή την τελευταία οι P. Green and T. Ward την αποκαλούν «κατάχρηση δημόσιου αξιώματος για ιδιωτικό όφελος» και είναι αυτό το είδος

¹⁴³ Παναγιώτης Μαντζούφας. «Ο λόγος περί διαφθοράς και η ποινική ευθύνη των υπουργών». Διαθέσιμο στο: [Ο λόγος περί διαφθοράς και η ποινική ευθύνη των υπουργών - constitutionalism.gr](https://www.constitutionalism.gr), ανακτήθηκε την: 08/04/2023.

¹⁴⁴ Κώστας Χατζηκώστας, «Διατάξεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς στον ελληνικό δημόσιο τομέα με μέσα του ποινικού δικαίου». Στο Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, (επιμ.), *Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα. Τόμ. 1. Αξιολόγηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου* (σελ. 583- 677), Αθήνα, ΕΚΔΟΣΕΙΣ Π.Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, 2014 σ. 585.

¹⁴⁵ Δημήτριος Ράικος, *Δημόσια Διοίκηση και Διαφθορά. Από τη σκοπιά του Διοικητικού Δικαίου*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2006, σσ. 164, 569-570.

¹⁴⁶ Σοφία Ακρίβου, «Διαφθορά, Κακοδιοίκηση και Παράβαση της Νομιμότητας», CRIME TIMES, διαθέσιμο στο: [Διαφθορά, Κακοδιοίκηση και Παράβαση της Νομιμότητας – Crime Times](https://www.crime-times.gr), τ. 06/2023, ανακτήθηκε την 05/12/2023.

διαφθοράς που κατατάσσουν στα κρατικά εγκλήματα.¹⁴⁷ Η τελευταία αποτελεί τη μορφή με τη μεγαλύτερη απαξία, αφενός επειδή τελείται από πρόσωπα με θεσμικό ρόλο στην παραγωγή και εφαρμογή της νομοθεσίας, αφετέρου επειδή συνίσταται σε στενές παράτυπες συναλλακτικές επαφές, δομημένες μάλιστα σε μία διαρκή σχέση συγκάλυψης που οδηγεί στην παράκαμψη της νομιμότητας και στην ακύρωση της εμπιστοσύνης σε κάθε δημόσιο λειτούργημα.¹⁴⁸ Η διαπλοκή μεταξύ πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, καθώς και οι πελατειακές σχέσεις που αυτή συνεπάγεται, αναγνωρίζεται ως μία άκρως επικίνδυνη μορφή διαφθοράς, δεδομένου ότι συνδέεται στενά με την άσκηση της κρατικής εξουσίας και τη διεκδίκηση πολιτικής θέσης. Το φαινόμενο της πατρωνίας στο πεδίο των πολιτικών κομμάτων συμβάλλει παγίως στην ως άνω διαπλοκή συμφερόντων.¹⁴⁹

Είναι γεγονός ότι το πολιτικό σύστημα «χαρακτηρίζεται» από την έκταση και το βάθος της διαφθοράς, η οποία κινείται έξω από τον νόμο και την ηθική τάξη. Πολλές φορές μάλιστα η κοινωνική ανοχή και η δομική ανομία έρχεται αναπόφευκτα ως συνέπεια της άνισης κατανομής του πλούτου και του ιδιωτικού κέρδους διευρύνοντας ολοένα και περισσότερο τον κύκλο των εμπλεκομένων. Η πολιτική διαφθορά, που σηματοδοτεί την ανάρμοστη σχέση κεφαλαίου και πολιτικής, είναι τμήμα της κοινωνικής κουλτούρας και μια πλήρως κανονικοποιημένη διαδικασία που περιγράφεται με τη φράση «doing business».¹⁵⁰ Ένα τέτοιο φαινόμενο άδηλο και αόρατο που άλλοτε παίρνει διαστάσεις σκανδάλου, άλλοτε πάλι γενικεύεται σε ρουσφέτι επιβίωσης και αφορά τους πάντες. Σε αυτό το ανομικό όμως πλαίσιο η διαφθορά από αδίκημα μετασχηματίζεται σε «συναλλαγή», με όρους αναγκαιότητας για τη φιλελεύθερη παγκοσμιοποιημένη οικονομία και την ανάπτυξη.¹⁵¹ Σε αυτή ακριβώς την παραδοχή εντοπίζεται και ο χαρακτήρας της ως το απαραίτητο «εργαλείο» μέσω του οποίου «κερδίζεται το παιχνίδι».

Η διαφθορά, περαιτέρω, διαχέεται και στο ποινικοκατασταλτικό σύστημα. Η όψη αυτή, ενώ φαίνεται να είναι μικρότερης σημασίας από την πρώτη, επισύρει

¹⁴⁷ Penny Green, Tony Ward, ο.π. σ. 11.

¹⁴⁸ Στο ίδιο, Δ. Ράικος, σσ. 100-104.

¹⁴⁹ Στο ίδιο, Δ. Ράικος, σσ. 164, 569-570

¹⁵⁰ Σταύρος Λυγερός, *Από την κλεπτοκρατία στη χρεοκοπία*, 2^η έκδοση., Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2011, σσ. 82-84.

¹⁵¹ Γιάννης Πανούσης, «Διαφθορά α λα ελληνικά»; Το ΒΗΜΑ, 04/08/2020, Διαθέσιμο στο: [Διαφθορά α λα ελληνικά; - ΤΟ ΒΗΜΑ \(tovima.gr\)](https://www.tovima.gr/2020/08/04/diaphthora-alpha-ela-ellinika/), ανακτήθηκε την 16/05/2024.

μεγαλύτερο κίνδυνο για την κοινωνική συνοχή, δοθέντος ότι δοκιμάζει την εμπιστοσύνη του πολίτη στη δικαιοσύνη, στη συνταγματική νομιμότητα και εν τέλει στη δημοκρατία.¹⁵² Πράγματι, αποτελεί ένα διαχρονικό πρόβλημα, με προεκτάσεις στο σύνολο των μορφών άσκησης της πολιτειακής εξουσίας, όμως η διαφθορά στο σύστημα απονομής της δικαιοσύνης, βαραίνει έτι περισσότερο, καθόσον το τελευταίο στην κοινή συνείδηση είναι συνυφασμένο με την αμεροληψία, τη διαφάνεια, την ουδετερότητα και την εμπιστοσύνη.¹⁵³ Στην περίπτωση ωστόσο που το σύστημα απονομής δικαιοσύνης δεν περιβάλλεται από τις ως άνω αρχές, μοιραία οδηγεί στην ενίσχυση της πεποίθησης περί επιλεκτικής ατιμωρησίας, στην παγίωση της δυσπιστίας στους θεσμούς και στο ίδιο το κράτος δικαίου, κατά συνέπεια αποδυναμώνεται ο γενικοπροληπτικός χαρακτήρας της ποινής και τελικά προωθείται η ανομία.

Το ζήτημα εν προκειμένω είναι ακόμη πιο βαθύ, καθ'όσον παρά τη σταθερή και συστηματική δημιουργία θυλάκων συνεργασίας και διαπλοκής με τους εκπροσώπους του ποινικοκατασταλτικού συστήματος, οι σχέσεις αυτές διέπουν τελικά όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής της χώρας, αναδεικνύοντας τη συστημική έκταση του προβλήματος και τον δομολειτουργικό του χαρακτήρα, έτσι που τελικά να γίνεται λόγος για μια παθογένεια των σύγχρονων κοινωνιών, μη αναστρέψιμη.

Η μελέτη περίπτωσης που ακολουθεί, ανεξαρτήτως ποινικού αποτελέσματος, ευθυκρισίας ή μη, μας αποδεικνύει ακριβώς αυτό, τη δομική εν τέλει όψη της προβληματικής και τις εγγενείς στρεβλώσεις που συνεπάγεται η σύζευξη οικονομίας και πολιτικής, η οποία με τη σειρά της μετακυλίεται αναπόδραστα στον νομοθετικό και ποινικοκατασταλτικό μηχανισμό, αναζητώντας τη *νομιμοποίηση και κανονικοποίηση* των βλαπτικών αποτελεσμάτων της.

¹⁵² Νέστωρ Κουράκης, «Η διαφθορά ως πρόβλημα της ελληνικής αντεγκληματικής πολιτικής», *Ποινικός Λόγος* 1, 2002, σ. 2.

¹⁵³ Ιωάνης Νικολάου, «Δικαιοσύνη και Διαφθορά», *ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ*, διαθέσιμο στο: [Δικαιοσύνη και Διαφθορά | ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ \(dikaiosyni.com\)](https://dikaiosyni.com), 2023, ανακτήθηκε την 27/05/2024.

Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. ΥΠΟΘΕΣΗ «NOVARTIS»

1.1 Το χρονικό μιας υπόθεσης

Σταχυολογώντας τις, ομολογουμένως, αμέτρητες υποθέσεις που φέρουν τα χαρακτηριστικά που ως άνω περιγράψαμε, οφείλουμε να εστιάσουμε σε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα οριζοντίων σχέσεων και διασυνδέσεων μεταξύ πολιτικής και οικονομίας, αυτό της υπόθεσης «Novartis». Η πολύκροτη υπόθεση της φαρμακοβιομηχανίας Novartis απασχόλησε έντονα την ελληνική και διεθνή δημοσιότητα, λόγω των πολύπλοκων, ιδιόμορφων, κυρίως όμως δόλιων χειρισμών και μεθοδεύσεων των οποίων μετέληθε. Η συγκεκριμένη υπόθεση συνδέεται περαιτέρω με πράξεις δωροδοκίας προς κρατικούς αξιωματούχους, πολιτικούς και εκπροσώπους του εθνικού συστήματος υγείας στην ελληνική επικράτεια από την ως άνω πολυεθνική φαρμακοβιομηχανία και προς όφελος των συμφερόντων της.

Πράγματι, στο πλαίσιο της ελεύθερης αγοράς και της οικονομίας, σε συνθήκες μάλιστα έντονου ανταγωνισμού, η αύξηση κεφαλαίων μιας επιχείρησης, με τη χρησιμοποίηση αθέμιτων πρακτικών και παράνομων μέσων είναι εκ των ων ουκ άνευ. Έτσι και στο χώρο της φαρμακοβιομηχανίας, έναν άκρως ανταγωνιστικό κλάδο, υπάρχει μια διάχυτη τάση να δημιουργούνται στενές επαφές μεταξύ των εταιρειών του χώρου και των επαγγελματιών υγείας. Η θετική όψη αυτής της διαδικασίας αντανakλάται στο γεγονός ότι τέτοιες αλληλεπιδράσεις βοηθούν εν γένει τους εκπροσώπους του χώρου να ενημερώνονται για καινοτόμα προγράμματα, για τη χρήση νέων τεχνολογικών μεθόδων και για εναλλακτικές θεραπευτικές επιλογές, ανατροφοδοτώντας ταυτόχρονα τους κατασκευαστές φαρμάκων με ουσιαστική βοήθεια στο επίπεδο των κλινικών δοκιμών. Δεν ανιχνεύεται αρχικά κάποιο σφάλμα σε μια τέτοιου είδους προωθητική ενέργεια μιας φαρμακοβιομηχανίας στην αγορά και στην συνακόλουθη αύξηση των πωλήσεών της, ακόμη και αν γίνεται από καθαρή ιδιοτέλεια, ωστόσο κάποιες φορές μια προσανατολισμένη σε αυτήν την κατεύθυνση επιθετική πολιτική, συχνά διολισθαίνει

καταλήγοντας να επισκιάσει την όποια επιστημονική αιτιολόγηση αυτών των μεθοδεύσεων.¹⁵⁴

Η συγκεκριμένη εταιρεία κατά πάγια τακτική προσέγγιζε ένα ευρύτερο τμήμα του συστήματος υγείας, όπως ενδεικτικά γιατρούς, διοικητές νοσοκομείων και λοιπούς αξιωματούχους υγείας, υποσχόμενη αδρά οικονομικά κυρίως ανταλλάγματα, αλλά και λοιπά οφέλη, διαφόρων ειδών και προνόμια, προκειμένου τα πρόσωπα αυτά να προβαίνουν στην αποκλειστική συνταγογράφηση και προώθηση των φαρμακευτικών της σκευασμάτων, ωστόσο σε βάρος άλλων προϊόντων ανταγωνιστριών εταιρειών, κυρίως αμερικανικών. Με την προωθητική αυτή ενέργεια η εταιρεία επιδίωκε τη μεγιστοποίηση του κέρδους και την προνομιακή θέση της στην αγορά.

Στην περίπτωση όμως της εν λόγω υπόθεσης, η απλή επιδίωξη του κέρδους εξετράπη της πορείας της με έναν τρόπο μη ενδεδειγμένο και αυτό επειδή το δέλεαρ της ολοένα αύξησης των ήδη υπέρογκων κεφαλαίων ήταν δαιδαλώδες. Προκειμένου να επιτευχθεί ο οικονομικός στόχος που έθετε στα στελέχη της η εταιρεία, ήταν πρόδηλη η τακτική που έπρεπε να ακολουθηθεί. Οι ιατροί ήταν αναγκαίο να αναλάβουν και διεκπεραιώσουν έναν ιδιαίτερα μεγάλο όγκο συνταγογραφήσεων, έτσι που τελικά γινόταν λόγος για μια ακραία κατάσταση. Βεβαίως η πρακτική της υπερσυνταγογράφησης συνεπαγόταν αυτομάτως και την αντίστοιχη υπερκατανάλωση φαρμάκων από ασθενείς, που ενδεχομένως δεν απαιτείτο ή δεν έπρεπε να τα λαμβάνουν σε τέτοιο το βαθμό.

Σε δεύτερο χρόνο ήταν αναγκαίο οι τιμές των φαρμακευτικών σκευασμάτων να εκτιναχθούν στα ύψη, στο σημείο ακριβώς αυτό ανέκυψε η ανάγκη «στρατολόγησης» του κρατικού μηχανισμού. Πράγματι μια «συμμαχία» με τους εκπροσώπους του πολιτικού χώρου που κινούσαν τα νήματα της οικονομίας της αγοράς ήταν αναμφίβολα μια απαραίτητη επιλογή.

Η Ελλάδα αποτελούσε χώρα ειδικού ενδιαφέροντος, καθόσον αποτελούσε μία από τις χώρες αναφοράς για τη διαμόρφωση της τιμής των φαρμακευτικών

¹⁵⁴ Alexandra Wrage, FORBES, «Global Pharmaceutical Corruption: Lessons From The Novartis Case», 2020, διαθέσιμο στο: [Global Pharmaceutical Corruption: Lessons From The Novartis Case \(forbes.com\)](https://www.forbes.com/sites/alexandra-wrage/2020/05/29/global-pharmaceutical-corruption-lessons-from-the-novartis-case/), ανακτήθηκε την 29/05/2024.

προϊόντων για πολλές άλλες χώρες. Μία μικρή ανατίμηση ενός προϊόντος στην ελληνική αγορά σηματοδοτούσε την τρελή άνοδο των τιμών σε παγκόσμιο επίπεδο. Εκτιμάται ότι μία ανατίμηση μόλις 10 cents στη χώρα μας, αυτομάτως μεταφραζόταν σε κέρδη έως 25 εκατομμυρίων ευρώ για τη Novartis.¹⁵⁵

1.2 Οι δικαστικές έρευνες

Οι έρευνες για την πολυτάραχη υπόθεση ξεκίνησαν από το Υπουργείο Δικαιοσύνης και την Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς των ΗΠΑ, κατόπιν σχετικών καταγγελιών για αθέμιτες μεθοδεύσεις και πιο συγκεκριμένα για τον χρηματισμό μέρους του πολιτικού και ιατρικού χώρου. Η Επιτροπή αυτή είναι το αρμόδιο όργανο που επιλαμβάνεται των περιπτώσεων παραβίασης ομοσπονδιακών νόμων, εν προκειμένω του νόμου για τις Πρακτικές Διαφθοράς στο Εξωτερικό, γνωστού ως FCPA (Foreign Corrupt Practices Act).¹⁵⁶ Να σημειωθεί ότι το έτος 2020 η θυγατρική της ελβετικής Novartis στην Ελλάδα «Novartis Hellas», δέχθηκε στο πλαίσιο εξωδικαστικού συμβιβασμού να καταβάλει το ποσό των 225 εκατομμυρίων δολαρίων, αποδεχόμενη έτσι την ευθύνη για την αθέμιτη παροχή δώρων και λοιπών προνομίων προς κρατικά νοσοκομεία και ιδιωτικά νοσηλευτικά ιδρύματα για το χρονικό διάστημα 2012-2016, με κύριο μέλημα την άνοδο των πωλήσεών της.¹⁵⁷

Πέραν τούτου, η ελβετική φαρμακευτική «Novartis AG», κατόπιν εντοπισμού παρόμοιων περιπτώσεων παράνομης δραστηριότητας και διαφθοράς σε πολλές άλλες χώρες, μεταξύ των οποίων και οι ΗΠΑ και η Ελλάδα, εισήλθε σε μια σειρά διακανονισμών. Η πρακτική της εταιρείας είχε και εν προκειμένω ως στόχο να αποκτήσει συγκριτικό πλεονέκτημα στην φαρμακευτική αγορά, γεγονός που καθίστατο εφικτό μόνο με εκτεταμένες συνταγογραφήσεις των προϊόντων της. Προκειμένου να πείσει τους επαγγελματίες υγείας να προωθούν τα δικά της

¹⁵⁵ Κώστας Πουλακίδας, HuffPost Greece, «Όσα γνωρίζουμε για το σκάνδαλο Novartis. Οι μάρτυρες-κλειδιά, οι πρωθυπουργοί, οι υπουργοί και η δικογραφία που σήμερα πάει στη Βουλή». Διαθέσιμο στο: [«Όσα γνωρίζουμε για το σκάνδαλο Novartis. Οι μάρτυρες-κλειδιά, οι πρωθυπουργοί, οι υπουργοί και η δικογραφία που σήμερα πάει στη Βουλή | HuffPost Greece ΠΟΛΙΤΙΚΗ \(huffingtonpost.gr\)», 2018.](#)

¹⁵⁶ Ελευθερία Κόλλια, Το Βήμα, «Στις ΗΠΑ για το σκάνδαλο της Novartis η εισαγγελέας διαφθοράς», 2017, διαθέσιμο στο: [Στις ΗΠΑ για το σκάνδαλο της Novartis η εισαγγελέας διαφθοράς - ΤΟ ΒΗΜΑ \(tovima.gr\)](https://www.tovima.gr/2017/05/29/usa-novartis-epi-epitropi-diaphthoras/), ανακτήθηκε την 31/05/2024.

¹⁵⁷Jonathan Stempel, Staff, Reuters, “Novartis, former unit to pay \$346 million to resolve U.S. bribery charges”, 2020, διαθέσιμο στο: <https://www.reuters.com/article/us-novartis-corruption-settlements-idUSKBN23W2X6>, ανακτήθηκε την 29/05/2024.

προϊόντα, υποσχόταν την παροχή οικονομικών ανταλλαγμάτων και εν γένει υλικών κινήτρων, γεγονός που προσδίδει ανήθικο και παράνομο περιεχόμενο στην όλη διαδικασία.¹⁵⁸

Περαιτέρω, η “Novartis Pharmaceutical Corporation”, με έδρα το Ανατολικό Ανόβερο στο New Jersey, συμφώνησε να καταβάλει πάνω από **642 εκατομμύρια δολάρια** σε διακανονισμούς για παράβαση του νόμου *False Claim Act* (περί ψευδών αξιώσεων). Σε συγκεκριμένη, μάλιστα, εκκρεμή υπόθεση στη Νότια Περιφέρεια της Νέας Υόρκης, οι Η.Π.Α ισχυρίστηκαν ότι η φαρμακοβιομηχανία διοργάνωσε και φιλοξένησε δεκάδες χιλιάδες συνέδρια και λοιπές εκδηλώσεις, με πρόσχημα τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα των προγραμμάτων, στην πραγματικότητα ωστόσο, η όλη διαδικασία υπέκρυπτε αθέμιτα ωφελήματα στους συμμετέχοντες στο πρόγραμμα ιατρούς. Συγκεκριμένα, η εταιρεία με το αφήγημα της τιμητικής διάκρισης, προέβαινε στην καταβολή χρηματικού ποσού σε γιατρούς δήθεν ως αμοιβή για σχετικές διαλέξεις τους αναφορικά με τα σκευάσματά της, όμως αρκετά από τα προγράμματα ήταν στην πραγματικότητα κοινωνικές εκδηλώσεις σε πολυτελή εστιατόρια, με μικρή ή και καθόλου αναφορά στο θέμα του προαναγγελθέντος προγράμματος ομιλίας. Να τονιστεί ότι πολλά από τα συνέδρια αυτά δεν διενεργήθηκαν καν, ωστόσο ο ομιλητής έλαβε την αμοιβή του, η οποία όμως στην πραγματικότητα αποτελούσε μέρος της συμφωνίας για συνταγογράφηση φαρμάκων Novartis.¹⁵⁹

Ταυτόχρονα με τις δικαστικές έρευνες στις ΗΠΑ, κατά τα επόμενα έτη ξεκίνησε και η διερεύνηση της υπόθεσης στο πλαίσιο της ελληνικής δικαιοσύνης. Σύμφωνα με το πόρισμα των Ειδικών Κοινοβουλευτικών Επιτροπών και περί τα τέλη του έτους 2016 ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης ανέθεσε στην Εισαγγελέα Εγκλημάτων Διαφθοράς τη διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης, με αφορμή τις αναφορές δημοσιευμάτων, σύμφωνα με τα οποία δύο πρώην υπάλληλοι της Novartis φέρονταν να καταγγέλλουν στην Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς και στο Υπουργείο Δικαιοσύνης των ΗΠΑ, ότι η εταιρεία προωθούσε στη χώρα μας τα

¹⁵⁸ Alexandra Wrangle, ο.π.

¹⁵⁹ The United States Department of Justice. Office of Public Affairs, «Novartis Pays Over \$642 Million to Settle Allegations of Improper Payments to Patients and Physicians», 2020, διαθέσιμο στο: [Novartis Pays Over \\$642 Million to Settle Allegations of Improper Payments to Patients and Physicians | OPA | Department of Justice](#), ανακτήθηκε την 29/05/2024.

προϊόντα της με αθέμιτα και παράνομα μέσα, προκειμένου να αυξήσει τα κέρδη της. Από τις πληροφορίες των αμερικανικών αρχών και από τη διενεργηθείσα εγχώρια έρευνα, στις αρχές Φεβρουαρίου του 2018 σχηματίστηκε η πρώτη δικογραφία σε εφαρμογή του άρθ. 86 του Συντάγματος και διαβιβάστηκε στη Βουλή. Βασίστηκε σε καταθέσεις τριών προστατευόμενων μαρτύρων και αφορούσε συγκεκριμένα πολιτικά πρόσωπα της περιόδου 2006-2015, με αναφερόμενες πράξεις τη δωροληψία και την απιστία σχετικά με την υπηρεσία.¹⁶⁰

Αργότερα τον Φεβρουάριο του έτους 2018 και με απόφαση της Βουλής συστάθηκε Ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή για τη διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης, η τελευταία τον Απρίλιο του ίδιου έτους πρότεινε στην Ολομέλεια της Βουλής να μην ασκηθεί ποινική δίωξη αναφορικά με τις πράξεις της δωροληψίας πολιτικών προσώπων κατ' άρθρον 159 παρ. 1 ΠΚ, της κοινής δωροληψίας κατ' άρθρον 235 παρ. 1, 2 του ΠΚ και νομιμοποίησης εσόδων από παράνομη δραστηριότητα (παρ. 2 εδάφια α, γ, και δ του άρθρου 2 του ν. 3691/2008), λόγω αναρμοδιότητας της Βουλής, αλλά να αποσταλεί η δικογραφία με το πόρισμα της Επιτροπής στην Εισαγγελία Εγκλημάτων Διαφθοράς. Καθόσον σύμφωνα με τον Ν. 3126/2003 περί «Ποινικής Ευθύνης Υπουργών», τα προβλεπόμενα αδικήματα πρέπει να τελούνται κατά τη διάρκεια θητείας των πολιτικών προσώπων και κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Επομένως, οι συγκεκριμένες φερόμενες πράξεις δεν εμπίπτουν στην αρμοδιότητα της Βουλής, δοθέντος ότι υπάγονται στις κοινές διατάξεις των άρθρων 235 και 236 ΠΚ.¹⁶¹

Στις αρχές του 2020 η δικογραφία τέθηκε στο αρχείο για τους περισσότερους εμπλεκόμενους, δεδομένου ότι δεν προέκυψε η ενοχή τους για κανένα από τα αναφερόμενα αδικήματα, παρέμεινε ωστόσο ανοιχτή (στο χρονικό εκείνο σημείο) η υπόθεση για τους λοιπούς.

¹⁶⁰ Βικιπαίδεια. «Υπόθεση Novartis στην Ελλάδα». Διαθέσιμο στο: Βικιπαίδεια. «Υπόθεση Novartis στην Ελλάδα», διαθέσιμο στο: [Υπόθεση Novartis στην Ελλάδα - Βικιπαίδεια \(wikipedia.org\)](https://el.wikipedia.org/wiki/Υπόθεση_Novartis_στην_Ελλάδα), ανακτήθηκε την 29/05/2024.

¹⁶¹ Ευάγγελος Ζαφειριάδης, «Το σκάνδαλο Novartis. Πώς εξελίχθηκε αυτή η ιστορία στην Ελλάδα», διαθέσιμο στο: [Το σκάνδαλο Novartis | HuffPost Greece ΠΟΛΙΤΙΚΗ \(huffingtonpost.gr\)](https://www.huffpostgreece.gr/2024/06/04/to-skandalo-novartis/), 2024, ανακτήθηκε την 04/06/2024.

Εν τέλει το έτος 2020 η «Novartis Hellas» συμβιβάστηκε εξωδικαστικά με το αμερικανικό δημόσιο και παράλληλα ομολόγησε την κατά σύστημα εμπλοκή της σε πρακτικές χρηματισμού και διαφθοράς ιατρών του ελληνικού δημοσίου. Περαιτέρω παραδέχθηκε την άσκηση επιρροής σε πολιτικές αποφάσεις του κρατικού μηχανισμού, προκειμένου να αποκτήσει και διατηρήσει επιχειρηματικό όφελος.

Παράλληλα υπήρξαν σαφείς αναφορές για πιέσεις εισαγγελικών λειτουργιών και προσπάθεια παρέμβασης στη Δικαιοσύνη. Η τότε Εισαγγελέας Διαφθοράς οδηγήθηκε στη Δικαιοσύνη, για το αδίκημα της κατάχρησης εξουσίας, ενώ όσον αφορά στο σκέλος της υπόθεσης Novartis, για το οποίο είχε αρχικά κατηγορηθεί, το δικαστικό συμβούλιο εξέδωσε το έτος 2022 αμετάκλητο απαλλακτικό βούλευμα.¹⁶² Στη συνέχεια το έτος 2023 αθώωθηκε πανηγυρικά και για το άλλο αδίκημα, μάλιστα ένας εκ των δικηγόρων της έκανε λόγο για μια «αθώωση-ράπισμα στους “ανέγγιχτους”, δηλαδή τους ισχυρούς της οικονομίας και πολιτικής».¹⁶³

Τελικά, κατόπιν πολυετούς έρευνας της ελληνικής δικαιοσύνης και αξιολόγησης του εισφερόμενου αποδεικτικού υλικού κρίθηκε ότι δεν προέκυψε ποινική ευθύνη ούτε για στελέχη της μητρικής εταιρείας, ούτε και για τα μη πολιτικά πρόσωπα στην Ελλάδα που ελέγχθηκαν ποινικά για δωροδοκίες προς πολιτικά πρόσωπα, ως εκ τούτου η βασική υπόθεση για το αποκαλούμενο «σκάνδαλο Novartis» έκλεισε με το υπ’αριθμ. 764/2023 βούλευμα του δικαστικού συμβουλίου. Ειδικότερα, δυνάμει του εν λόγω βουλεύματος απαλλάχθηκαν των κατηγοριών συγκεκριμένα ελεγχόμενα πρόσωπα καθόσον δεν προέκυψαν στοιχεία για τις πράξεις που τους αποδίδονταν, ήτοι της τέλεσης του αδικήματος της δωροδοκίας από κοινού κατ’ εξακολούθηση και της άμεσης συνέργειας στο συγκεκριμένο αδίκημα σε ό,τι αφορά στο χρηματισμό πολιτικών προσώπων, για τα οποία η υπόθεση είχε κλείσει δικαστικά. Περαιτέρω με το ίδιο βούλευμα απαλλάχθηκαν για το αδίκημα της δωροδοκίας από κοινού και κατ’ εξακολούθηση προς μη πολιτικά πρόσωπα, λόγω παραγραφής, δοθέντος ότι κατόπιν των τροποποιήσεων του

¹⁶² iefimerida.gr, «Η Απολογία της Ελένης Τουλουπάκη: Δέχομαι ανελέητο πόλεμο», διαθέσιμο στο: [H απολογία της Ελένης Τουλουπάκη: «Δέχομαι ανελέητο πόλεμο» - iefimerida.gr](https://iefimerida.gr), 2023, ανακτήθηκε την 05/06/2024.

¹⁶³ Ιωάννα Μάνδρου, Η Καθημερινή, «Τουλουπάκη για την αθώωσή της: «Σήμερα είναι μια μέρα δικαίωσης»», διαθέσιμο στο: [Τουλουπάκη για την αθώωσή της: «Σήμερα είναι μια μέρα δικαίωσης» | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](https://kathimerini.gr), 2023, ανακτήθηκε την 01/06/2024.

Ποινικού Κώδικα το έτος 2019, το αδίκημα της δωροδοκίας υπαλλήλου μετετράπη σε πλημμέλημα.¹⁶⁴

Ωστόσο, αναφορικά με το σκέλος σχετικά με τους φερόμενους δωροδοκηθέντες ιατρούς, προκειμένου να προωθούν τα σκευάσματα της εταιρείας, ο οικονομικός εισαγγελέας που έχει αναλάβει την έρευνα της υπόθεσης, με σχετική παραγγελία προς την Εισαγγελία Πρωτοδικών, ζήτησε της άσκηση της ποινικής δίωξης σε βαθμό κακουργήματος για το αδίκημα της παθητικής δωροδοκίας και της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομη δραστηριότητα. Παράλληλα ελέγχονται από την Οικονομική Εισαγγελία και άλλοι ιατροί που φαίνεται να εμπλέκονται.¹⁶⁵

1.3 Η ιδιαιτερότητα της υπόθεσης – Κριτική αποτίμηση

1.3.1 Ο παγκοσμιοποιημένος χαρακτήρας της

Η συγκεκριμένη υπόθεση, εκτός από τον φύσει παγκοσμιοποιημένο χαρακτήρα της, έλαβε αναμφίβολα διεθνείς διαστάσεις και για έναν πρόσθετο λόγο και όχι με θετικό πρόσημο. Στο πλαίσιο της υπόθεσης μελέτης και με σημείο αναφοράς την ελληνική οικονομική (φαρμακευτική) αγορά, ξεκίνησε ένα *οικονομικό γαϊτανάκι* με διεθνή αντίκτυπο, γεγονός το οποίο αποτελεί την ειδοποιό διαφορά σε σχέση με άλλες μεγάλες υποθέσεις που προκάλεσαν το δημόσιο ενδιαφέρον. Η Ελλάδα ήταν η μία από τις τρεις χώρες αναφοράς, οι οποίες επηρέαζαν το μέσο όρο των δεικτών τιμολόγησης σε παγκόσμια κλίμακα. Με αφετηρία την εγχώρια (ελληνική) υπερτιμολόγηση των προϊόντων της Novartis, χωρίς ωστόσο ο στόχος να είναι η συγκεκριμένη αγορά, η κερδοφορία ακροβολιζόταν ανά την υφήλιο και μεταφραζόταν σε κέρδη εκατομμυρίων, με τον αντίστοιχο καταποντισμό των ανταγωνιστών.

¹⁶⁴ ΤΑ ΝΕΑ, «Κλείνει το σκάνδαλο της Novartis και για τα μη πολιτικά πρόσωπα – Τι έδειξε η έρευνα», διαθέσιμο στο: [Κλείνει το σκάνδαλο της Novartis και για τα μη πολιτικά πρόσωπα - Τι έδειξε η έρευνα - ΤΑ ΝΕΑ \(tanea.gr\)](https://www.tanea.gr/2023/05/29/nea-kleini-to-skandalo-tis-novartis-kai-gia-ta-mh-politika-proswpa-ti-edixe-i-ereyna-ta-nea-tanea-gr/), 29/05/2023, ανακτήθηκε την 29/05/2024.

¹⁶⁵ Η Καθημερινή, «Υπόθεση Novartis: Απαλλάσσονται πρώην στελέχη της εταιρείας από τις κατηγορίες για δωροδοκίες πολιτικών», διαθέσιμο στο: [Υπόθεση Novartis: Απαλλάσσονται πρώην στελέχη της εταιρείας από τις κατηγορίες για δωροδοκίες πολιτικών | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](https://www.kathimerini.gr/2024/06/01/ypothese-novartis-apallassontai-prwvhn-stelxh-tis-etairias-apo-tis-katigories-gia-dwrodoxies-politikon-h-kathimerini-gr/), ανακτήθηκε την 01/06/2024.

Η Novartis καταδικάστηκε σε αρκετές χώρες, ήδη από το έτος 2003, για παράνομους τακτικισμούς, όπως δωροδοκία γιατρών και κρατικών υπαλλήλων καταβάλλοντας τελικά υψηλά πρόστιμα. Ωστόσο, σε καμία άλλη χώρα, εκτός από Ελλάδα, δεν κατηγορήθηκαν πολιτικά πρόσωπα. Στις ΗΠΑ οι έρευνες ξεκίνησαν το 2005 και αφορούσαν στην αποκλειστική προώθηση των φαρμάκων της εταιρείας από δίκτυο γιατρών, με αντάλλαγμα παροχές που φωτογραφίζονται σε γεύματα, ταξίδια και πολυτελή δώρα. Η υπόθεση στην Αμερική έκλεισε πέντε χρόνια αργότερα με την καταβολή αποζημίωσης ύψους 422,5 εκατομμυρίων δολαρίων από την εταιρία προς το αμερικανικό δημόσιο, ενώ το 2015 επιβλήθηκε από τις αμερικανικές αρχές νέο πρόστιμο ύψους 390 εκατομμυρίων δολαρίων.¹⁶⁶

1.3.2 Οι ποικίλες μεθοδεύσεις

Περαιτέρω, εντυπωσιάζει η ποικιλία των μεθοδεύσεων της εταιρείας, προκειμένου να παρακαμφθεί η οικεία νομοθεσία, περί χρηματισμού και διαφθοράς και παράλληλα να δώσει το απαραίτητο κίνητρο προς κάθε ενδιαφερόμενο, ώστε να επιτευχθεί ο στόχος. Οι σημαντικότερες πρακτικές, οι σχετικές με την Ελλάδα τουλάχιστον, αφορούσαν σε χορηγίες συνεδρίων και κλινικές μελέτες. Ειδικότερα, η θυγατρική της Novartis στην Ελλάδα κάλυπτε το κόστος συμμετοχής των ιατρών που προσέλκυε σε διεθνή συνέδρια, υπό την προϋπόθεση ότι η χορηγία της αυτή ήταν άμεσα εξαρτημένη από τον αντίστοιχο όγκο συνταγογραφήσεων στον οποίο θα προέβαινε ο κάθε επαγγελματίας υγείας. Επιπλέον, η ελληνική θυγατρική προσλάμβανε υγειονομικό προσωπικό με πρόσχημα συγκεκριμένες έρευνες μάρκετινγκ, προκειμένου ωστόσο να συλλέξει πληροφοριακό υλικό αναφορικά με ασθενείς συγκεκριμένων παθήσεων, την χαρακτήριζε μάλιστα ως επιδημιολογική μελέτη. Οι γιατροί, με τη σειρά τους, υπέβαλλαν ελλιπή ή εσφαλμένα έντυπα, δοθέντος ότι στην ουσία επρόκειτο για μία εικονική μελέτη, χωρίς πραγματική έρευνα. Έτσι στο μόνο που απέβλεπαν ήταν η αθέμιτη ανταμοιβή.¹⁶⁷

¹⁶⁶ IEFIMERIDA, «Μόνο στην Ελλάδα κατηγορούνται πολιτικοί για την υπόθεση Novartis, 2018», διαθέσιμο στο: [Μόνο στην Ελλάδα κατηγορούνται πολιτικοί για την υπόθεση Novartis - iefimerida.gr](https://www.iefimerida.gr/2018/05/29/mono-stin-ellada-katagorountai-politikoι-gia-tin-upothese-novartis/), ανακτήθηκε την 29/05/2024.

¹⁶⁷ Alexandra Wrangle, ο.π.

Παρά το καλά οργανωμένο σχέδιο η κατάσταση βγήκε εκτός ελέγχου και δύο παράγοντες οδήγησαν σε αυτό, πρώτον οι έντονες και διάχυτες πιέσεις προς τα στελέχη της εταιρείας για μεγιστοποίηση των πωλήσεων και συνακόλουθα του κέρδους, οι οποίες όπως ήταν αναμενόμενο βάρυναν εν τέλει τους επαγγελματίες υγείας και μάλιστα πολύ επιθετικά και δεύτερον η παντελής έλλειψη ενός αξιόπιστου μηχανισμού ελέγχου και συμμόρφωσης, καθώς και η ελλειμματική πολιτική του ρυθμιστικού πλαισίου.¹⁶⁸

Περαιτέρω, αυτό που αναδεικνύεται εν προκειμένω και είναι αξονικής σημασίας είναι το γεγονός ότι δεν επρόκειτο για παροχές με ευθεία αθέμιτη συμπεριφορά, δηλαδή φανερή δωροδοκία που πληροί την αντικειμενική υπόσταση του οικείου εγκλήματος, τυποποιούμενη στον νόμο ως τέτοιο, αλλά μια κεκαλυμμένη πρακτική, μια με άλλα λόγια νομιμοφανή διαδικασία, ώστε να παρακαμφθεί και να καταστρατηγηθεί το νομοθετικό πλαίσιο. Παράλληλα οι μεθοδεύσεις αυτές προσδίδουν έναν εξελιγμένο χαρακτήρα στο εγκληματικό φαινόμενο, αποκαλύπτοντάς μας τα ευφυσολογήματα του σύγχρονου τομέα παραγωγής και οικονομίας μπροστά στο δέλεαρ του κέρδους, εκφράζοντας έτσι με κάθε δυνατό τρόπο την υλιστική του νοοτροπία.

1.3.3 Η κοινωνική βλάβη

Για περισσότερο από δέκα έτη η Novartis δαπανούσε εκατοντάδες εκατομμύρια δολάρια στη διοργάνωση των διαλέξεων που αναφέρθηκαν ανωτέρω, στις αμοιβές των ομιλητών, στα πολυτελή δείπνα και στα λοιπά προνόμια, τα οποία στην πραγματικότητα υπέκρυπταν περιπτώσεις δωροδοκίας, προκειμένου να πείσει τους γιατρούς σε όλη τη χώρα να συνταγογραφούν τα φάρμακα της εταιρείας. Όμως αυτού του είδους οι μεθοδεύσεις είχαν ως κύρια συνέπεια η εταιρεία τελικά να παρεμβαίνει και μάλιστα συστηματικά στο καθήκον των γιατρών να επιλέγουν την καταλληλότερη θεραπεία για τους ασθενείς τους, δευτερευόντως να αυξηθεί το κόστος φαρμακευτικής περίθαλψης για όλο τον πληθυσμό.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Στο ίδιο

¹⁶⁹ The United States Department of Justice. Office of Public Affairs, ο.π.

Πράγματι, το ύψος των φαρμακευτικών δαπανών φαίνεται να συνέβαλε καθοριστικά στην οικονομική ύφεση της χώρας στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης, πλήττοντας περεταίρω την εθνική οικονομία μέσω των οφειλών του δημοσίου, με συνέπεια την εκτεταμένη κοινωνική βλάβη και την προσβολή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η προσβολή αυτή έγκειται στο γεγονός της μη ελεύθερης πρόσβασης στην υγεία, αν όχι στον αποκλεισμό της μέσω της οικονομικής επιβάρυνσης που συνεπάγεται η ιδιωτική φαρμακευτική δαπάνη.¹⁷⁰ Σε αυτό το πλαίσιο η υγεία από δικαίωμα και αγαθό καταπίπτει σε προϊόν διαπραγμάτευσης και είδος πολυτελείας, με ό,τι συνεπάγεται αυτό στο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα στην υγεία, το οποίο προφανώς κάμπτεται. Παράλληλα και υπό το πρίσμα της υγειονομικής κρίσης COVID-19, διάχυτη είναι η πεποίθηση ότι οι φαρμακευτικές εταιρείες αντί να συμβάλλουν στη διατήρηση της ακεραιότητας των παγκόσμιων συστημάτων και ιδρυμάτων υγειονομικής περίθαλψης, τελικά τα αντιμάχονται.¹⁷¹ Μια τέτοια πεποίθηση όμως ενισχύει τη δυσπιστία στο σύνολο της δράσης του κρατικού μηχανισμού.

1.3.4 Η συμβιωτική σχέση οικονομίας και πολιτικής και η «αποποινικοποίηση»

Προς επίτευξη των στόχων της ήταν αναγκαίο να συνδράμουν εκπρόσωποι του πολιτικού χώρου. Να σημειωθεί εν προκειμένω ότι μόνο στην Ελλάδα συνδέθηκε η υπόθεση με πολιτικά πρόσωπα. Δεν επρόκειτο τελικά, καθ' ομολογίαν της εταιρείας, για ένα αμιγώς ιατρικό σκάνδαλο, στην πραγματικότητα ενέπλεκε και πολιτικούς - κρατικούς αξιωματούχους.

Πράγματι, το κείμενο του εξωδικαστικού συμβιβασμού δεν επεκτείνεται στις πολιτικές διαστάσεις του σκανδάλου, καθόσον οι σχετικές αναφορές είναι ελλιπείς και ανεπαρκείς. Ωστόσο, αν προσεγγίσει κανείς το κείμενο της πράξης αρχειοθέτησης της δικογραφίας φαινομενολογικά, ήτοι με βάση τα περιγραφόμενα περιστατικά και τις αναφορές γεγονότων και όχι ακραιφνώς ποινικά, είναι πρόδηλη η στενή οριζόντια σχέση μεταξύ φαρμακοβιομηχανίας και πολιτικής, η οποία

¹⁷⁰ Penny Green, Tony Ward, ο.π. p. 18.

¹⁷¹ The United States Department of Justice. Office of Public Affairs, ο.π.

αναπτύσσεται σε ένα περιβάλλον πρόθυμο και ικανό να καλλιεργήσει την εδραίωση και αναπαραγωγή της σχέσης αυτής στο μέλλον, με αόριστο μάλιστα χρονικό ορίζοντα. Ενώ όμως δεν υφίσταται εκ προοιμίου τουλάχιστον κάτι απαραίτητα ανάρμοστο στη σχέση αυτή, δεν φαίνεται να λειτουργούν οι απαραίτητοι μηχανισμοί λογοδοσίας και διαφάνειας, ώστε να παραμένει μία σύννομα λειτουργούσα σχέση. Πολύ περισσότερο η δυναμική που αναπτύσσεται στο εσωτερικό ενός κράτους με χρόνιες και παγιωμένες σχέσεις πελατείας και πατρωνίας, δεν μπορεί παρά να είναι σύμφυτη με διαδικασίες διαφθοράς, αναδεικνύοντας σε όλο της το εύρος τελικά μια σχέση διαπλοκής οικονομίας και πολιτικής, προκειμένου να δημιουργηθεί το απαραίτητο εκείνο αρραγές οργανωσιακό πλαίσιο που αναμένεται να εξυπηρετήσει τα εκατέρωθεν συμφέροντα.¹⁷²

Ίσως τελικά να μην έχει καν σημασία αν οι αιτιάσεις ήταν άδικες ή όχι, αν έπρεπε όντως να αποδοθούν ευθύνες σε πολιτικά ή μη πρόσωπα ή όχι, αν υπήρξε χειραγώγηση της δικαιοσύνης και παρέμβαση στο έργο της ή όχι. Αυτό που έχει πραγματικά σημασία είναι ότι αυτού του είδους οι συμβιωτικές σχέσεις, άλλοτε σε καθεστώς αλληλοσυμπλήρωσης και συγκάλυψης, άλλοτε υπό το πρίσμα αλληλοαναίρεσης και σύγκρουσης, απασχολούν έντονα τον δημόσιο βίο και αν μη τι άλλο κλονίζουν την εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς και στο κράτος.

¹⁷² Χαρίδημος Τσούκας, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, «Τελειώσαμε με το σκάνδαλο Novartis»; Διαθέσιμο στο: [Τελειώσαμε με το σκάνδαλο Novartis; | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](https://www.kathimerini.gr/1577117/teleiwsame-me-to-skandalo-novartis/), 2022, ανακτήθηκε την 29/05/2024.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα τελευταία χρόνια καταγράφεται μια διαδικασία οικονομικής παγκοσμιοποίησης, στο πλαίσιο της οποίας οι εθνικές οικονομίες όλο και περισσότερο εντάσσονται και αναδιαρθρώνονται στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα ως αποτέλεσμα των διεθνών συναλλαγών, αλλά και των εκάστοτε πιέσεων. Οι πολυεθνικές εταιρείες μετατρέπονται ομοίως σε υπερεθνικές εταιρείες, χωρίς δηλαδή συγκεκριμένη εθνική ταυτότητα, διοικούνται δε από διεθνοποιημένες διοικήσεις και εξυπηρετούν τις παγκόσμιες αγορές μέσω παγκόσμιων δραστηριοτήτων.¹⁷³ Σε ένα τέτοιο απρόσωπο, επιχειρηματικό και άκρως υλιστικό καθεστώς, απότοκο του κατακερματισμού και της εξατομίκευσης της κοινωνίας, αναπόφευκτα προτεραιοποιείται η μεγιστοποίηση του κέρδους έναντι του σεβασμού των κοινών αξιών,¹⁷⁴ έτσι μοιραία χάνονται οι όποιοι συναισθηματισμοί και οι ηθικές αναστολές, ενώ οι αξίες και τα ιδανικά δίνουν τη θέση τους στον άκρατο ανταγωνισμό και στη διασπάθιση συμφερόντων.

Είναι πρόδηλο ότι στον πυρήνα μιας τέτοιας πραγματικότητας η διαδικασία που ακολουθείται είναι αναμφίβολα σκληρή και βίαιη, καταλήγοντας τελικά σε μια παράνομη δραστηριότητα. Οι προεκτάσεις όμως της τελευταίας ξεπερνούν κατά πολύ τα όρια μιας παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς και μιας στιγμιαίας ευκαιριακής εγκληματικής δράσης, πολύ περισσότερο καταγράφονται εκτεταμένες, μακρόπνοες και με έντονη δυναμική, σαφώς δηλαδή διεθνοποιημένες και μάλιστα με σοβαρές αρνητικές κοινωνικές συνέπειες. Απότοκο της εξελικτικής αυτής πορείας του εγκληματικού είδους είναι να εγκαθιδρύεται ένας γενικότερος κανόνας παράτυπης συμπεριφοράς, που αντανakλά στις σύγχρονες διαδικασίες επιχειρηματικότητας. Με τον τρόπο αυτό αναδεικνύεται, περαιτέρω, μια γενικευμένη και συστηματοποιημένη, άλλως μια *κανονικοποιημένη* διαδικασία της εγκληματικής πρακτικής. Όπως γλαφυρά υποστηρίζεται, στη σύγχρονη καπιταλιστική εποχή της προϊούσας παγκοσμιοποίησης, οι εταιρείες έχουν την εγκληματικότητα

¹⁷³ Frank Pearce, Steve Tombs, *TOXIC CAPITALISM: CORPORATE CRIME AND THE CHEMICAL INDUSTRY*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2018, p. 6.

¹⁷⁴ Vincenzo Scalia, *CRIME, NETWORKS AND POWER, Transformation of Sicilian Cosa Nostra*, University of Winchester, Winchester, UK, 2016, p. 101.

κωδικοποιημένη στο DNA τους.¹⁷⁵ Με τέτοιες προδιαγραφές οι εκπρόσωποι της οικονομικής εξουσίας αναζητούν «συμμάχους» και ακριβώς σε αυτό το σημείο τομής η οικονομία αναγκαστικά διαπλέκεται με την πολιτική, προκειμένου να καλλιεργήσει το γόνιμο εκείνο έδαφος στο οποίο θα προωθήσει τα συμφέροντά της, αλλά ταυτόχρονα θα είναι και σίγουρη ότι δε θα αντιμετωπίσει προσκόμματα ή ότι θα καταφέρει να εξουδετερώσει όποιον μηχανισμό ελέγχου βρεθεί στο δρόμο της. Τέτοια εμπόδια που το δίχως άλλο πρέπει να υπερπηδηθούν είναι αναμφίβολα οι νόμοι, κυρίως οι ποινικοί, με το αντικρουόμενο στα συμφέροντα αυτά ρυθμιστικό τους πλαίσιο. Έτσι στη διμερή αυτή σχέση που συνοψίζεται στο δίπολο *κρατικό εταιρικό έγκλημα* υπεισέρχεται και μια τρίτη παράμετρος, αυτή του ποινικού νομοθέτη και του εφαρμοστή του ποινικού δικαίου, οι οποίοι κατευθυνόμενοι από εξωθεσμικούς παράγοντες προτάσσουν συγκεκριμένα συμφέροντα εις βάρος άλλων. Ένας τέτοιος παράγων που ταυτόχρονα συνιστά τον απαραίτητο συνδετικό κρίκο στην όλη διαδικασία είναι η διαφθορά, με κύριες συνιστώσες το χρήμα και την κατάχρηση εξουσίας, οι οποίες είναι ικανές να εξασφαλίσουν τις απαραίτητες δικλείδες ασφαλείας. Αυτό συμβαίνει επειδή το χρήμα και η εξουσία αποτελούν τα βασικά κριτήρια διαχωρισμού των ατόμων σε κατηγορίες, σε πολίτες δηλαδή δύο ταχυτήτων, με διαφορετικά δικαιώματα και ελευθερίες, με διαφορετικά προνόμια και τελικά με διαφορετική αντιμετώπιση από το ίδιο το κράτος δικαίου, το οποίο, στην φιλελεύθερη εκδοχή του, αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο μιας νομίμως λειτουργούσας και ευημερούσας κοινωνίας. Αυτό επειδή είναι συνυφασμένο με εκείνο το σύστημα διακυβέρνησης, στο πλαίσιο του οποίου όλοι οι πολίτες υπόκεινται στο Σύνταγμα και στους νόμους κατά τρόπο δικαιοκρατικό, ουδέτερο και ανεξάρτητο. Η διαδικασία αυτή περιλαμβάνει βασικές αδιαπραγμάτευτες αρχές, όπως της νομιμότητας, της ισότητας απέναντι στους νόμους, της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της απροσωπώληπτης λειτουργίας της δικαιοσύνης.

Έτσι, παρά το δημοκρατικό και ουδέτερο προσανατολισμό του ποινικού νόμου και της ποινικής διαδικασίας, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την άποψη εκείνη που χαρακτηρίζει την ισονομία ως απλό φορμαλισμό, χωρίς γνήσια νομοθετική βούληση και χωρίς πραγματικό έρεισμα στο δικαϊκό σύστημα. Ακριβώς επειδή μεταξύ του ποινικού νόμου και εκείνων στους οποίους εφαρμόζεται,

¹⁷⁵ Στράτος Γεωργούλας, 2018, ο.π. σσ. 301-303.

παρεμβάλλονται όσοι καλούνται να τον εφαρμόσουν, εκείνοι μάλιστα στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων κατευθύνονται αναμφίβολα από έξω-νομικούς όρους, γεγονός που τους στερεί τα απαραίτητα εχέγγυα ευθυκρισίας.¹⁷⁶

Αναμφίβολα έχει ευρέως διαπιστωθεί η διεύρυνση του κύκλου των ρυθμιστικών παρεμβάσεων της ποινικής δικαιοσύνης και της επιλεκτικής λειτουργίας της. Οι εξωθεσμικοί παράγοντες που επενεργούν στη διαδικασία της θεσμοθέτησης, ο τρόπος δράσης της δίωξης, ο μηχανισμός εκτίμησης των αποδείξεων, καθώς και οι ιδιαίτερες συνθήκες ερμηνείας και εφαρμογής των νόμων είναι καταλυτικοί για την «παραγωγή» εγκληματιών από τη μία και την διανομή ποινικών ασυλιών από την άλλη.¹⁷⁷

Η εμπειρική αυτή παρατήρηση μεταφράζεται θεωρητικά στην αμφισβήτηση θεμελιωδών νομιμοποιητικών αρχών του ποινικού δικαίου, τόσο σε επίπεδο ίσης προστασίας διαφορετικών κοινωνικών συμφερόντων, όσο και σε επίπεδο ισότητας πολιτών απέναντι τους νόμους. Με αυτή τη συλλογιστική το ιδεολόγημα της τυπικής ισονομίας υποχωρεί τελικά μπροστά στον ρεαλισμό της ουσιαστικής ανισότητας, γεγονός που δεν εκπορεύεται μόνο από τον τρόπο λειτουργίας των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης, στο πλαίσιο μιας δευτερογενούς εγκληματοποίησης, αλλά εντοπίζεται και στον ίδιο τον πυρήνα του ποινικού δικαίου, με την έννοια του ποια τελικά αγαθά τυγχάνουν έννομης προστασίας και για ποιες συμπεριφορές λαμβάνει χώρα η νομοτυπική αποτύπωσή τους, ως εγκληματικές και κατ'επέκταση τιμωρητέες στο πλαίσιο της πρωτογενούς εγκληματοποίησης.¹⁷⁸

Αναπόδραστα, στην ανωτέρω εικόνα συμβάλλει και η γενικότερη ροπή για εξουσία και δύναμη, με τα επίσημα ποσοστά εγκληματικότητας να σχετίζονται με έναν αντίστροφο τρόπο. Όσο μεγαλύτερη δηλαδή είναι η δύναμη μιας ομάδας πίεσης, τόσο χαμηλότερα καταγράφονται τα επίσημα ποσοστά της εγκληματικότητάς της, ενώ όσο μικρότερη είναι η ισχύς αυτή, τόσο υψηλότερα είναι και τα επίσημα ποσοστά καταγραφής της. Με την παραδοχή ότι «η εξουσία έχει την τάση να διαφθείρει και η απόλυτη εξουσία να διαφθείρει απόλυτα» (J. E. Dalberg-

¹⁷⁶ Ιωάννης Σαρμάς, ο.π. «Είμαστε όλοι ίσοι ενώπιον του νόμου».

¹⁷⁷ Ηλίας Δασκαλάκης, *Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1985, 52.

¹⁷⁸ Αθανάσιος Χουλιάρης, ο.π. *Εγκληματικότητα των ισχυρών: Εγκληματολογική θεωρία και ποινική προβληματική*, σ. 67.

Acton), καταλήγουμε στο ότι η εξουσία μπορεί όντως να διαφθείρει, ωστόσο η επίσημη διαδικασία εγκληματοποίησης προϋποθέτει μια υψηλότερη και μεγαλύτερη εξουσία, εκείνη που ορίζει τη διαφθορά ως εγκληματική. Δεν έχει άλλωστε σημασία το πόσο διεφθαρμένη είναι μια συμπεριφορά, εάν δεν τυποποιείται στον ποινικό νόμο ως εγκληματική, ή ακόμη και στην περίπτωση που συμβαίνει αυτό, εάν δεν τιμωρηθεί τελικά το υποκείμενό της από την ποινική δικαιοσύνη. Η απόλυτη εξουσία έχει την τάση να διαφθείρει απόλυτα, αλλά τα άτομα με απόλυτη εξουσία δεν θα χαρακτηριστούν ποτέ ως εγκληματίες». ¹⁷⁹

Αποκαλύπτεται έτσι, πίσω από την έλλειψη απάντησης του κρατικού μηχανισμού στο εγκληματικό φαινόμενο, μια παγιωμένη τελικά «δομική αδικία», που εκπορεύεται από μια θεσμική αδυναμία και απροθυμία απόδοσης ευθυνών. Η ποινική επιλεκτικότητα αποτελεί δομολειτουργικό γνώρισμα του ποινικού μηχανισμού του σύγχρονου κράτους, δοθέντος ότι η ίδια η διαδικασία εγκληματοποίησης είναι μια διαδικασία εγγενώς μεροληπτική και αυτό επειδή οι ισχυρές κοινωνικές ομάδες είναι σε θέση να επηρεάσουν την ποινική νομοθέτηση υπέρ των συμφερόντων τους. ¹⁸⁰

Με αυτό το δεδομένο προβάλλει επιτακτική η ανάγκη ανάπτυξης νέων εννοιών, ικανών να αναδείξουν το εγκληματικό φαινόμενο και ακολούθως να προωθήσουν το δικαιολογικό τεκμηριωμένο αίτημα για εγκληματοποίηση στο σύνολο των βλαπτικών συμπεριφορών σε κοινωνικό επίπεδο. ¹⁸¹ Ακριβώς επειδή υφίσταται μία έννοια σύμφωνα με την οποία η ίση αξία της ζωής για όλους είναι (ή πρέπει να είναι) αναγνωρισμένη και είναι (ή πρέπει να είναι) ενσωματωμένη στην αρχή της ισότητας όλων απέναντι στους νόμους. ¹⁸² Και αυτό επειδή στον πυρήνα ενός κράτους δικαίου η φιλελεύθερη λειτουργία του ποινικού συστήματος οφείλει να έχει θετικό περιεχόμενο, συνεπώς επιβάλλεται να ακολουθεί τις κοινωνικές μεταβολές και να ανασυγκροτεί τα ποινικά του μέσα, δίχως ελλείψεις και συστημικές

¹⁷⁹ George Vold B., Thomas Bernard, J., ο.π. *Theoretical Criminology*, pp. 297-298.

¹⁸⁰ Ουίλιαμ Αλοσκόφης, «Ποινική επιλεκτικότητα: μία μακρο-ιστορική θεώρηση από τη Valeria Vegh Weis», *Crime Times*, τ. 03/24, διαθέσιμο στο: [Ποινική επιλεκτικότητα: μία μακρο-ιστορική θεώρηση από τη Valeria Vegh Weis – Crime Times](#), ανακτήθηκε την 29/04/2024.

¹⁸¹ Αθανάσιος Χουλιάρης, ο.π. *Εγκληματικότητα των ισχυρών: Εγκληματολογική θεωρία και ποινική προβληματική*, σ. 68.

¹⁸² John Atkinson Hobson, "THE CRISIS OF LIBERALISM: NEW ISSUES OF DEMOCRACY (1909), (μτφ. Απόστολος Πανταζής), στο: *ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ, ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ*, (Επιμ. Απόστολος Πανταζής, Νίκος Κελεμένης), Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα, 2022, σ. 223.

αστοχίες. Μόνο μία ολιστική μεταστροφή σε επίπεδο κοινωνικών αντιλήψεων, αρχών και αξιών μπορεί το φαινόμενο να αντιμετωπιστεί σε βάθος.¹⁸³

Προς αυτή την κατεύθυνση πρέπει να γίνει κατανοητό ότι τα συλλογικά αγαθά και οι ατομικές ελευθερίες απειλούνται πράγματι τόσο από το θεσμικό κράτος, όσο και από την κοινωνικοοικονομική εξουσία.¹⁸⁴ Επομένως οι πρώτες αλλαγές ουσίας που πρέπει να λάβουν χώρα είναι σε επίπεδο βάσης, ήτοι σε επίπεδο νομοθέτησης, αλλά και συνειδήσης ακεραιότητας και διαφάνειας. Δεν αρκεί η αυστηροποίηση των ποινών ή εν γένει του ποινικού ελέγχου, πρέπει να γίνουν ουσιαστικές προσπάθειες και σε επίπεδο πρόληψης, μιας πρόληψης όμως με ευρύ και καθολικό περιεχόμενο που θα στοχεύει τις δομικές αβελτηρίες. Έτσι, πρωταρχικό μέλημα είναι η ουσιαστική ενσωμάτωση της πρόληψης της διαφθοράς στον σχεδιασμό των πολιτικών προγραμμάτων, αναφορικά με τη θέσπιση ισχυρής πολιτικής και νομοθεσίας. Απαιτείται δηλαδή ο σχεδιασμός και η εφαρμογή ενός θεσμικού πλαισίου με γνήσια πολιτική βούληση και ζητούμενο την ελεύθερη πρόσβαση σε πληροφορίες δημόσιου συμφέροντος, τη δημοσιοποίηση και τη διαχείριση σύγκρουσης συμφερόντων, την παρακολούθηση των εξελίξεων και τον εντοπισμό των προκλήσεων και των προβλημάτων. Σε δεύτερο επίπεδο πρέπει να οικοδομηθεί μια εν γένει νοοτροπία ακεραιότητας, η οποία μόνο σε περιβάλλον ευρείας κοινωνικής ευαισθητοποίησης θα μπορούσε να ευδοκιμήσει. Πρέπει να γίνει πλήρως κατανοητός ο ελλοχεύων κίνδυνος αναφορικά με την προσβολή των δικαιωμάτων και των ελευθεριών και να γίνει αντιληπτή η εν γένει βλαπτικότητα που συνεπάγονται τα αδικήματα διαφθοράς.¹⁸⁵

Επιπλέον, θα πρέπει να ακολουθήσει μια στρατηγική αυστηρής οριοθέτησης των ποινικών αδικημάτων που διώκονται ως διαφθορά, ώστε να περιλαμβάνονται όλες οι όψεις της, παράλληλα δε να εναρμονιστούν οι επιβαρυντικές και οι ελαφρυντικές περιστάσεις για όλα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα, να ισχύσουν ίδιες ποινικές ασυλίες ή προνόμια σε επίπεδο έρευνας και δίωξης και ταυτόχρονα

¹⁸³ Κώστας Χατζηκώστας, ο.π. σ. 380.

¹⁸⁴ Νικόλαος Μπιτζιλέκης, «Το τιμωρητικό και το φιλελεύθερο στοιχείο στο ποινικό δίκαιο», Ποινικά Χρονικά, 2001, σ. 296.

¹⁸⁵ Ευρωπαϊκή Επιτροπή – Δελτίο Τύπου, Βρυξέλες 03/05/2023, διαθέσιμο στο: [IP_23_2516_EL.pdf \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/justice/media/press_corner/detail/2023/03/03-05-2023-justice-commission-statement-press-conference), ανακτήθηκε την 16/06/2024.

να διασφαλιστεί ότι αυτά θα αίρονται στο πλαίσιο των ερευνών για τη διαφθορά μέσω μιας αποτελεσματικής και διαφανούς διαδικασίας που θα προκαθορίζεται σαφώς στην νομοθεσία. Τέλος όλες οι ως άνω πρωτοβουλίες δεν θα πρέπει να μείνουν «κενό γράμμα», αλλά θα πρέπει να τύχουν ευσυνείδητης και ουσιαστικής εφαρμογής από το ποινικό σύστημα.¹⁸⁶

Στην περίπτωση που το ποινικό σύστημα δεν ανταποκριθεί σε αυτό το αίτημα, αφενός χάνει τα κοινωνικά του ερείσματα και αποκτά έντονα ταξικό χαρακτήρα, αφετέρου χάνει και την οποιαδήποτε νομιμοποίησή του και μετουσιώνεται σε θεσμική βία.

¹⁸⁶ Στο ίδιο

Βιβλιογραφία

Ελληνική

ΑΚΡΙΒΟΥ, ΣΟΦΙΑ, «Διαφθορά, Κακοδιοίκηση και Παράβαση της Νομιμότητας», CRIME TIMES, διαθέσιμο στο: [Διαφθορά, Κακοδιοίκηση και Παράβαση της Νομιμότητας – Crime Times](#), τ. 06/2023, ανακτήθηκε την 05/12/2023.

ΑΛΟΣΚΟΦΗΣ, ΟΥΙΛΙΑΜ «Η κοινωνική έρευνα τη εγκληματικότητα των ισχυρών», στο: Βιδάλη, Σ., Κουλούρης, Ν., Παπαχαλαράμπους, Χ. (επιμ.), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ.87-110), εκδόσεις ΕΑΠ, Αθήνα, 2019.

ΑΛΟΣΚΟΦΗΣ, ΟΥΙΛΙΑΜ, «Ποινική επιλεκτικότητα: μία μακρο-ιστορική θεώρηση από τη Valeria Vegh Weis», Crime Times, τ. 03/24, διαθέσιμο στο: [Ποινική επιλεκτικότητα: μία μακρο-ιστορική θεώρηση από τη Valeria Vegh Weis – Crime Times](#), ανακτήθηκε την 29/04/2024.

ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ, *Η αναγκαία αναθεώρηση*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2006.

ΒΑΣΙΛΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, ΒΙΚΥ, «Λευκά Κολάρα» και Οικονομικό Έγκλημα. Κοινωνική Βλάβη και Αντεγκληματική Πολιτική. Δίκαιο και Οικονομία. Αθήνα, Π.Ν. Σάκκουλας, 2014.

ΒΙΔΑΛΗ, ΣΟΦΙΑ, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική*, τόμος Β', Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007.

ΒΙΔΑΛΗ, ΣΟΦΙΑ, ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, *Αποκλίνουσα Συμπεριφορά & Ποινικό Φαινόμενο*, Νομική Βιβλιοθήκη, ΑΘΗΝΑ, 2012.

ΒΙΔΑΛΗ, ΣΟΦΙΑ, *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία. Εγκληματολογική Θεωρία και ιστορική συγκυρία, Βασικές έννοιες και θεμελιώδη προβλήματα, Εξέλιξη – Κριτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, ΑΘΗΝΑ, 2013.

ΒΙΔΑΛΗ, ΣΟΦΙΑ, *Αντεγκληματική πολιτική. Από τη μικροεγκληματικότητα στο οργανωμένο έγκλημα*, Νομική Βιβλιοθήκη, ΑΘΗΝΑ, 2014.

ΒΙΔΑΛΗ, ΣΟΦΙΑ, «Σοφία Βιδάλη: Μιλώντας για το έγκλημα, ερευνώντας το ποινικό φαινόμενο», Η Εποχή, 24/05/2016, διαθέσιμο στο: [Σοφία Βιδάλη: Μιλώντας για το έγκλημα, ερευνώντας το ποινικό φαινόμενο | Εφημερίδα η Εποχή \(erohi.gr\)](https://www.erohi.gr/2016/05/24/sofia-bidali-milontas-gia-to-egklima-ereunontas-to-poiniko-phenomeno/), ανακτήθηκε την 17/05/2024.

ΒΙΔΑΛΗ, ΣΟΦΙΑ, *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*. Νομική Βιβλιοθήκη, ΑΘΗΝΑ, 2017.

ΒΙΔΑΛΗ, ΣΟΦΙΑ, «Όψεις της ανάκρισης σε υποθέσεις εγκλημάτων των ισχυρών και οργανωμένου εγκλήματος», στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαραλάμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 307-331), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019.

ΓΑΣΠΑΡΙΝΑΤΟΥ, ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ, «Πολιτική διαφθορά και χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα» στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαραλάμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 157-183), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019.

ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ, «Η ποινική ευθύνη των Υπουργών: Θεσμική εγγύηση ή «ανευθυνότητα»; Διαθέσιμο στο: [Η ποινική ευθύνη των Υπουργών: Θεσμική εγγύηση ή ανευθυνότητα; | Georgios Georgopoulos - Academia.edu](https://www.academia.edu/47888888/Η_ποινική_ευθύνη_των_Υπουργών_Θεσμική_εγγύηση_ή_ανευθυνότητα_), ανακτήθηκε την 21/05/2024.

ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΣ, ΣΤΡΑΤΟΣ, «Κρατικό - Εταιρικό Έγκλημα: παραδείγματα στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα». Στο Β. Αρτινοπούλου, Σ. Βιδάλη, Σ. Γεωργούλας, Ο. Θεμελή, Ν. Κουλούρης, Γ. Παπανικολάου (Επιμ), *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος: 50 χρόνια Howard Becker "Whose side are we on?" Συμβολές στο 1^ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου*, (Αθήνα, 24–27 Μαΐου 2016) (σ. 295-305). Αθήνα, Ελληνική Εταιρίας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε), 2018.

ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΣ, ΣΤΡΑΤΟΣ, «Από το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου στο κρατικο-επιχειρηματικό έγκλημα» στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχααραλάμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 41-61), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019.

ΔΑΛΑΚΟΥΡΑΣ, ΘΕΟΧΑΡΗΣ, «Επεμβάσεις στον ΚΠΔ: Ο μύθος της επιτάχυνσης της απονομής της ποινικής Δικαιοσύνης», *Ποινικά Χρονικά*, 5/2016.

ΔΑΛΑΚΟΥΡΑΣ, ΘΕΟΧΑΡΗΣ, «Η ανακριτική διαδικασία στα εγκλήματα διαφθοράς. Όρια επέμβασης στα δικαιώματα του ατόμου υπό το φως της ΕΣΔΑ», *Ποινική Δικαιοσύνη*, (σε. 1105-1012) *ετ. 19^ο Αρ. Τ 203*, 12 2016.

ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, ΗΛΙΑΣ, «Η εγκληματολογική σημασία του σκοτεινού αριθμού της εγκληματικότητας», *The Greek Review of Social Research*, 25, 370–384, 1975, διαθέσιμο στο: [Η εγκληματολογική σημασία του σκοτεινού αριθμού της εγκληματικότητας|The Greek Review of Social Research \(ekt.gr\)](http://www.ekt.gr), ανακτήθηκε την 27/05/2024.

ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, ΗΛΙΑΣ, *Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1985.

ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, «Ζητήματα Εφαρμογής του Ν. 4022/2011», Τιμητικός Τόμος Χριστόφορου Αργυρόπουλου, (σελ. 1001-1020), Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016.

ΚΑΡΡΑΣ, ΑΡΓΥΡΙΟΣ, *ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ*, 3^η Έκδοση, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, ΑΘΗΝΑ – ΚΟΜΟΤΗΝΗ, 2007.

ΚΑΡΥΔΗΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ, *Όψεις Κοινωνικού Ελέγχου στην Ελλάδα. Ηθικοί Πανικοί. Ποινική Δικαιοσύνη*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2010.

ΚΑΣΑΠΟΓΛΟΥ, ANNA, «Οικονομική κρίση και κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα και εγκλήματα του «λευκού κολάρου». Οι επιδράσεις του εγκλεισμού στην κοινωνική τους ταυτότητα», Θεματική Ενότητα: Χώροι Κράτησης, Κρατούμενοι και Ανθρωπιστική Κρίση, *Crime in Crisis*, Τιμητικός Τόμος Νέστορα Κουράκη, (σελ. 2551-2586) διαθέσιμο στο: [Οικονομική κρίση και κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα και εγκλήματα του «λευκού κολάρου» Οι επιδράσεις του εγκλεισμού στην κοινωνική τους ταυτότητα - Crime in Crisis \(crime-in-crisis.com\)](http://crime-in-crisis.com), 2016, ανακτήθηκε την 30/11/2023.

ΚΑΣΑΠΟΓΛΟΥ, ANNA, «Κοινωνική ιεραρχία και φυλακή: η περίπτωση των κρατουμένων του λευκού κολάρου». Κεφάλαιο Χ. Φυλακή - Επανένταξη. Στο Β. Αρτινοπούλου, Σ. Βιδάλη, Σ. Γεωργούλας, Ο. Θεμελή, Ν. Κουλούρης, Γ. Παπανικολάου (Επιμ), *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος: 50 χρόνια Howard Becker "Whose side are we on?" Συμβολές στο 1^ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου*, (Αθήνα, 24–27 Μαΐου 2016) (σελ. 687-705). Αθήνα, Ελληνική Εταιρία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε), 2018.

ΚΟΣΜΑΤΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ & ΛΑΜΠΑΚΗΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ, «Εστίες διαφθοράς στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης» στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαλαράμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 185-209), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019.

ΚΟΥΚΙΩΤΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, «Ποινική Ευθύνη των Υπουργών και άρθρο 86: μια «αντισυνταγματική» διάταξη του Συντάγματος», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τεύχος 8-9/2010.

ΚΟΥΚΟΥΤΣΑΚΗ, ΑΦΡΟΔΙΤΗ, *Κοινωνικός έλεγχος: Κοινωνιολογικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις των τιμωρητικών συστημάτων*, διαθέσιμο στο: [Κοινωνικός έλεγχος. Κοινωνιολογικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις των τιμωρητικών συστημάτων \(πανεπιστημιακές σημειώσεις\) | Afroditi Koukoutsaki - Academia.edu](#), ανακτήθηκε την: 15/04/2024.

ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ, «Διαταξικές και ενδοταξικές διαστάσεις της κοινωνικής κατασκευής του εγκλήματος» στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαλαράμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 15-39), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019.

ΚΟΥΡΑΚΗΣ, ΝΕΣΤΩΡ, «Η διαφθορά ως πρόβλημα της ελληνικής αντεγκληματικής πολιτικής», *Ποινικός Λόγος* 1, 2002, σ. 2.

ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΦΗ, Έφη Λαμπροπούλου, *Κοινωνιολογία Ποινικού Δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999.

ΛΥΓΕΡΟΣ, ΣΤΑΥΡΟΣ, *Από την κλεπτοκρατία στη χρεοκοπία*, 2^η έκδοση., Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2011,

ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, «Ο λόγος περί διαφθοράς και η ποινική ευθύνη των υπουργών». Διαθέσιμο στο: [Ο λόγος περί διαφθοράς και η ποινική ευθύνη των υπουργών - constitutionalism.gr](https://www.constitutionalism.gr), ανακτήθηκε την: 08/04/2023.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, ΜΙΧΑΗΛ, ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ, ΑΝΤΑ, *Ποινικός Κώδικας. Ερμηνεία – Εφαρμογή*. Αθήνα, ΕΚΔΟΣΕΙΣ Π.Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, 2020

ΜΠΙΤΖΙΛΕΚΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ, «Το τιμωρητικό και το φιλελεύθερο στοιχείο στο ποινικό δίκαιο», *Ποινικά Χρονικά*, 2001.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΙΩΝΑΣ, «Δικαιοσύνη και Διαφθορά», *ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ*, διαθέσιμο στο: [Δικαιοσύνη και Διαφθορά | ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ \(dikaiosyni.com\)](https://dikaiosyni.com), 2023, ανακτήθηκε την 27/05/2024.

ΠΑΝΟΥΣΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, «Διαφθορά – Διαπλοκή και πολιτική μηχανή», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 8-9, 2006.

ΠΑΝΟΥΣΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, «Διαφθορά α λα ελληνικά»; Το ΒΗΜΑ, 04/08/2020, Διαθέσιμο στο: [Διαφθορά α λα ελληνικά; - ΤΟ ΒΗΜΑ \(tovima.gr\)](https://www.tovima.gr), ανακτήθηκε την 16/05/2024.

ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, ΧΑΡΗΣ, «Η εγκληματικότητα των ισχυρών και ο λόγος του ποινικού δικαίου», στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαλαράμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 139-153), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019.

ΡΑΪΚΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΦΘΟΡΑ. Από τη σκοπιά του Διοικητικού Δικαίου*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2006.

ΣΑΡΜΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ, «Είμαστε όλοι ίσοι ενώπιον του νόμου;», Syntagma Watch.gr, 2019, 12/04, «Είμαστε όλοι ίσοι ενώπιον του νόμου;», διαθέσιμο στο: [Είμαστε όλοι ίσοι ενώπιον του νόμου; - Syntagma Watch](https://www.syntagma-watch.gr), ανακτήθηκε την 11/3/2024.

ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ΚΑΛΛΙΟΠΗ, *ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, 2^η Ανανεωμένη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.

ΣΠΙΝΕΛΛΗΣ, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, «Η εγκληματικότητα των πολιτικών στην εξουσία (ή εγκληματικότητα του «ψηλού καπέλου»)», ΗΓ, 1/2013, Ποινικά Χρονικά, (σελ. 4-14), 2013.

ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ-ΚΑΣΤΑΝΙΔΟΥ, ΕΛΙΣΑΒΕΤ, «Τα όρια εφαρμογής των ειδικών διατάξεων για την ποινική ευθύνη των Υπουργών», (σελ. 496-501), *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.4, 2011.

ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ-ΚΑΣΤΑΝΙΔΟΥ, ΕΛΙΣΑΒΕΤ «Η δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα: Νεότερες εξελίξεις στην ΕΕ», *Ποινική Δικαιοσύνη*, (1/2012), (σελ. 38-43), 2012.

ΤΣΙΓΚΑΝΟΥ, ΙΩΑΝΝΑ, ΦΡΟΝΙΜΟΥ, ΈΜΜΥ, «Αξιολογική ουδετερότητα και μεθοδολογική αμεροληψία στην επιστημονική έρευνα: σκέψεις και προβληματισμοί», Κεφάλαιο Ι: Ι. Εγκληματολογική θεωρία, έρευνα και εξουσία, στο Β. Αρτινοπούλου, Σ. Βιδάλη, Σ. Γεωργούλας, Ο. Θεμελή, Ν. Κουλούρης, Γ. Παπανικολάου (Επιμ), *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος: 50 χρόνια Howard Becker "Whose side are we on?" Συμβολές στο 1^ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου*, (Αθήνα, 24–27 Μαΐου 2016) (σελ. 100-108). Αθήνα, Ελληνική Εταιρία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε), 2018.

ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΑΣ, ΚΩΣΤΑΣ, «Διατάξεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς στον ελληνικό δημόσιο τομέα με μέσα του ποινικού δικαίου». Στο Μ. Καϊάφα – Γκμπάντι (Επιμ.), *Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα. Αξιολόγηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου* (σελ. 583-677). Αθήνα, ΕΚΔΟΣΕΙΣ Π.Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, 2014.

ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΑΣ, ΚΩΣΤΑΣ, «Η καταπολέμηση της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα με τα μέσα του ποινικού δικαίου, με έμφαση στη δωροδοκία ως κύρια μορφή διαφθοράς στην Ελλάδα». *Ποινική Δικαιοσύνη*, 5 (197), (σελ. 374-375), 2016.

ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, «Εγκληματικότητα των ισχυρών: Εγκληματολογική θεωρία και ποινική προβληματική» στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαράλαμπους (Επιμ/τες), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σελ. 63-85), Αθήνα, Ε.Α.Π, 2019.

ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 4^η Έκδοση, ΑΘΗΝΑ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006.

ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, ΣΠΥΡΟΣ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 4^η Έκδοση, ΑΘΗΝΑ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017.

Ξενόγλωσση

BECKER, HOWARD, S., *OUTSIDERS, Studies in the Sociology of Deviance*, The free press, New York, Collier-Macmillan Limited, London, 1963.

BENSON, L., MICHAEL, FRANCIS, T., CULLEN, “THE SPECIAL SENSITIVITY OF WHITE-COLLAR OFFENDERS TO PRISON: A CRITIQUE AND RESEARCH AGENDA”, *Journal of Criminal Justice* Vol. 16, (pp. 207-215), 1988.

BEZLOV, TIHOMIR, GOYNEV, PHILIPPE, “Organised Crime, corruption and public bodies”. In Gunev, Ph., Ruggiero, V. (2012). *Corruption and organised Crime in Europe. Illegal Partnership* (pp. 32-54). London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2012.

BLACK, PAMELA, “Conflict Theories of Crime”, in *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice, Chapter: Conflict Theories of Crime*, Publisher: Wiley Blackwell, Editors: J Mitchell Miller, January 2014.

BRAITHWAITE, JOHN, “Challenging Just Deserts: Punishing White-Collar Criminals”, *Journal of Criminal law and Criminology*, (pp. 723-763), Vol. 73, Issue 2, 1982.

CHAMBLISS J. WILLIAM, SEIDMAN B. ROBERT, *Law, Order and Power*, Addison-Wesley, Reading Mass., 1971.

CHAMBLISS, WILLIAM, J., *On the Take: From pretty Crooks to Presidents*, Indiana University Press second edition, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1988.

CHAMBLISS, WILLIAM, “On the symbiosis between Criminal Law and criminal behavior”, *Criminology* 42 (p. 241-251), 2004.

COYLE, ANDREW, *Η διοίκηση των φυλακών. Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Εγχειρίδιο για το σωφρονιστικό προσωπικό (μτφρ. και γλωσσική επιμέλεια: Ν. Βαρβατάκος, επιστημονική επιμέλεια: Ν. Κουλούρης), International Centre for Prison Studies, London, 2012.

FRIEDMANN, WHITE, *Law in Changing Society*, England, 1964.

FRIEDRICHS, O. DAVID, “White-collar crime in a postmodern, globalized world”, in H. Pontell, G. Geis (ed.), *International Handbook of White-collar and Corporate Crime*, Springer, Boston, 2007.

GREEN, PENNY, WARD, TONY, “Corruption as State Crime». In P. Green, & T. Ward, (Eds), *State Crime. Governments, Violence and Corruption*, Pluto Press, Virginia, 2004.

HOBSON, ATKINSON, JOHN, “THE CRISIS OF LIBERALISM: NEW ISSUES OF DEMOCRACY (1909), (μτφ. Απόστολος Πανταζής), στο: *ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ, ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ*, (Επιμ. Απόστολος Πανταζής, Νίκος Κελεμένης), Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα, 2022.

KRAMER, RONALD, C., MICKALOWSKI, RAYMOND, J., & KAUZLARICH, DAVID,
The origins and development of the concept and theory of state-corporate crime.
Crime and Delinquency. 48 (2) (pp. 263-282). Sage Publications, 2002.

MICKALOWSKI, RAYMOND, J., KRAMER, RONALD, C., “State-corporate crime
and criminological inquiry”, in H. Pontell, G. Geis (ed.), *International Handbook of
White-collar and Corporate Crime*, Springer, (pp. 200 - 219), Boston, 2007.

MORRISON, WAYNE, *THEORETICAL CRIMINOLOGY: from modernity to post-
modernity*, Great Britain, 1995.

PEARCE, FRANK, TOMBS, STEVE, *TOXIC CAPITALISM: CORPORATE CRIME
AND THE CHEMICAL INDUSTRY*, Routledge, Taylor and Francis Group, London
and New York, 2018.

QUINNEY, RICHARD, *The Social Reality of Crime*, Little, Brown, Boston, 1970.

REIMAN, JEFFREY, *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison, Ideology, Class
and Criminal Justice*, 7th ed., Pearson, Boston, 2004 (1979).

RUGGIERO, VINCENZO, *Dirty Money, On Financial Delinquency*, Oxford
University Press: Oxford, 2017.

SCALIA, VINCENZO, *CRIME, NETWORKS AND POWER, Transformation of
Sicilian Cosa Nostra*, University of Winchester, Winchester, UK, 2016.

SUTHERLAND, EDWIN, "Is "White collar Crime" Crime? American Sociological
Review". Annual Meeting Papers, 10(2), 1945.

TAYLOR, CLAIRE, «Bribery in Athenian Politics Part II: Ancient Reaction and Perceptions» *Greece & Rome* 48(2), 2001b.

VOLD, GEORGE B., BERNARD, THOMAS, J., *Theoretical Criminology*. Third Edition, New York Oxford: Oxford University Press, 1986.

Διαδίκτυο, Τύπος και Εκθέσεις

Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Κύρωση του Ποινικού Κώδικα» του Ν. 4619/2019.

Αιτιολογική Έκθεση. Στο σχέδιο νόμου «Εκδίκαση πράξεων διαφθοράς Πολιτικών και Κρατικών Αξιωματούχων, υποθέσεων μεγάλου κοινωνικού ενδιαφέροντος και μείζονος Δημοσίου Συμφέροντος» του ν. 4022/2011.

Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Νόμος περί Ναρκωτικών και άλλες διατάξεις», του Ν. 4139/2013.

Βικιπαίδεια. «Υπόθεση Novartis στην Ελλάδα», διαθέσιμο στο: [Υπόθεση Novartis στην Ελλάδα - Βικιπαίδεια \(wikipedia.org\)](https://el.wikipedia.org/wiki/Υπόθεση_Novartis_στην_Ελλάδα), ανακτήθηκε την 29/05/2024.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή – Δελτίο Τύπου, Βρυξέλλες, 03/05/2023, διαθέσιμο στο: [IP_23_2516_EL.pdf \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/press_room/media_library/media_library.asp?lang=en&id=IP_23_2516_EL.pdf), ανακτήθηκε την 16/06/2024.

ΖΑΦΕΙΡΙΑΔΗΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, «Το σκάνδαλο Novartis. Πώς εξελίχθηκε αυτή η ιστορία στην Ελλάδα», διαθέσιμο στο: [Το σκάνδαλο Novartis | HuffPost Greece ΠΟΛΙΤΙΚΗ \(huffingtonpost.gr\)](https://www.huffpostgreece.gr/2024/06/04/to-skandalo-novartis-huffpostgreece-pολιτικη-huffingtonpost-gr/), 2024, ανακτήθηκε την 04/06/2024.

Η Καθημερινή, «Υπόθεση Novartis: Απαλλάσσονται πρώην στελέχη της εταιρείας από τις κατηγορίες για δωροδοκίες πολιτικών», διαθέσιμο στο: [Υπόθεση Novartis: Απαλλάσσονται πρώην στελέχη της εταιρείας από τις κατηγορίες για δωροδοκίες πολιτικών | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](https://www.kathimerini.gr/2024/06/01/yποθεση-novartis-απαλλάσσονται-πρώην-στελέχη-της-εταιρείας-από-τις-κατηγορίες-για-δωροδοκίες-πολιτικών-|-Η-ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ-kathimerini-gr/), ανακτήθηκε την 01/06/2024

ΚΟΛΛΙΑ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, Το Βήμα, «Στις ΗΠΑ για το σκάνδαλο της Novartis η εισαγγελέας διαφθοράς», 2017, διαθέσιμο στο: [Στις ΗΠΑ για το σκάνδαλο της Novartis η εισαγγελέας διαφθοράς - ΤΟ ΒΗΜΑ \(tonima.gr\)](https://www.tovima.gr/2017/05/31/stis-hpa-gia-to-skandalo-tis-novartis-h-eisaggelias-diafthoras-to-bhma-tonima-gr/), ανακτήθηκε την 31/05/2024

ΜΑΝΔΡΟΥ, ΙΩΑΝΝΑ, Η Καθημερινή, «Τουλουπάκη για την αθώωσή της: «Σήμερα είναι μια μέρα δικαίωσης»», διαθέσιμο στο: [Τουλουπάκη για την αθώωσή της: «Σήμερα είναι μια μέρα δικαίωσης» | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](https://www.kathimerini.gr/2023/06/01/tουλουπάκη-για-την-αθώωσή-της-«σήμερα-είναι-μια-μέρα-δικαίωσης»-|-Η-ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ-kathimerini-gr/), 2023, ανακτήθηκε την 01/06/2024.

ΠΟΥΛΑΚΙΔΑΣ, ΚΩΣΤΑΣ, HuffPost Greece, «Όσα γνωρίζουμε για το σκάνδαλο Novartis. Οι μάρτυρες-κλειδιά, οι πρωθυπουργοί, οι υπουργοί και η δικογραφία που σήμερα πάει στη Βουλή». Διαθέσιμο στο: [Όσα γνωρίζουμε για το σκάνδαλο Novartis. Οι μάρτυρες-κλειδιά, οι πρωθυπουργοί, οι υπουργοί και η δικογραφία που σήμερα πάει στη Βουλή | HuffPost Greece ΠΟΛΙΤΙΚΗ \(huffingtonpost.gr\)](https://www.huffpostgreece.gr/2018/05/29/οσα-γνωρίζουμε-για-to-skandalo-novartis-οι-μάρτυρες-κλειδιά-οι-πρωθυπουργοί-οι-υπουργοί-και-η-δικογραφία-που-σήμερα-πάει-στη-Βουλή-|-HuffPost-Greece-ΠΟΛΙΤΙΚΗ-huffingtonpost-gr/), 2018, ανακτήθηκε την 29/05/2024.

ΤΣΟΥΚΑΣ, ΧΑΡΙΔΗΜΟΣ, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, «Τελειώσαμε με το σκάνδαλο Novartis»; Διαθέσιμο στο: [Τελειώσαμε με το σκάνδαλο Novartis; | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](https://www.kathimerini.gr/2022/06/01/τελειώσαμε-με-to-skandalo-novartis-|-Η-ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ-kathimerini-gr/), 2022

ΤΑ ΝΕΑ, «Κλείνει το σκάνδαλο της Novartis και για τα μη πολιτικά πρόσωπα – Τι έδειξε η έρευνα», διαθέσιμο στο: [Κλείνει το σκάνδαλο της Novartis και για τα μη πολιτικά πρόσωπα - Τι έδειξε η έρευνα - ΤΑ ΝΕΑ \(tanea.gr\)](https://www.tanea.gr/2023/05/29/kylieni-to-skandalo-tis-novartis-ke-gia-ta-mi-politika-prosopa-ti-edixe-i-ereyna-ta-nea/), 29/05/2023, ανακτήθηκε την 29/05/2024.

FRA, European Union Agency for Fundamental Rights, Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαθέσιμο στο: [Άρθρο 20 - Ισότητα έναντι του νόμου | European Union Agency for Fundamental Rights \(europa.eu\)](https://fra.europa.eu/en/article/fundamental-rights/european-union-agency-fundamental-rights), ανακτήθηκε την 17/03/2024.

IEFIMERIDA, «Μόνο στην Ελλάδα κατηγορούνται πολιτικοί για την υπόθεση Novartis, 2018», διαθέσιμο στο: [Μόνο στην Ελλάδα κατηγορούνται πολιτικοί για την υπόθεση Novartis - iefimerida.gr](https://www.iefimerida.gr/2018/05/29/mono-stin-ellada-kythorountai-politiko-i-gia-tin-upothese-novartis/), ανακτήθηκε την 29/05/2024.

Iefimerida.gr, «Η Απολογία της Ελένης Τουλουπάκη: Δέχομαι ανελέητο πόλεμο», διαθέσιμο στο: [Η απολογία της Ελένης Τουλουπάκη: «Δέχομαι ανελέητο πόλεμο» - iefimerida.gr](https://www.iefimerida.gr/2023/06/05/h-apologia-tis-elenis-touloupaki-dechomai-anelehto-polemo/), 2023, ανακτήθηκε την 05/06/2024.

Lawspot.gr, “Άρθρο 14 - Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Απαγόρευση των διακρίσεων”, διαθέσιμο στο: [Άρθρο 14 - Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Απαγόρευση των διακρίσεων | Νομοθεσία | Lawspot](https://www.lawspot.gr/arthro-14-euρωπαϊκή-σύμβαση-δικαιωμάτων-του-ανθρώπου-απαγόρευση-των-διακρίσεων/), ανακτήθηκε την: 14/03/2024.

Lawspot.gr, “ Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και Προαιρετικά Πρωτόκολλα”, διαθέσιμο στο: [Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και Προαιρετικά Πρωτόκολλα | Lawspot](https://www.lawspot.gr/die-thnes-symfwno-gia-ta-atomika-kai-politika-dikaiomata-kai-proairetika-protokolla/), ανακτήθηκε την: 14/03/2024.

SKIADOPOULOS LAW, «Η διαδικασία παραπομπής Υπουργών κατά το Σύνταγμα (άρθ 86 Σ)», διαθέσιμο στο [H διαδικασία παραπομπής Υπουργών κατά το Σύνταγμα \(άρθ 86 Σ\) - Δικηγορικό Γραφείο Κέρκυρας Σ. Σκιαδόπουλου \(skiadopouloslaw.gr\)](http://HδιαδικασίαπαραπομπήςΥπουργώνκατάτοΣύνταγμα(άρθ86Σ)-ΔικηγορικόΓραφείοΚέρκυραςΣ.Σκιαδόπουλου(skiadopouloslaw.gr),2018), 2018, ανακτήθηκε την 21/05/2024

STEMPEL, JONATHAN, Staff, Reuters, “Novartis, former unit to pay \$346 million to resolve U.S. bribery charges”, 2020, διαθέσιμο στο: [Novartis, former unit to pay \\$346 million to resolve U.S. bribery charges | Reuters](http://Novartis,formerunittopay$346milliontoresolveU.S.briberycharges|Reuters), ανακτήθηκε την 29/05/2024.

The United States Department of Justice. Office of Public Affairs, «Novartis Pays Over \$642 Million to Settle Allegations of Improper Payments to Patients and Physicians», 2020, διαθέσιμο στο: [Novartis Pays Over \\$642 Million to Settle Allegations of Improper Payments to Patients and Physicians | OPA | Department of Justice](http://NovartisPaysOver$642MilliontoSettleAllegationsofImproperPaymentstoPatientsandPhysicians|OPA|DepartmentofJustice), ανακτήθηκε την 29/05/2024.

WRAGE, ALEXANDRA, FORBES, «Global Pharmaceutical Corruption: Lessons From The Novartis Case», 2020, διαθέσιμο στο: [Global Pharmaceutical Corruption: Lessons From The Novartis Case \(forbes.com\)](http://GlobalPharmaceuticalCorruption:LessonsFromTheNovartisCase(forbes.com)), ανακτήθηκε την 29/05/2024.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης